FRIEDEBERT TUGLAS

KRIITIKA

I

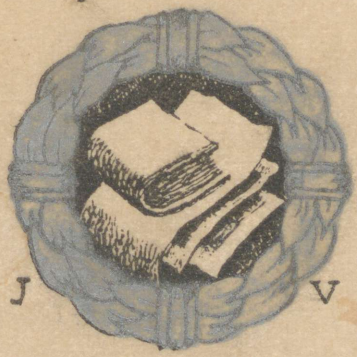

NOOR-EESTI·TARTUS

Duplum
A-9271 II

KRIITIKA

I

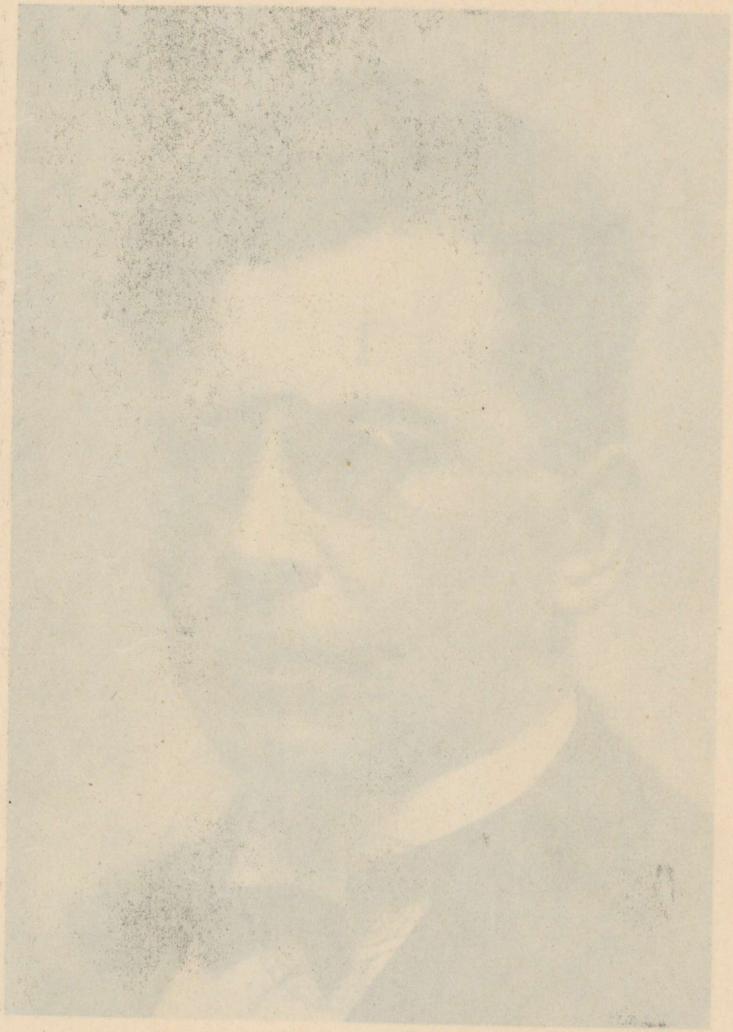

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

Friedebert Tuglas

FRIEDEBERT TUGLAS

KRIITIKA

I

TEINE TÄIENDATUD TRÜKK

3946

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS
1935

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
71682

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
A 935: 0736
6782
A-9271 II

G. Roht'i trükikoda,
Tartu 1935

SISUKORD.

	Lk.
Eessõnad	7
Kirjanduslik stiil	13
„Kalevipoeg“	81
„Lembitu“	108
„Paar sammukest rändamise teed“	135
Põrgu väravas	142
Kõne Koidulast	185
„Säärase mulgi“ sünniloost	199
Meie kirjanduse ühisharrastusest	209
Tervitus lahe tagant	221
Isikunimede register	231

EESSÕNAD.

1

Eesti kirjanduslugu on alles alguses. Kirjanduslugu kirjanduslikkude voolude ajaloona pole meil veel olemas.

Vanemad kirjandusloolased — A h l q v i s t, H e r m a n n, S a n d e r — esitasid eesti ilukirjandusena enamasti seda, mis eesti ilukirjandus õieti polnudki. See on eesti keeli kirjutatud ja trükitud paberi ajalugu, nagu tähendab Gustav Suits. Rahvuslikust ja algupärasest kirjanduslikust kunstist ei või siin kõnet olla. Tookordsed kirjanduslikud saavutised — need olid saavutised eestikeelse lause alal; nood kirjanduslikud võidud — võidud õigekirjutuses.

Kuid igatahes tegid need ajaloolased tänuväärse töö, kogudes ja korraldades saadaval olnud materjale. Näeme nende elutöö viljakat mõju ka K a m p m a n n i suurelt kavatsetud „Eesti kirjandusloo peajoontes". Paneme tähele, kuis siin esitus seda hapramaks muutub, mida lähemale jõuame käesolevale ajale. Ja me teame pahe põhjuse olevat eesti uuemasse kirjandusloosse puutuvate materjalide puuduses. Kõik üksikasjalised eeltööd ajaloo kirjutamiseks on siin alles tegemata.

Ka V i l l e m R e i m a n i ja A n t o n J ü r g e n s t e i n i kirjandusloolised tööd puudutavad vaevalt meie uuemat kirjandust.

Seda pahem, et ses ajajärgus, mil algupärane eesti kirjandus tõelises mõttes alles algabki, ei või enam leppida nii algeliste materjalidega, nagu vanemat ajalugu käsitledes. Kirjanduslugu pole siitpeale niipalju ajalooline kui esteetiline teadus. Selle olemust ei või määrata enam aastaarvude, nimede ja pealkirjade loendamise, vaid süvendunud seisukoha võtmisega kirjanduslikkude nähtuste vastu. Kuid just selleks puuduvad andmed ja eeltööd.

Meie arvustus on nimelt alati nõrk olnud ja meil puuduvad pea täiesti esteetilised uurimused ning monograafiad. Puudub arvustus, mis küll pole alati ajalooline ja objektiivne, kuid selle vastu ometi elavas kokkupuutes loova kirjanduskunstiga; arvustus, mis ka subjektiivne ja ühekülgne olles ometi esteetilisele mõttetegevusele hoogu annab.

Arvustuslikke teoseid, mis oletavad nende kirjutajais isiklikku vahekorda oma ainega, võime leida meil õieti vähe. Mainigem ainult Gustav Suitsu mõnd esseed ja kõigepealt Aino Kalda raamatuid Koidulast ning Noor-Eestist. Kuid vastavate materjalide tihedus ja paljus peaks olema võrratult suurem, et ajaloolane võiks kõigi isiklikkude arvustavate ning pooldavate mõtteavaldiste keskelt leida ajajärgu objektiivset tõtt.

Selle kõrval on arvustus ka loova kirjanduse seisukohalt siiski tähtsam, kui seda kunagi tahetakse oletada. Teoorias peitub ometi, hoolimata kõigest ta halvakspanust, suur organiseeriv ja edasilükkav jõud. Näeme seda üksikute kunstirühmade juures, kuid ka kogu kirjanduse seisukohalt on sel kahtlemata oma tähtsus. On raske salata, et näiteks Brandese kriitiline elutöö on Põhja rahvaste loovasse kirjanduslikku tegevusse värskendavalt ja ergutavalt mõjunud.

Alles teooria annab nähtusele ilme ja selgitab ta profiili. On öeldud, et vahest pärast A. W. Schlegeli

loenguid saksa romantikud end koolina tundsid. Alles Victor Hugo kuulus manifest lõi romantilise draama, Boileau poeetika andis pseudoklassikale isikulise elu ja Zola eksperimentaalse romaani teooria lõi naturalistliku kooli. Teiselt poolt on eesti kirjandusliku kiduruse põhjuseks peetud just kirjandusliku teooria ning arvustuse puudust.

Sellest seisukohast on õigustatud see teoretiseeriv ja arvustav tung, mis meie uusimas kirjanduses on sellise hoo võtnud, et ajuti näib takistavatki otsekohest loovat tegevust. Kaudsel teel on ta viimast ometi tõstnud, seemendanud ja harinud. Ta on süvendanud nõudeid ja avardanud väljavaateid, hoolimata oma nooruslikust ägedusest ning võimalikust ühekülgsusest.

Selle liikumisega tunneb ka nende ridade kirjutaja olevat enese lähedalt seotud. See on olnud kogu põlve suur ülesanne, mille saavutisist igal üksikul osavõtjal oleks aeg hakata kokkuvõtteid tegema. Nende ridade kirjutaja kriitiliste tööde seeria algab käesoleva koguga.

Need kirjutised ei taha ega suuda oma suures enamikus ajalooliste uurimuste aset täita. Veel vähem oleks neil nõudlikkust eesti kirjandusloost ühtlast ja järjekindlat ülevaadet anda. Kuid nad tahavad olla kõrval-materjalid kirjandusloo valgustamiseks, tihti isiklikud mõtteavaldised ja ühepoolsed seisukohavõtud, paiguti koguni kirjanduslikud päevakajad ning vaidluskirjad.

Algatus ja tõuge nende kirjutamiseks on pea iga kord isesugune olnud. Ja see on iga kord määranud ka ise meetodi, vaatlemisviisi ning kirjutamislaadi. Nende tööde kirjutamise ajal on ajaloolisel seisukohal olnud tihti teisväärtuslik tähtsus, päeva vooludel ja võitlustel selle vastu aga seda suurem osa. Neis on peetud kogu aeg silmas seda elavat elu, mis meie ümber ja meis enestes liigub. Ja see asjaolu on määra-

nud isegi puht-ajalooliste ainete valiku. Need on pakkunud võrdkohti, näiteid ja toetuspunkte sellele, mida näeme oleviku kirjanduslikus elus.

Mis puutub käesoleva seeria esimesse andesse, siis käsitleb see pea ainult eesti rahvaluulet, vanemat kirjandust ja Kreutzwaldi tegevust.

Sündinud kümmekonna aasta jooksul, ilma eeskätt kavata, ei või see raamat ühtlast pilti pakkuda neistki üksikuist ainerühmadest. Kirjutamisviis ise juba eeldab kordumisi ja tühje vahekohti. Peale selle peab autor tähendama, et ta on sunnitud olnud pea kõik need tööd kirjutama võõrsil, eemal eesti raamatukogudest. See asjaolu annab neile lehekülgedele veel enam asjaarmastaja kirjutiste iseloomu, kui neil muidugi oleks. Kuid autor loodab ühtlasi, et kõik need puudused ühtekokku ometi raamatu olemasolu-õigust ei hävita.

F. T.

Tartus maikuus 1919.

2

Selle poolteisekümne aasta jooksul, mis on möödunud käesoleva raamatu esimese trüki ilmumisest, on meie kirjanduse uurimus teinud suuri edusamme. Rida mineviku kirjanduslikke kujusid on toodud meile lähemale, valgustades tõsiasjade varal nende elu ja loomingut. Ühes sellega on aga avastatud ka rohkesti välismaisi eeskujusid ja tõestatud mõnigi seni algupäraseks peetud teos lihtsalt tõlkeks.

Eriti on sellise uurimise esemeks olnud lauluisa Kreutzwald ja eriti just tema on pidanud kaotama suure osa oma algupärasuse aupaistest. Nii on osutatud, et kaks selleski raamatus kõrgelt hinnatud Kreutzwaldi teost pole muud kui võõraste ainete enam-vähem vabad ümbersõnastused eesti keeles. Nimelt on „Lem-

bitu" eeskujuks ja originaaliks olnud šveitsi kirjaniku J. V. Widmanni filosoofiline poeem „Buddha", mille Kreutzwald osalt on tõlkinud, osalt eesti miljööga ja oma vaadetega kohandanud. Samuti on tema „Paarist sammukesest" üks kolmandik otsekohene tõlge Jean Pauli novellist „Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal". Need avastused igatahes takistavad nii „Lembitu" kui ka „Paari sammukese" liigitamist eesti algupärasesse väärisklassikasse, samuti kui nad üldse tunduvalt vähendavad Kreutzwaldi kui loova kirjaniku tähtsust.

Kuid sellega pole siiski olematuks tehtud nende teoste erandlik seisukoht meie kirjandusloos. Isegi pooltõlkena jääb „Lembitu" tunnistuseks, mille vastu Kreutzwald on huvi tunnud ja milliseid vaateid edasikajastajana omaks pidanud. Samuti märgib „Paar sammukest" meie mineviku kirjanduslikust ümbrusest hoopis erinevat tunde- ja stiilimaailma. Nii või teisiti kajastavad need teosed ikkagi Kreutzwaldi ega mitte kedagi teist meie tookordses kirjanduses. Kuigi Kreutzwald loojana on meie silmis vähenenud, siis on tema huvide ja maitsete tasapind jäänud endiseks. Ning arvestades eelöeldut ei leia ma ka põhjust olevat kõrvaldada käesolevast raamatust neid Kreutzwaldi teoseid käsitlevaid kirjutisi. Nad sisaldavad loodetavasti ometi mõne lisajoone Kreutzwaldi vaimuilma mõistmiseks, kuigi osutuvad pinnalisiks tema algupärasuse hindamisel.

Raamatu esimeses trükis ilmunud viiele kirjutisele on siin lisaks tulnud neli uut, millest kaks käsitlevad Koidulat, kaks aga vanemaid kirjanduslikke organisatsioone.

F. T.

Tartus novembrikuus 1934.

KIRJANDUSLIK STIIL.

LEHEKÜLGI EESTI SALMI JA PROOSA AJALOOST.

1

Täielikumalt kui kõige rahvuslikum ilukirjanik esindab rahvuse ja tõu hinge rahvaluule. Kõik isikuline, juhuslik, ajutine on sellest luulest kadunud. Järele on üksnes see jäänud, mis on rahva kunstiloovale kihile üldine, see esteetiliste ja moraalsete ideaalide kesktase, mille on kujundanud looduslikud ning kultuurilised tingimused. Selles kollektiivses luules peituvad idudena võimalused, mida ilukirjanik oma isiklikkude kalduvuste ja võimete järgi võib kasustada — kultiveerida. Selle luule iseloomu tundmine teeb meile kergemalt mõistetavaks ka kunstkirjanduse iseloomu. Sest me läheneme rahvaluules sellele keskpinnale, millest rahva kultuuripuu oksad igale poole võrsuvad.

Üks kõige ilusamaist eesti rahvalauludest jutustab:

Ilu sõitis jõge pidi,
Laulu laia välja pidi,
Hobu hoietud eessa,
Regi tammine tagana,
Naine roogune reessa,
Sõnad sõelaga sülessa,
Laulud lõngaga kaelassa.

Tuleb vastu poisteparv, palub Ilu endaga. Ei Ilu lähe kaasa. Ilu kaebab: lähete nurme kündema, seal

ilu unustate, laulu meelest minetate! Tuleb vastu naistesalk, palub Ilu endaga. Ei Ilu lähe naistega. Ilu kaebab: on teil lapsed pisukesed, siis ilu unustate, laulu meelest minetate! Tuleb vastu neiuparv:

Kuhu lähed, Ilukene,
Kuhu lähed, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
Kas sa, Tantsu, meida tahad?

Tantsides ja kareldes läheb Ilu piigaparve:

Ega te ilu unustele,
Laulu meelest minetele:
Neiul ilu eessa jooksis,
Nalja tagana naeratas.

Kui on kuu kirja seessa,
Päeva pesa ääre päälla,
Nii on neiud ilu seessa,
Lapsed laulude vahella.

Selle rahvalauluga, mille ka Hurt antoloogia näitena avaldas, algab taanlane Ohrt oma „Kalevalale" pühendatud raamatus peatüki „Kalevipojast" ja „Hiawathast". F. Ohrti arvates kujutab selle laulu sisu kogu Eesti rahvaluule iseloomu: mehed paluvad laulusid, naised paluvad laulusid, noortele neitsidele annab Ilu oma laulud. Noored neitsid on kutsutud luuletulukese hoidjaiks nooruse rõõmu ja haleduse päevil. Karjalapse, kiigeneitsi ja vaimutüdruku kätte on luulemaa võtmed usaldatud.

Selle laulikute klassi isiklikust mõjust ei vabane neid laulusid lugedes iialgi. Mitte üksnes selle klassi kitsast ja algelist mõttevalda ei esita need laulud, vaid laulikud on nende laulude suuremas osas isegi tegelasteks. Karjalapse, vaimutüdruku ja teonaise elu hommikust õhtuni, kätkist kirstuni kõigis võimalikes vahekorris näeme neis lauludes. Mees on ainult statistiks. Ta äratab hirmu või teda pilgatakse. Lähemat osa-

võttu mehe hingeelust ei ole. Meest peetakse isegi sedavõrd naiivseks, et ta ilma ühesoolise meeldetuletamiseta ei näi tundvat, et tal ilma naiseta on halb elada!

Suur hulk neist lauludest ei alga mitte kogemata üldise sissejuhatusega:

Tõusin üles hommikul,
Vara enne valgeet.

Samuti kui lauliku töö algab vara hommikul, nii hakkab ka tema fantaasia liikuma varasel hommikutunnil. Elu ja luule langeb oma lähtekohas tihedalt ühte: laulik mõseb suu, kängib jalad, läheb karjaga metsa, kuuleb peenikest lindu pihlapuus laulvat, leiab tedremuna karjateelt. Sellest linnu vidinast pihlapuus või tedremunast tanumil hakkab siis lauluniit otsekui lõngakera harguma. Ta laieneb, edeneb otsekui kangas: puud ajavad juttu, juttu ajavad tähed, päike ning kuu, parallelismid järgnevad parallelismidele, iga uut episoodi valmistatakse ettevaatlikult ja põhjalikult ette, iga üleminekut pehmendatakse paljude stiililiste sidemete ja pidemetega — laul punutakse valmis otsekui kirju vöö.

Kui neis lauludes on jutustust, siis ainult selleks, et võimalikult palju võiks seletada. Kui neis leidub eepilist joont, siis ainult selleks, et ta najal võimalikult palju dialooge tuua. Kui muidu ei saa, siis teeb laulik enese neis rahva värssromaanides üheks tegelaseks, et aga oma südame lüürikat laulda. Sest see luule on peamiselt l ü ü r i l i n e luule, n a i s e l i k luule *par excellence*.

See on määranud nende laulude ained ja sündmustiku: need ebamäärased ja udused vahekorrad, primitiivse looduse elustamise, algelise fantastika, hapra ning edenematu jutu raami rikkaliku lüürilise sisuga. See on annud nende keelelise materjali: igavesti kor-

duva lausevara ja elementaarse võrdluse, uduse ning meelevaldse sõnastiku. See on lõpuks määranud nende laulude meeleolulise ja filosoofilise väärtuse: palju lüürilist meeleolu, vähe plastilist mõtet; palju laiust, vähe sügavust.

Need laulikud ei võinud kangelaslugusid luua, sest et eepiline vaim oli neile võõras. Nad ei võinud ajaloolisi aineid tarvitada ega napilt töödeldud ballaadidega toime saada, sest et neil plastilisi kalduvusi liiga vähe oli. Need laulikud ei võinud ka jumalate müüte ning usulisi süsteeme sünnitada, sest et nende filosoofiline mõistus oli äärmiselt edenematu.

Selle luule peajõud on ta salgamatus meeleolus ja elementaarselt stiliseeritud looduselüürikas. Ajaloolise tunnistajana on ta sellepärast seda kardetavam, mida usaldatavam ta on psühholoogilisena. Ta ei nõua seda, et me ta k u l d s e i d linde h õ b e oksil, ta kõnelevaid hauakääpaid ja ta kosjaskäivat koidutähte usuksime. Ta nõuab ainult, et me ta luulet ja meeleolu usuksime. Otsekui laps, nii loob ta oma ajaloo ja oma geograafia: Jeesus sünnib tema järgi Setumaal, Jordani jõgi jookseb tal Piusa jõega kõrvu, Nineve on tal Narva ääres. Kas peame kõike seda uskuma? Laulik isegi ei usu seda. Sest see on ju ainult luule, ja luule pole mitte elu. Ei ühtki usutavat perspektiivi minevikku või loodusse! Ainult üks usutav tee: rahva hingesse.

Kus kasvavad need imelilled, mida rahvas kudumistes imiteerib? Kust võtab ta need ornamendid, mis puusse nikerdab? Niisama ei tõuse rahva hiial küsimus: ons see reaalne, mis laulud jutustavad? Sünnib kuskil midagi sellist, kui jutud pajatavad? Juba selline küsimus tähendaks rahvaluule väärtuse eitamist. Otsekui meie päevade kunst, nii võitleb ka rahvaluule loodusega: loob oma maailma oleva kõrvale, ilusama maailma, avatlevama maailma! Otsekui

meie aja romantik, nii mässab ka rahvas luule nimel realiteedi vastu. Rahvaluules leiavad endile traditsioone kõik need, kes näevad kirjanduses kõigepealt kunsti ja tunnustavad fantaasia suveräniteeti.

Rahvaluules valitseb sama esteetiline printsiip, mis kunstis üldse. Ainult sellest printsiibist kantuna on rahvas loonud oma kõige ilusamad regivärsid, on teed leidnud enese, looduse ja mineviku juurde, seda ümber muutes, stiliseerides, ainult seda tõeks pidades, mis stiilile tõeks kõlbas. Nii on sündinud need elustatud looduse pildid, inimeslikud loomade lood, keskaegsed vaimulikud ballaadid.

Looduses ei näe rahvas mingit *nature morte*'i. Müstikat armastamata on me lauluneitsi hinge armastanud. Ilma müüte loomata on ta enam kui kohane legendide loojaks. Neis on loogikat vähem ja ilu rohkem kui kõiges muus rahvaluules. Kuis paelub meid see eestistatud ristiusk, need kiriku külmad dogmad, mis neis värvilistes primitiivides on jällegi vereks ning lihaks muutunud! Kuis meeldivad need õrnad, peened pildid, otsekui templisein täis kullast ja taevasinist mosaiiki:

Magasi Maaria mäella
Sinilillede seassa,
Valgelillede vahella!

Hoopis eriline maailm avaneb selle luule vormis, maailm, mida kindlad seadused valitsevad ja mis annab rahvaluulele enam esteetilist väärtust kui ta algelised ained ning lapselikud mõtted. Sest kui rahvas ei osanud filosoofiliselt täisealisena mõtelda, siis oskas ta igatahes juba kaua aega tagasi esteetiliselt näha. Ja see esteetiline seisukoht määras ta keelelise esteetika, ta stiililise meetodi, kogu ta loomisviisi.

Rahvalauliku fantaasia ärkamine varasel hommikutunnil on iseloomulik kogu rahvaluule meetodile.

See fantaasia nõudis tingimata reaalset punkti, kust oma fantastilist teekonda alata, otsekui lind vajab reaalset oksa, kust lendu tõusta, et merede taha tiivutada. Sest nende laulude sündmustik, mis oli veel nii ebaplastiline ja kindlusetu, ei pakkunud igakord iseseisvat usaldamisväärilist alguspunkti. Lahkudes sellestki kollektiivsest algusest oli laulik veelgi mõne aja ebakindel, kuhupoole kalduda, mida õigupoolest oma aineks võtta. Ja sel kahevahel-oleku ajal valis ta mõte kibedalt vanade, ammu tuntud lauluridade, võrdluste ja kõnekäändude keskel, mis puutusid umbkaudu ta aine piirkonda, kuna aine ühtlasi ikka enam ja enam selgus ning lauliku meelevalda andus.

Rudolf Kallas rõhutab oma „Gedächtnislehre's" eriti laulmise, leelutuse ja kandlemängu osa rahvalauliku loomis- ja meelespidamisvõimes. Ta kirjutab: „Kui ma rahva keskel laulusid korjasin, nägin alati, et laulja kinni jäi ja parema tahtmisega edasi ei saanud, kui sõnade parema üleskirjutamise otstarbel tal leelotamise ära keelasin ning temalt liht etteütlemist palusin. Ta algas esimese värsiga, kordas seda värssi 5, 6 korda, nagu tahaks ta kordamisega järgmist äratada. Aga ei, see ei läinud. Siis algas ta tasa teatud tuttaval viisil — leelotades ümisema. Ja vaata: leelotades veeretas tundide viisi värsse ilma tõkketa."

Ses ägedas meeldetuletamise ja valimise töös oli lauliku mõte kogu laulu laulmise ajal, sest vaevalt teadis ta kunagi tervet laulu reast reani ja sõnast sõnani peast. Ta teadis ainult üldist sündmustiku käiku, millele ise olevast ridade tagavarast pidi vormi otsima. Kahe lauliku sama laul pole sellepärast pea kunagi täiesti sama. Sellest siis see teisendite küllus, sellest siis need sajad tuhanded leheküljed eesti rahvaluulet! Aga sellest ka kalduvus lüürikasse ning väga habras eepiline joonistus neis lauludes.

Meie rahvaluules pole mitte alati laul tervena kol-

lektiivne töö, kuid vastuvaidlemata on seda küll iga üksik lause, kõnekäänd, võrdlus. Iga laulik võis iseseisvalt aine ja sündmustiku määrata, mis päevakajalistes lauludes kahtlemata sündiski, kuid rahvalaulu üldstiil määras vormi. Need rahvalaulu üldised kõnekäänud, võrdlused ja pildid ei kuulu mitte seevõrra mõttelisse sissu kui välimisse vormi. See on midagi sisu ja vormi vahepealset. See on see üldine, kõigile lauludele kohane materjal, mis on mitmesuguste ainete jaoks kõlblik, otsekui muusikaline meloodia, mis kohaneb niisama mitmesuguste tekstidega.

Vanas rahvalaulus on võrdlused ja kõnekäänud sel astmel, milles uuemas keeles ainult üksikud sõnad: liiga sagedase kordumise tõttu kaotavad nad oma otsese mõtte, nad kaotavad üldse iseseisva mõtte ja saavad tähenduse selle järgi, millises ühenduses neid tarvitatakse. Et see nii on, seda osutavad kõige paremini meie rahvalaulu parallelismid, milles mõlemad pooled tihti sõnade mõttelt otse vastandeid tähendavad ning säärastena üksteist peaksid hävitama. Niisama esinevad arv- ja omadussõnad või geograafilised nimed tihti ainult alliteratsiooni pärast, kuna neil sisuga pole mingit loogilist sidet. Neile antakse vaid umbkaudne, relatiivne tähendus. Need võrdlused ja pildid ei näita mitte mõtet e n n a s t, vaid mõtte s i h t i teatud eesmärgi poole. Igaüks neist üksikuna ei tähenda midagi. Nende tähendus on ainult nende kogul.

Eesti rahvalaulus on kirjanduslik impressionism tipule viidud. Siin avaldub kõige täiuslikum stiililine puäntillism. Ühtki värvi ei segata siin, ühtki pilti ei maalita teist korda üle. Et seisukorra detaile esitada, seks maalitakse kõrvale rida uusi pilte = parallelisme. Kuulaja ja lugeja ülesandeks jääb ise oma jõuga neist lõplik pilt koostada. Ta peab üksikuist piltidest ja võrdlustest enesele lõpliku tõe välja koorima, mis oleks kõigi parallelismide matemaatiline

keskarv. Kuis peaksid need arvustajad, kes impressionismi uuemas kirjanduses eitavad, ka rahvaluule vastu olema!

Rahvalaulu kõnekäändusid ja võrdlusi võiks võrrelda idamaise ornamendi elementidega, mis on kõigil vaipade kudujail ja fajansi värvijail ühised, kuid millest iga meister ometi iseseisvalt kombineerib oma jooniseid, mis tuletavad meelde kõiki samalaadilisi töid, kuid nendega siiski ühte ei lange. Niisama kombineerib ka eesti rahvalaulik, tarvitades oma ande ja osavuse järgi seda vormivara, mis talle on esivanemad pärandanud.

Mis määrab selle sõnade, võrdluste ja piltide valiku? Igatahes mitte paljas juhus, sest loosiheitega ei looda ühtki kunstitööd. Siin on tegemist kindla seadusega, mis on võhikuile küll ainult hämaralt aimatav, kuid mis juhib laulikut kõrvalekaldumata, sunnib teda üht vormi ära heitma ja teist asemele võtma, see vankumatu seadus, mida kutsume loomisloogikaks. Võib olla, on siin tihti tegemist ainult puhtvormilise loogikaga, mis on aga niisama paindumatu nagu sisulinegi.

Sest sõnal on peale ta ideograafilise tähenduse veel puhtvormiline väärtus, mis luuletajat tihti otsekui nõiutud metsa avatleb. Oma filoloogilisest fantaasiast kantuna unustab ta ideelise loogika, ta kuulab ainult sõnu, mis järgnevad niisama vastuvaidlematu loogikaga üksteisele ning sunnivad teisi enestele järgnema. Tõeline luuletaja ei tunne ainult mõtte inspiratsiooni, vaid niisama hästi ka isesugust keelelist, filoloogilist inspiratsiooni. Sõnaraamat pole talle ainult paljas üheväärtuslikkude sõnade kogu. Ta tunneb üksikute sõnade vastu armastust ja teiste vastu viha. Ta jaotab sõnu nende muusikaliste, värviliste, raskuseliste või plastiliste sugestioonide järgi, mis nad temas äratavad.

Võib koguni kinnitada, et nii mõnedki ideed on sündinud ilma kirjaniku ette aimamata ainult sõnade kokkukõla ja muusika pärast. Kas ei näe me seda kõigis luuletusis, ka kõige paremaiski, et mitte mõte alati luuletust ei juhi, vaid tihti riim mõtet juhib, seda end muutma sunnib, uusi riime ja sellega ka uusi mõtteid sugereerib, ning luuletaja lõpuks säärastele järeldustele toob, millest tal, luuletust alates, polnud aimugi. Sellepärast valetavad riimikroonikad juba *à priori*. Stiil — see pole milgi moel ainult vormi küsimus. Ühtki mõtet ei või kahel viisil väljendada, nii et mõte jääks täiesti üheks ning samaks. Tõde oleneb suurel määral oma vormist. „Tõde," ütles Oscar Wilde: „see on stiili küsimus."

Kõike seda peab rahvalaulu stiilist kõneldes meeles pidama. Enam kui üheski kunstluuletuses on siin tegemist vormi türanniaga. Sest kuna kunstlaulus ainult viimast sõna reas tabab riimi nõue, on see riimi seadus rahvaluules alliteratsiooni ja assonantsi kujul maksev iga sõna kohta. Kui kitsad piirid siin valitsevad! Kui väike on siinne valikuvõimalus!

Saame sellepärast aru, miks rahvalaulus kuu on alati kullane, sild sinine ja maa maksakarvaline. Meile saavad mõistetavaks koguni kõiksugu absurdumid, pöörasused, üleloomulikud sündmused, sest neid vabandab nende vorm. Meid ei üllata võimatud võrdlused, hullud liialdused, reaalse maailma pahupidipööramised, sest me tunneme, et laulikut ometi mingi loogika, olgugi ainult vormi loogika, on juhtinud.

Kuis võib aga see loogika võõraid petta, kes teatud rahvalaulu ainult tõlgetes loevad! Seda, mis originaalis alliteratsiooni pärast nagu relatiivset ja umbkaudset võetakse, ilma et kohustust tuntaks otsekoheses mõttes uskuda, seda peab tõlkes, kus enam vormi loogikat ei aimata, puhta rahana võtma. See, mis ori-

ginaalis oli ainult kõnekäänd, sisaldab võõrale terve sügavamõttelise allegoorilise episoodi.

Leides Léouzon Le Duc'i „Kalevala" proosatõlkes sõnad „maa maksakarvaline", kirjutas Lafcadio Hearn imestelles Yrjö Hirnile: „Kas on maa Soomes tõesti seda värvi?" Ja lisas: „Vihmavalingute järele on maa mu aias päris „maksakarvaline" — lopsakalt punaruske." Soomes aga, selle vastu, algavad vaid sõnad „maa" ja „maksa" sama silbiga!

Tunduvat osa müütilistest lugudest ja nimedest võib ainult omal ajal tuntud „keele haiguse" teooria abil seletada. Kas ei haara teadlased India, Kreeka või Islandi laulikute piltlikest kõnekäändudest kinni ja ehita nendele terveid mütoloogilisi ning usulisi süsteeme? Ja kas pole meil niisama meie muinasusku ning muinasajalugu õpetatud? Ning kas ei näi meile just sellepärast võõras rahvaluule saladuslikum ja fantastilisem kui oma, et me ta algupärast vormi ei tunne, mis ta sisu seletaks ning põhjendaks?

Kõik individuaalne, isikuline puudub ses vormis. Kollektiivne stilisatsioon valitseb üle kõige. Võib olla, et nii mõnelgi heal rahvalaulikul, kel leidus selleks küllalt fantaasiat, et leiutada uusi aineid, uusi faabulaid, ometi julgust ei leidunud rahvaluulet ühegi oma, ennekuulmatu võrdluse või kõnekäänuga rikastada. Ta ei tunnud selleks tarvidustki. Rahvalaulu alliteratsioon muutus türanniaks, mis takistas uudusi ja sundis käima šablooni järgi.

See vormiline konservatism on omane ka kõigile idamaistele laulikutele. Piiblis, india ja pärsia poeemides tundub igal pool ta jälgi. See konservatism on kaasa aidanud, et olevad võrdlused aja jooksul ikka üleloomulikumaks, liialdatumaks kruviti, kuid et nende arv pikal ajal jäi endiseks. Ja see on mõjunud, et me mingist rahvalaulu stiili ajaloost ei või kõnelda. Selles puudub edenemise perspektiiv.

See rahvalaulu vormi iseäraldus määrab ka laulude ained. Nagu teatud sisu nõuab teatud vormi, nii nõuab teatud vorm loogiliselt ka teatud sisu. Mis rahvalaulu raamidesse ei sündinud, see jäi lihtsalt tähele panemata. Muinasjuttudel, millel on ise vorm, on ka aineliselt ja meeleoluliselt hoopis teine sisu. Nii on rahvalaulude vorm oma ühise värsimõõdu ja ühtlase laulutehnikaga küll võimaldanud näiteks „Kalevipoja" koostamisel igat rahvalaulu riiset tarvitada; kuid niisama on ta ka rahva kirjanduslikkude ainete piirkonda kitsendanud ja rahva fantaasiat takistanud. Rahvalaulu ainete vald muutus tüüpiliseks, kõvaks kivinenuks, mille piiri ei või ilma stiili ja maitse instinkti haavamata ületada. (Kui tihti ületab selle Kreutzwald!) Rahva fantaasia on ainetes niisama kollektiivne, nagu on seda vormiski.

Kuid sellega on see luule jäänud ka kehvaks ja ühekülgseks. Eesti rahvalaulude värsimõõdus ja rütmis on midagi väsitavat, ühetoonilist ja tuima. Sellepärast on meil raske järgemööda suuremat hulka neid laulusid lugeda. Me väsime nii ühest ning samast rütmist kui ka ühtedest ning samadest võrdlustest ja kõnekäändudest. Me hakkame selle mõtlemismeetodi türanniat tundma. Me kaotame lootuse veel midagi üllatavat leida.

Ja sellepärast ei tunne tihti mingit vaimustust eesti vanavara suurest küllast: see annab tunnistust vaid kokkuhoiu puudusest. Siin on halba majapidamist peetud. Siin on lai, liikumatu vesi, kus oleks jatkunud heledalt sulisevast allikast. Ma ei suuda küllalt imestada, miks kõiksuguste vananaiste poolt lauldud pulmakommete ja mõrsjamanitsuslaulude üle vaimustust tuntakse. See meie mineviku ametlik luule, teoperemehe õuepoeesia on tihti väga igav ja luuletu. Otse igatsusega ootame maitserikkalt ja hoolikalt koostatud valikut, et siis ainult veel uurimise ots-

tarbel *Monumenta Estoniae Antiquae* hiigelköiteid avada.

Eesti-soome rahvalaulu tehnika on omal alal huvitav, kuid Lääne-Euroopa keskaegse rahvaballaadi tehnika on mitmekesisem ja rikkam, olgugi et ta nii paljudes töödes pole esitatud kui meie oma. Juba see tehnika manitses kokkuhoiule ja täpsusele.

Meie rahvalaul — see on ainult üks võimalus. Kuid stiilil peab olema palju võimalusi. Kunstkirjandus ei tungi ainult individuaalse sisu, vaid niisama ka individuaalse vormi poole. Ja sellepärast ei rahulda teda ka meie rahvalaulu küll huvitav, kuid siiski kitsas väljendusvõimalus.

Otse sellepärast meeldivad mõned vanasõnad ja mõistatused, eriti aga nõiasõnad ning lausumised, et nende rütm on mitmekesisem, samas katkendis muutub, aine ning meeleolu järgi kohaneb. Nad annavad enam võimalust hääle ja meeleolu vahetamist rõhutada.

Ei või olla rikkamat allikat rütmilise kunstproosa loomisel kui kõnekäänud, vanasõnad ja mõistatused. Neis on enam energiat ja kokkuhoidlikkust kui kuskil muus rahvaluules. Nad on piltlikud ja siiski täpsed, viimistletud ja siiski luuleliselt-värsked. Meie rahvalauludes puuduvad need plastilised parallelismile rajatud aforismid, mis piiblile ja kooranile nii iseloomulikud. Meie rahvalaulu parallelism, mis annab sellele luulele erilise hämara ilu ja impressionistliku meeldivuse, on võimatu täpsés, realistlikus uueaja keeles. Kuid mis laul võlgu jääb, selle tasub vanasõna ja mõistatus täielikult.

Ülemal on kõne olnud ainult seotud rahvaluulest. Kuid kui kõneleme rahvaluule vormist, siis võimegi kõnelda ainult rahvalaulust, vanasõnast ja mõistatusest. Meie muinasjuttudel pole minu arvates mingit „vormi".

Neil pole mingit kindlat, muutumatut vormi, mis rändaks suust suhu ja põlvest põlve. Isegi rahvalaulu kokkuseade näeme olevat ebamäärase ja kõikuva ning olenevat tihti lauliku isiklikust andest. Muinasjuttudes aga peeti ainult üldist sisu meeles ja jutustati ainet „oma sõnadega". Jutustamisel tarvitati ikka ainult sel ajal valitsevat keelt nii kuivalt või piltlikult, kui juhtus iga jutustaja oskama. Üks võis seda teha lühidalt ja luuleta, teine põhjalikult ning kirjeldades. Muinasjutu vorm oleneb täielikult juhuslikust vestjast. Paremal puhul võivad hästi jutustatud muinasjutud õpetada ainult head rahvakeelt. Muinasjuttude stiilist kõneldes võime selle all mõista ainult muinasjuttude sisemist, psühholoogilist ja ainelist, mitte aga välist, vormilist, keelelist stiili.

Rahvalaulu kaitses uue aja ideede, ainete ja keele vastu selle luule konservatiivne vorm. Rahvalaul võis aja muutumisel murduda ja hukkuda, mitte aga painduda ning ajale järele anda. Muinasjutt oli aga vormita olles aja vastu kaitsetu. Uue keele, aine ja maailmavaate näol ründas teda aeg, muutes ning moonutades teda oma maitse järgi. Kuna laul on hävinud või hävimas, elab muinasjutt ja kohalik anekdoot igal pool edasi. Kuid ta minevikust ei tea me midagi. Oleme sunnitud leppima ainult sellega, mida pakub poolhariduse ja ajalehega rikutud rahvas ning kunstkirjanduse mõju all olev vanavarakorjaja.

Need aga ei paku, nagu näitavad siiamaale avaldatud muinasjutud, palju head. Väikekodanliku praktilise ja materialistliku vaimuga läbiimbunud rahvas võis neid jutte täita ainult luulevaese, anekdootliku ning õpetliku vaimuga. Muinasjuttude üleskirjutajate maitse aga oli epigoonilise klassitsismi ja romantismi tule valgel kasvanud. Selle valeklassilise ja romantilise maitse mõjul taganeb siis meie üleskirjutatud muinasjutt ikka kaugemale ja kaugemale loodus-

rahva esteetiliste ning psühholoogiliste meeleolude piirkonnast. Tekivad need jutud, mida ühes Tõnu Sanderiga paljud „müütilisteks" pidasid: jutud Koidust ja Hämarikust, Jutast ja Endlast, Maailma loomisest ning Vanemuise laulust. Teisel pool levib germaanilise lastejutu hing. Andersenid ja Grimmid saavad võimu oma kätte. „Punamütsikese" hunt nõuab saaki, — see kõige vastikum susi, keda üldse tunneme! Tekivad jutud kuningapoegadest ja tütardest, nõiutud lossidest ja käsikividest, pöialpoistest ning jõuluvanadest. Et leida selle materjali vastu õiget seisukohta, siis mõeldagu siia juurde veel juttude korjaja oma magus ja romantiline, „luuleline" ning „muinasjutuline" olla püüdev keel.

Nende muinasjuttude „muinasjutulik" ilu näib mulle ainult eelarvamus olevat, mida korratakse, ilma et keegi tahaks sellesse ilusse süveneda. Meie siiamaale ilmunud muinasjutud ei ärata omalt poolt loomisele, ei sugereeri meeleolusid, ei inspireeri teisendeid. Nad ei kasvata ega kultiveeri meie fantaasiat. Suur osa neist juttudest võib vaimustada ainult usklikku folkloristi, mitte aga inimest, kel on esteetilisi ja psühholoogilisi nõudeid uuritava materjali vastu. Need elajalood või kohanimesid seletavad jutud näitavad tihti ainult seda, kui algelise fantaasiaga on nende loojad olnud.

Just fantaasia puudus, just kokkuseade lapsikus tabab meid neis juttudes. Nagu laulus, nii puudub meie rahval ka muinasjutus kompositsiooni anne. Meie muinasjutt tunneb ainult üksikut episoodi, anekdooti, juhtumust, ilma et suudaks neid ühte liita. Isegi säärasel puhul, kui paljudes juttudes on ühised tegelased, nagu Kavala Antsu ja Vanapagana või Suure Tõllu lugudes, esitatakse need jutud iseseisvate anekdootide seeriana. Ka Kreutzwald ei ületanud „Kalevipojas" seda raskust. Idamaiste jutustajate ara-

besklik 1001 öö juttude fantaasia on meie rahvale võõras. Ja see kombineerimisinstinkti puudumine näib olevat päritav ning veel praegugi takistavat meie romaani ja draama sündi.

Kõige huvitavamad ainelt on muidugi libahundi, koerakoonlaste ja puugi jutud, milles ei või eitada painajalist luulet ja isesugust surnuaialist fantaasiat, mis manab neid leekivate silmadega viirastusi esile. Kuid neiski on enam fantastikat kui fantaasiat, enam üleloomulikku kui luulelist. Neile järgnevad kohalikud ja ajaloolised jutud, olgugi et neis analoogiat ilma armuta kurjasti tarvitatakse. Jungi „Muinasajateadus" on oma lühikeste lookestega äratanud minus alati enam huvi kui Kreutzwaldi germaniseeritud „Eesti-rahva ennemuistsed jutud" või Eiseni maitsetud rahvaraamatud.

Meie rahvalaulud on oma kitsal alal täiuseni tõusnud. Nad pakuvad teatud määra vormimaterjali ja omapärast käsitlemismeetodit ühes luuleliste ainete ning meeleoludega. On sellepärast loomulik, et mõte tõuseb neid rahvalaulu elemente kunstluules uuesti kasustada. Ühelt poolt avatleb rahvalaulude liitmise, teiselt poolt nende imiteerimise võimalus. Sellesihilised katsed on aga siiamaale vähe õnnestunud.

Põhjuseks pole olnud igatahes mitte luuletajate kultuur ja moodsa inimese individuaalsed kalduvused, mis oleksid takistanud rahvalaulu hingele lähenemist; vaid just kultuuri ning individualiteedi puudus, mis oleks võimaldanud stiiliteadvalt ülesandele läheneda. Eesti eilsepäeva kunstlüürika oli rahvalaulu hingest niisama kaugel kui euroopalisegi luule hingest. Ta oli kaugel üldse kõigist tüüpilistest, julgetest ja viimse piirini viidud võimalustest. Kuid leidub ainult kaks abinõu rahvalaulu kulda uuesti helisema panna: sulatatagu rahvaluule oma hinges põhjalikult ümber, või sulatagu oma hingega põhjalikult rahvaluules. Meil

aga otsiti kuldset keskteed, mis on kunstis kõigist teedest kõige halvem tee.

Selle väite parimaks illustratsiooniks kõlbab meie kunstlik rahvaeepose loomise katse — „Kalevipoja" õnnetu saatus.

2

Palju lapseusku rahvaluulest ja ta minevikust oleme jäädavalt kaotanud. Oleme kaotanud usu ta lõpmata vanadusse ja iseseisvusse. Ikka enam ja enam selgub, et meie rahvaluule oma olemasoluga võlgnebki suurelt osalt just sellele ajastule, mida ennem peeti ta dekadentsi, languse ajaks, nimelt katoliku ajale. Ikka kaugemale taganeb muinasaeg meist. Ikka ahtamaks muutuvad teerajad, mis viivad meid mineviku maale. Kui eelajaloolisest ajast midagi on me rahvaluules säilinud, siis vahest ainult ta — värsitehnika.

Eesti-soome rahvalaulu õitseaega on arvatud samaks, mis oli Lääne-Euroopa eepilise rahvaluule õitseaeg (1300—1500).

On unustatud vanad jumalad ja kangelased. On unustatud muistne elu ning surma käsitus. Asemele on tulnud keskaegne orirahvas ristiusu ja nõiausuga. Lähedaseks ja meilegi mõistetavaks on muutunud ta luuleliste ideede ning ainete piirkond: Jeesus sõidab madalal Piusa jõel, Maarja jookseb kasetohikust viiskudes madalaid randu mööda, vaenelaps laulab sügiseses salus, ori ohkab liivaste väljade keskel, aga madalais majades trallib pulm ning kriiskab kirmes!

Ja ühes sellega kaotab aluse kogu kunstlikult loodud mütoloogia oma jumalate ja kangelasmüütidega. Kaob usk mingisse Muinas-Eesti vaimlisse ja ühiselulisse kuldsesse aega, sellesse „valguse aega", millest võidi veel Jakobsoni päevil unistada. Tahes või taht-

mata oleme sunnitud loobuma usust, nagu oleksime saanud minevikust ülevaid kultuuripärandeid või nagu oleks eesti kirjanduse õitseaeg minevikus: kord oli selline arvamine ometi võimalik! See oli vanavara korjamise kuldne aeg. See aeg on nii kasulikult mööda saadetud kui vähegi t o h i t i ja v õ i d i. Me oleme tänulikud tollele ajale ja noile tegelastele. Kuid see aeg on möödas — ja me oleme eriti tänulikud, et ta möödas on!

Sellele pessimistlikule rahvaluule käsitusele pole loomulikult ka iial olemas olnud mingit rahvasuulist „Kalevala" või „Kalevipoja" eepost, mida tarvis oli „laiali pillatud jutu- ja laulusõna riismetest kokku korjata ja uuesti jalule seada", nagu uskusid Kreutzwald ja Lönnrot (milline viljakas eksitus!). Lönnroti ja Kreutzwaldi päevil polnud eepostest mitte riismed järele jäänud, vaid olemasolevad laulud olid alles edenemisteel, et neist tõepoolest oleksid võinud vahest eeposed sündida, kui poleks rahvaharidus vahele tulnud. Sest need lüürilised värsid, mida karjalapsed Saaremaal leelutasid, tegid Karjalas eepilisteks muutunutena just esimesi ühteliitumise katseid. Lönnrot tuli õigel ajal Karjalasse. Ja õigel ajal oleks vahest ka Kreutzwald Setumaale tulnud, kui ta oma ülesannet oleks teisiti mõistnud. Sest tema ülesanne polnud mitte eepose loomine, vaid rahvaballaadide ja lüüriliste laulude antoloogia väljaandmine — see, milleks Hurt hiljem oma hiigeltöö on teinud.

Kuid tol ajal elati romantilistes kujutelmades. Tol ajal hüüti, täis usku ning paatost: Andkem rahvale eepos ja histooria — ning kõik on võidetud! Liiatigi avatles „Kalevala" suurepärane eeskuju.

Ja nii siis „anti" rahvale eepos, olgugi et õigupoolest rahva kohus oleks anda olnud. Nii taheti „kerjajale"-rahvale näidata, et ta on tõepoolest „kuningapoeg", olgugi et meie rahvalauludes puudub vist ger-

maanilise muinasjutu kuningapoja mõistegi. Ning, mis kõige imelikum, sellega võideti tõesti „kõik"!

Kreutzwaldi ülesanne oli suur, suur just võitmatute raskuste poolest. Tal tuli oma isamaalises töövaimustuses mitte üksnes eepos kui ühtlane teos enesele inspireerida, vaid niisama ka üksikud eepose osad, tegelased, tegevustik ning eepose traagiline põhimõte. Selleks vajati rohkem usku, kui on seda meil, kes me isegi realiteeti — meie ees valmis olevat eepost — enam uskuda ei taha!

Setu ja harvad Maapoole eepilised laulud kandsid liiga igapäevast, inimlikku, meile lähedat iseloomu ja olid tihti ristiusu vaimust läbi imbunud, et olla Muinas-Eesti jumalate, kangelaste või kuninga-eepose materjaliks. Neis puudus üldse paganliku jumala, kangelase või kuninga tüüp. Miks sidumatus vormis vägilaslugudest just Kalevipoja võrdlemisi harva edustatud tsükkel valiti, see võis sündida juhtumisi või vanemate ülestähenduste pärast, kuid selleks võidi eriti ka Kalevala-sõnas traditsioone leida. Seda tsüklit täiendati mõningate kohalikkude juttudega, loodi see proosa-materjal lauludeks ja lisati sekka rahva lüürilisi laule või ka sääraseid eepilisi lugusid, millel pole eeposega midagi ühist. Peale selle lisati siia ja sinna paar „muistse jumala" nime, räägiti umbkaudselt mingist riiklikust korraldusest, ühendati see väljaspool aega seisev aeg ajalooga — ning „eepos" oligi valmis! Kuid see episoodiline sisu logises nende laiade raamide vahel.

„Kalevipoja" sünniloost leiavad enesele seletust kõik need defektid, millele oleme sunnitud näitama ta stiilist kõneldes. Ja kui me seda teeme, siis mitte selleks, et veel kord Kreutzwaldile „petmist ja võltsimist" ette heita, vaid selleks, et „Kalevipoja" enese ja tema enam kui vähenõudlikkude austajate vastu seisukohta võtta.

Kõigepealt ei tahaks me milgi kombel eitada „Kalevipoja" kohalikku luuleväärtust, ta üksikute lüüriliste laulude ja kõrvalstseenide ilu. Siin leidub lehekülgi, mis meid nagu kõige paremad rahvaballaadidki imestuse ja intiimse luule tundega täidavad, nagu näiteks sõjasõnumiku teekonna kirjeldis üheksanda loo lõpus või laul mere riisumisest ja suurest tammest. Siin on terveid pikki episoode, nagu Salme ja Linda pulmailu või vennaste jahilugu, mida lugedes väga hästi tunneme, et siin pole tegemist puhta rahvaluulega, kuid mille elav tantsurütm või metsamehe sammu energiline tempo meid kõik aeg kaasa tõmbab. Ja siin on lausa Kreutzwaldi omi luuletusi, nagu raskemeelne, ossianlik sissejuhatus, mis suudavad paiguti imiteerida rahvalaulu vormi paremaidki avaldusi.

Kuid need üksikud rahvalaulud, mille väärtused ja puudused on samad, mis muilgi rahvalauludel, ei suuda lugulaulu päästa. Need õnnelikud paigad on just l u g u l a u l u suurimad vaenlased. Sest alles nende valgusel tulevad nähtavale kõige selgemini „Kalevipoja" arhitektoonilise ehituse nõrkused, ta materjalide ebatasasus, ta stiilipuudus.

Need laulud näitavad, et peamiselt lüürilisist materjalest on tahetud eepilist lugu luua. Ja meil tuleb meelde see Ilu, kes oma andisid neitsidele jagas: tema sõelas leidus vaevalt sõjalikke sõnu, tema lõnga otsas vaevalt kangelaslugusid. Teda ei võinud riiklikud asjad huvitada ja ta ei võinud valitsemismoraali õpetada. Teda ei vaevanud vist mitte teaduse saladused ja ta ei sõitnud oma tammise reega maailma lõppu otsima. Sest tema oli ainult Ilu, kes tantsides ja kareldes lõi neitside parve, tema — meie õige ja ainus luulejumalanna!

Kõike seda näib ka Kreutzwald ise tundvat. Ta vabandab oma „Kalevipoega": „Need on karjalapse laulud, teopoisi trallikesed, korrapiiga kõõrutused,

vanaeide vokilaulud." Ühe sõnaga: „Lapse lustid, lapse leinad." Kuid nende peale oleks vana äkilise sõnaga Väinämöinen, kes polnud iial noorust tunnud ning kellel polnud õnne naise psühholoogia mõistmises, kalgilt põrutanud:

Lapsen tieto, naisen muisti,
Ei ole partasuun urohon!

Kõige vähem võib meile sellepärast „Kalevipoeg" mingisugust stiili õpetada. Juba ta sisu eitab igasugust stiili. Siin on kõrvu lüürilised looduselaulud kohalikkude muinasjuttudega, müütiliste laulude riismed segamini labaselt värssidesse laotud teomeeste vanapaganalugudega. Ja kõige üle kummis teoreetiline moraaliõpetus mingist fataalsest nuhtlusest ning jõuetu püüd Eesti ajaloo sümboolikat anda. Ja vormiliselt valitseb sama stiilipuudus. Valitseb emb-kumb, kas üleskruvitud, romantiliselt-vahuseks ja magusaks tehtud rahvalaulu imitatsioon, või jälle kuiv, proosaline seletus ning neljajalgse trohheuse väljavenitamine nende vabade vahendite varal, mida Neus pidas eesti „luulekeele grammatika" rikkusteks.

Sellele, kes vaatleb kirjandust esteetilisest seisukohast, pole tähtis, kas nimetame „Kalevipoega" „ennemuistseks jutuks" või eeposeks, — küsimus, mille kallal nii kaua on tuluta jageldud. Ei ole tähtis, „kui pikalt on „Kalevipoeg" rahva luuletus", — küsimus, mida cand. Leetberg oma koduste abinõudega katsub lahendada, olgugi et dr. Karttunen juba on teadusliku vastuse annud. Veel enam: ei ole tähtis, et „Kalevipoeg" oleks üldse „luu meie luust ja liha meie lihast" (tarvitagem veel kord seda lihakarni žargooni!).

„Ennemuistse jutu" nimega tahetakse ainult vähemaid nõudeid avaldada, kuna eepos kõigi oma puudustega jääb ometi endiseks. Ja „Kalevipoeg" võiks

rahva e e p o s olla, kuigi ta ka mitte r a h v a eepos ei oleks. Ning üht kunstitööd ainult veresuguluse pärast austada — see on enam kui erapoolik. Just sugulaste ja sõprade vastu asetagem kõrged nõuded! Meie küsimus seisku selles: mil määral on „Kalevipoeg" kunstiväärtuslik ja stiilis töö? Mil määral rahuldab ta meie esteetilisi nõudeid?

Me peame siin kõigepealt kõnelema sellest tasakaalust, mis on Kreutzwaldi luuletajatemperamendi ja rahvalaulu iseloomu vahel.

On tuntud tõsiasi: Kreutzwald on vähe „Kalevipoja" materjali salmi kujul rahvalt saanud. Nii palju kui seda saadud, on see proosavormiline olnud. Kuid isegi muinasjuttu ei osatud tol ajal rahvalikult, võltsimata, „ilustamata" üles kirjutada. Teaduslikust korrektsusest polnud kõnetki. Otsekui kurivaim lükkas rahvaluulekorjaja libedale teele. Ma kardan, et seda on veel paljude nendegagi juhtunud, kes Hurdale vanavara kogusid. Tüüpilisem näide on aga Faehlmann või ka Kreutzwald ise oma „Eestirahva ennemuistsete juttudega", kus pole rahva keele ning fantaasia stiilist palju järele jäänud.

Veel vähem suudeti seda alles hoida „Kalevipojas", kus pidi omal käel vormi loodama, liiatigi ajajärgul, mil teadlikust etnograafilisest ja arhailisest stiliseerimisest palju ei teatud. Valitsesid klassilised tendentsid, mis avalduvad Kreutzwaldi kogu tegevuses. Nende jälgi tundub ka „Kalevipojas". „Kalevipoja" „Soovituse" ülevale algusele oleks ka Vergilius või Petrarca võinud alla kirjutada. Miski pole aga rahvaluule vaimule võõram kui säärased tendentsid.

Kreutzwaldi lüürilised kalduvused olid valeklassilise ilu ja romantilise luulega mürgistatud. Me tahaksime lugulaulus kuulda marduse kiljatust sügismetsas, selle asemel kerkib Kreutzwaldi magus-romantiline Toa-Jaagub oma viiuliga (mitte kandlega!) öise mere

rannal. Miski pole aga rahvaluule sisule võõram kui säärased poeetilised nägemused.

Vastu Kreutzwaldi usutamist ei ole „Kalevipoja" värsid ka mitte „karjalapse laulud" ega „korrapiiga kõõrutused". Kreutzwald möödub niihästi ilmsüütust Ilust kui elutargast Väinämöisest. Ta läheneb kunstiliigile, millel on hoopis teissugused juhtivad ja õnnistavad geeniused. Isegi mitte klassikast ja romantikast ei taha enam kõnelda, vaid mingisugusest rokokoost. Selle väite mõistmiseks loetagu ainult „Kalevipoja" loodusekirjeldusi.

Suurimaks eeskujuks oli Kreutzwaldile „Kalevala". „Kalevipoeg" on ja jääb ikka suurel määral „Kalevala-pojaks". Kuid Kreutzwald mõistis „Kalevalat" omal kombel, nagu seda tollal üldse vaevalt keegi Lönnroti kombel mõistis. Oldi vaimustatud „Kalevala" moraalsetest tendentsidest, aga mitte esteetilistest. Imestati Väinämöise rumal-tarka eepost ega nähtud Kullervo tragöödiat ja Lemminkäise draamat, mis tõmbavad praeguse lugeja tähelepanu Väinämöise skemaatiliselt ning psühholoogiata kujult. Oldi vaimustatud teoreetilisest mütoloogiast ja rahvuslikest sihtidest ning ei tuntud muistsete sinisalude avatlust ja maamulla luulet. Kahtlemata ei tunnud seda ka Kreutzwald „Kalevipoega" luues.

Ei või Lönnroti stiiliinstinkti küllalt imestleda. Hilisemad uurimused on osutanud, et Lönnrot vahel koguni neid rahvalaulu kujusid aimates tabas, mida tema ajal ei tuntud ja alles hiljem üles kirjutati. Ta oli täiesti rahva fantaasia seadusi mõistnud, tundis põhjalikult rahvalaulu hinge ja tehnikat, esindas eneses kogu rahva luulevõimeid. Lönnrot polnud mingi isikulise luuletaja tüüp. Et seda olla, selleks puudus tal paljugi. Kuid ta sulas oma isikliku andega rahva kollektiivsesse andesse, vastates oma talupoegliku usu ja patriarhaalse elukäsitusega rahva usku ja elukäsi-

tust ning ulatudes üksi oma hariduse läbi sihikindlaks ja stiiliteadvaks kasvanud rahvalauliku andega rahvast üle.

Selle vastu oli Kreutzwald liiga suur individualist ja subjektivist, täis moodsa inimese kahtlust ja analüüsi-instinkti. Lönnrot sepitses kirikulaule, Kreutzwald avaldas oma usutunnistuse „Lembitus". Kõik individuaalne ja analüüsi poole tungiv Kreutzwaldi temperamendis sõdis rahvalaulu kollektiivse ning sünteesi poole tungiva iseloomu vastu. Kreutzwaldi kandis, kõigest ta tagasihoidlikkusest hoolimata, ometi püüd näidata, „et Eestis laulikud veel elavad". Ta ei võinud kõige külge, millesse puutus, oma isikliku maitse pitserit vajutamata jätta. Ta leidis võimaliku olevat lugulaulus (15. loos) koguni isiklikke arveid õiendada ja poleemikat pidada!

Kui soovitakse, võib ju oletada: „Kalevipojas" valitseb teatud stiil. Seda raamatut lugedes tunneme ometi, et meid eriline õhustik piirab, isesugune keeleline valik ja mõtlemismeetod me tähelepanu paelub. Kuid see Kreutzwaldi stiili eriline aroom, mis teeb ta keele nii ülevaks, lätekargeks ja meeldivaks, tundub siin võõrana.

Meid valdab hirm kompromissi ees. Ühelt poolt on rahvalaul järele annud, teiselt poolt Kreutzwald kompromissi teinud. Kuid seegi kompromiss pole õnnestunud. Igal pool tunneme siin vaheldumisi isikulise ja kollektiivse loomistöö jälgi. Seda loomismeetodite rammukatsumist aimame kogu lugulaulus. Kreutzwald tunnistab ise: „Kui mul korda oleks läinud tõsist rahvalaulu nii osavasti kokku sulatada, et alati piirisid enam selgelt ära ei või tunda, kus üks lõpeb ja teine algab, siis oleksin kõige kõrgema sihi kätte saanud." Kuid seda sihti ei saavutanud Kreutzwald. Võib tihti peaaegu eksimata, ilma mingeid aineid uurimata, ainult enese stiili-instinktile toetu-

des öelda, mis on „Kalevipojas“ Kreutzwaldi ja mis rahva oma.

„Kalevipoja“ stiilipuudus ulatub nii ta kompositsiooni ja keelde kui ainetesse ning ideedesse. Kalevipoja isikul puudub karakter, puudub kehaline ja hingeline profiil. Niisama karakterita ja profiilita on ka see maailm, mis teda ümbritseb. Ma ei taha „Kalevipoja“ anakronismest kõneldes meelde tuletada sääraseid detaile, nagu nime poolest Muinas-Eesti elu kirjeldustes kõned raamatuist, lampidest jne., — see oleks pealiskaudne ja odav süüdistus. Kuid peaanakronism on epohhi meeleolust ja ajaloolisest stiilist mittekinnipidamine. Üksikuid sõnu ja detaile võib uues redaktsioonis kõrvaldada või muuta, kuid ei või muuta kogu lugulaulu sõnast sõnani ning tähest täheni.

Ja sellepärast jääb küsitavaks, kas „Kalevipoeg“, kõigist lühendamise ja parandamise katseist hoolimata, suudaks meid kunagi täielikult rahuldada. Talle ei tule ometi eepilist elementi keeles ja aines, ühtlasemat tegevustikku ning teisi tegelasi Kalevipoja kõrval kuskilt juurde. Ja ühes sellega jääb küsitavaks ka „Kalevipoja“ kompositsiooni, stiili ning keele eeskuju mõju meie tulevases ilukirjanduses. Puhta rahvaluule mõju minnakse ikkagi mujalt otsima.

Tõsi küll, V. Reiman on tähendanud, nagu rajaneks juba siiamaalnegi eesti kunstkirjandus „Kalevipojal“. Tema järele kordasid seda omad ja võõrad „Kalevipoja“ juubeli puhul. Kuid see väide on ekslik. Mis tuuakse selle väite kinnituseks? Kas sentimentaalse, romantilise või realistliku kirjandusvoolu esindajad? Jannsenil polnud vähimatki arusaamist rahvalaulust. Kui me seda ka Jannseni vihasest rahvalaulu nokkimisest ei teaks, siis tunneksime seda ta stiilist. Rahvuslikud romantikud, nagu Bornhöhe ja Saal, kopeerisid saksa ja teisi magusaid ning mahedaid pseudohistoorilisi rahvaromaane, kuna „Kalevipoja“

paremate laulude vaim jäi neile täiesti võõraks. Ja veel vähem võiks selles vaimus meie realiste, Vildet või Petersoni, kahtlustada. Isegi Kreutzwaldisse endasse pole „Kalevipoja" rahvalaul „mõjunud", nagu näeme seda ta „Lembitu" stiilist ja meetodist! Ainult meie kõige nooremas lüürikas, Suitsu ja Ridala keelelises materjalis ning Juhan Liivi laulumeetodis, võib märgata rahvalaulu positiivset mõju — peamiselt just selle kirjandusliku voolu esindajate juures, mida ebarahvuslikkuses süüdistatakse! Kuid nemadki on neid mõjusid ammutanud puhtamaist allikaist, kui on seda „Kalevipoeg".

Ka M. Kampmann pole parimalgi tahtmisel võinud näidata midagi väärtuslikku „Kalevipoja" mõjul tärganud kirjanduses. Ta on kõnelnud ainult kirjanduslikest riismeist ja räbalaist.

„Kalevipojal" on mõju olnud, kuid mitte kirjanduslikku, vaid ühiselulikku. See mõju ei kõnele aga veel midagi „Kalevipoja" kunstiväärtuse kasuks. Või kes peaks näiteks Jakobsoni „Kolme isamaa kõnet" teadusliku väärtusega uurimuseks, olgugi et selle ühiseluline mõju oli suur!

Just joovastus „Kalevipoja" eestilisest väärtusest hävitas kainuse ta esteetilise väärtuse hindamisel. „Kalevipojal" on ikka olnud austajaid, kes on kuni äärmuseni kaugel rahvalaulu hinge mõistmisest, kuid kelle rahvuslikku auahnust ja unistusi lugulaul on kõrgel hoidnud. Tüüpilisem neist on Schilleri tõlkija ja Schilleri luulest koolitatud C. R. Jakobson. Ja eks ole meie kõik vähemalt oma varases nooruses „Kalevipoega" kõigist eepostest kõige paremaks pidanud, juba ta uhke ja lootusrikka lõpu pärast!

Jakobson kirjutas kord erakirjas ühe seltsi eestseisusse valitavate isikute kohta: „Nemad ei pruugi just väga targad olla, muud kui Eesti süda peab neil olema." Neid sõnu teisendades oleks võinud ta ka

„Kalevipojast" öelda: Ta ei pruugi just kunstiliselt väärtuslik olla, muud kui rahvuslik tendents peab tal olema! „Kalevipoja" sõbrad ise annavad ta ära.

Kreutzwaldi lahutas rahvalaulu hingest ületamatu piir. Ja nüüd soovitakse veel, et „Kalevipoja" põhjal rahvuslikku kirjandust loodaks! Kuid kui hing rahvaluule hingega ei suuda ühte sulada, siis võivad sügavate kunstitööde asemel ainult rahvusliku ooperi ja opereti libretod sündida, nagu on seda Schultz-Bertrami „Ilmatar", P. Jakobsoni „Udumäe kuningas", Jürgensteini „Juta", Ansomardi „Murueide tütar", Hermanni „Uku ja Vanemuine", Grenzsteini „Koit ja Ämarik" või Karlsoni „Kalevipoeg ja Sarvik". „Lõbusate talupoegade" kõrval lähevad muinas-eestilised farsid lahti!

See pole küll „Kalevipoja" süü, et ta on nii halbu järeleaimajaid leidnud, kuid kahtlemata, kui tal mõju on olnud, siis on ta meie ebaplastilisele keelele veelgi vesist, piirdeta, udust iseloomu lisanud, ilma et ta positiivsed omadused oleksid kuskil nähtavale tulnud. Tema stiilivaesus on ka ta austajatesse stiilivastaselt mõjunud.

„Kalevipoeg" on meile väära paatost, õõnsat fraseoloogiat, pealiskaudsust sisus ning vormis õpetanud. Ta on meid õpetanud nimede ja mõistetega opereerima, millel pole mingit sisu. Tema kool — see on kahtlase väärtusega kool. Kuid meie ei taha enam Kungla rahva liikmed olla, meile on võõrad esiisad Kalevid, Vanemuine ei ole meie laulujumal ja Kuhlbars ei huvita meid! Andke meile inimesi, olgugi seitse korda lühemaid kui Kalevipoeg, kuid ometi elavaid inimesi!

Mis kõige kurvem, see viiekümne-aastane haudumine ärkamisaja aadetel pole meie tõu hinge suutnud teadlikule elule äratada. Soome-ugrilised tendentsid ei ole meie kultuuris võidule pääsnud. Teoreetiline

isamaalsus on need paralüseerinud. Meie rahvuslikkudele instinktidele on hoopis väär suund antud. Mitte üksnes saksa viisid pole paljudel meie isamaalistel lauludel, vaid germaaniline psühholoogia avaldub üldse ses isamaalsuses. Sellest ebarassilisest rahvususest näib võrsuvat ka kogu Eesti kultuuri, inimeste ja elu traagiline stiilipuudus, mis äratab kõige kurvemaid mõtteid meie tuleviku kultuuri iseseisvuse kohta.

See võib pöörane näida, kuid ma ei või väitmata olla: „Kalevipoeg" on sellele ebarassilisele rahvuslusele kaasa aidanud. Selles isamaalsuses, mida „Kalevipoeg" õhutab, on midagi mahlatut, midagi õõnsat, midagi balti-saksalist. Mitte asjata pole Schultz-Bertram „Kalevipoja" kätki juures seisnud. Selles avaldub koguni midagi kuiv-ametlikku. Ah see auväärt matroon Linda, kes on niisama vastik kui saksa linnade monumentaalsed Germaania-sambad! Kui teissugune on Lemminkäise ema!

„Kalevipoeg" on isamaalisi, aga „Kalevala" tõulisi instinkte äratanud. Üks sugereerib pateetilisi tundmusi, teine kunstilist meditatsiooni. Et „Kalevipoja" mürgile vastumürki leida, selleks lähenegem tõelisele rahvaluulele, hingakem sealt maamulla lõhna, maitskem sealt Põhja luulet, katsugem sealt leida rassilisi traditsioone. Sest ilma nendeta pole mingi rassiline kultuur võimalik. Kuid mitte patriootilist kultuuri, kirjandust ja kunsti pole meile tarvis, vaid rassilist. Ainult rassiline kultuur võib olla stiilne kultuur.

Sellepärast ei anna „Kalevipoeg" meile minu arvates mingisuguseid kirjanduslikke või plastilisi aineid. Vähemalt ei anna seda milgi kombel mitte Kalevipoja isik, mis seisab väljaspool inimlikke raame ja sellepärast on kuiv, abstraktne ning hingeelutu. Kalevipoeg oma algupärasel toore metslase, naiste vägistaja ja hiiglase kujul pakkus veel teatud dekoratiivset huvi.

Kuid Kreutzwaldi käte all ideaalseks kuningaks ja kangelaseks muutudes on ta ühtlasi absurdiks muutunud. Sel vääral sihil on meie kujurid edasi läinud. Weizenbergi ja Adamsoni „Kalevipoja"-ainelistel magusatel ja siledatel töödel pole rahvaluule Kalevipoja vaimuga midagi tegemist (kompromiss valeklassika ja rahvaluule vahel!), niisama nagu neil ka algupärase kunstiga suurt tegemist pole (kompromiss kunsti ning ebakunsti vahel!). Ja niisama vähe motiive pakub „Kalevipoeg" ka maalikunstile — kõigist Prometi vulgaarseist kinnitusist hoolimata.

On niisama kardetav praegu rahvaluulet imiteerida kui ka juba olevaid rahvalaule suuremaks kompositsiooniks liita, kuigi selleks praegusel teadliku stiliseerimise ajastul arvaks rohkem eeldusi olevat kui klassilise vaimu valitsuse ajal. Hurt on oma „Kahes keeles" maksimumi näidanud, mis rahvalauluga võib korda saata. Liiga kaugele on aeg meid rahvalaulust kannud. Meil puudub selle imiteerimiseks naiviteet. Arvustav naeratus huulil ja pea täis külma mõistust, läheneme rahvaluulele. Rahvalaulu meeleolu on meile praegu peaaegu niisama võõras, nagu oli seda Kreutzwaldilegi, kes unistas rahvalaulu paistusel Eesti eelajaloolisist kuningaist ning kaugeist rahvusliku iseseisvuse päevadest.

Ja üldse oli Kreutzwaldil õigupoolest liiga palju renessansi ajastu inimese verd soontes, et rahvaeepost kirjutada. Alles Kreutzwaldi ja Koidula „Kirjavahetust" lugedes mõistate, kes oli Kreutzwald. Nagu Jaanusel oli tal kaks palet — üks mineviku, teine tuleviku poole pööratud — nagu kõigil renessansi-meestel. Meeleheitega otsis ta Eesti „klassilist aega", et rajada sellele uut kultuuri, niisama nagu tegid seda renessansi õpetlased. Eesti ajalugu ei teadnud sest ajast aga midagi. Kuid kui seda ei olnud, siis pidi ta välja mõeldama!

Näib, nagu poleks Kreutzwaldile ta õiged kalduvused vanaduse päevil enam rahu annud. Otsekui Dante kirjutab ta oma „Divina commedia"-„Kalevipoja" kõrvale „Vita nuova"-„Lembitu". Teist korda jutustab ta õigupoolest Kalevipoja loo ümber: muistne kuningas võitleb võõraste vastu, kaotab, põgeneb üksindusse. Kuid milline vahe! Ja siin tunnistab Kreutzwald, et ta ennem on eksinud: teda pole huvitanud Kalevipoja toores, ebateadlik jõud ja apsühholoogiline murdumine, vaid Lembitu teadliku, hingeliselt sügava ja eklektilise moodsa inimese tüüp ning draama. Need võitlused, mis Kalevipoeg lõi saelaudadega vehkides, või need kaotused, mis ta raudmeeste vastu tapeldes tundis, — kõik need võitlused ning kaotused elab Lembitu õigupoolest ainult oma hinges läbi, tarvitades sõjariistuks üksi filosoofilisi postulaate. Ja ta kaotab ja põgeneb üksindusse, et maitseda tõeteadmise sügavaimat õnne ning valu.

Ja jälle näeme siin, et hea stiil tähendab tõepoolest ainult oma sisemise mina põhjalikku ja võltsimatut väljendust. Alles rafineeritud, filosofeerivas Lembitus leidis Kreutzwald oma mina'le õiged tingimused. Siin võis ta arendada oma rokokoolisi kunstivisioone, mis olid „Kalevipojas" nii võõrad. Kas ei kosta näiteks järgmised „Lembitu" read „Kalevipoja" samasisuliste värvitute ridade kõrval otsekui moodsa hinge esimesed avaldused:

Ta heitis valitsust ja armu lille — — —
Läks pakku pimedama laane sülle
Ja elas üksi oma valuga.

3

„Kalevipoeg" lõpeb kahe riimitud reaga. Riimitud rahvalaulu poole viitab Kreutzwald teed.

Õigupoolest pole rahvaluule ja kunstkirjanduse vahel iialgi kindlat vahet. Ainsaks vahetegijaks on see, et rahvaluule on sünnilt kollektivistlik, kunstluule aga individualistlik. Kuid mida lähemal on meist teatud rahvalaulu sünd, seda kitsam on ta autorite ring. Ja kui see laul otse meie päevil sünnib, siis näeme, et talle alguse tihti ainult üks isik andis, kuna teised vaid täiendasid. On ju tõsiasi, et rahvalaulikud vahel isegi vanavarakorjajatele otsekohe improviseerivad. Peab lahti lööma romantilisest „rahva" mõistest. Rahvalaulu meetod ja tehnika on rahva loodud, kuid isik mõtleb selle meetodi abil ning väljendab oma mõtteid selle tehnika kaudu ikkagi individuaalselt.

Keskajal muutus Lääne-Euroopa rahvaluule aegamööda ja tähelepanemata rahvuslikuks kunstluuleks, alguses isegi oma tehnilisi tunnuseid muutmata. Kuid täiesti ei kao rahvaluule iialgi. Rahvas tunneb ikka tarvidust omal käel oma maitse järele teda huvitavaid aineid ise käsitleda. Iga rahvas on loonud hoopis omalaadilise uue aja kirjanduse, mis on küll suurelt osalt kunstkirjanduse mõju all, kuid mis plastiliselt, värvikuselt ja rütmilisilt omadusilt kunstkirjandusega vahel võistlebki.

Käesolev aine ei paku nii palju põhjust puhtesteetiliseks kui psühholoogiliseks uurimuseks. Tema najal võiks samm-sammult näidata, miks teatud sotsiaalsete ja psühholoogiliste tegurite mõjul meie rahva hingeelus uus külg välja arenes, vanad kunsti-kalduvused atrofeerusid ning hoopis uus rahva-esteetika sündis.

Seisame huvitava ja alguses seletamatu nähtuse ees: saja aasta jooksul on rahva maitse otse vastandlikult muutunud. Rahvaluulesse on ilmunud lüürika asemele eepilised kalduvused. Sellega ühes on muutunud ained, keel, värsitehnika, mõtlemismeetod. Sei-

same nähtuse ees: saja aasta jooksul on me rahvaluule naiselikud kalduvused mehelikeks muutunud!

Uuema eesti rahvalaulu vormis aimame muidugi kõigepealt kunstluule rahvastatud mõju, kuid kahtlemata tuleb selles ilmsiks ka kogu rahva psühholoogiline ja ühiseluline areng viimase sajandi jooksul. Vanem rahvalaul oleks ka siis oma vormi muutnud, kui kunstluule poleks sugugi ta kulul oma võidukäiku alanud. See murrang naiselikust lüürikast meheliku eepika poole, mille aluseks oli mõtlemisviisi materialistlikuks ja konkreetseks muutumine ning mida meil eesti vanemast kunstkirjandusest kõneldes on võimalik lähemalt rõhutada, algas juba tol ajal rahva hinges, kui kunstlüürika veel oli liiga nõrk, et endist luulet lämmatada.

Vana rahvalaulu tehnika oli sedavõrd tüüpiliseks kujunenud, et teda uute ainete ja meeleolude tekkimisel ei võidud enam kasustada. Teda ei võidud jatkata, temast tuli mööda minna. Ja see möödaminek sündis uue aja vemmalvärsi näol. Sündis uus rahvalaul igapäevase või ainult pisut romantiseeritud igapäevase ainega, uueaegsete ideede ja meeleoludega, mitmekesise salmimõõduga, helisevate, kuigi tihtipeale vemmalvärsi riimidega.

Et see laul kõiki meie kunstlaulu omadusi avaldas, siis näis enesestki selge olevat, et ta on ainult viimase nõrk jäljend. Kuid mõnede märkide järgi otsustades näib peale tsirkuse, leierkasti ja kinokunsti veel meie päevilgi ka kirjanduslik rahvakunst maalt maale rändavat. Ka meie uuem rahvalaul näib iseseisvalt väljastpoolt olevat algust otsinud, nagu meie kunstlüürikagi (vt. ka prof. Kaarle Krohn, „Kantelettaren tutkimuksia" II, lk. 260).

Kui muistse eesti-soome rahvalaulu jaoks aineid ka lääne-euroopa rahvaballaadidest võeti, mis on ju salgamatu, siis pole võimalik, et ka nende ballaadide

vorm oleks meie rahvale täiesti võõraks jäänud. Kuid see mehelik, energiline ja teatud mõttes rafineeritud vaim, mis pidi loogiliselt neid täpsaid, kokkuhoidlikke ja mõõdetud vorme täitma, oli võõras meie laulujumalannale ja tema kummardajaile. Kui see mehelik element viimaks ometi eesti rahvaluules mõjule pääsis, oli juba hilja. Rahva hinges ei leidunud enam küllalt tõsisemat ja sügavamat kalduvust, et selle laulumeetodi varal omalt poolt midagi monumentaalsemat ning eepilisemat korda saata. Riimitud rahvalaulu aineiks said peamiselt päevakajalised küsimused.

See Ilu, kes neid uusi laule jagas, polnud enam muistne õrn, unistuslik, kätel püüdmatu lauluneitsi, kes oma värsse otsekui helmeid üle väljade külvas. See oli nõtkuvate säärtega sulanepoiss, kes talgutel, pitspallidel või ehareisidel lõõtspilli hüürgamise saatel oma teravaid pilke- või lorilaulu sõnu kergelt keelelt poetas. Selle lauliku vaimset kõrgust, ta esteetikat ja kunstiideaale esindavad need laulud. Kuid kui meid loodusrahvaste primitiivne kunst kaugel põhjas ja kaugel lõunas huvitab, miks ei peaks ta meid siis meie omas kodus huvitama. Liiatigi on rahva praegune suusõnaline kirjandus praeguse rahva hingeelu kohta mõõduandvam kui ta mineviku vanavara. Ja kui kõneldakse praegusest rahvalikust kunstistiilist, siis ei tohi mööduda ka praegusest rahvaluulest.

Ma tean küll, see on libe pind: rääkida lorilaulude kunstikasvatavast mõjust. Kuid eesti uuem rahvaluule ei sisalda mitte ainult lorilaule ja külapoiste kakluslugusid, mis omastki kohast huvitavad, vaid siin leidub ka hulk puhtlüürilisi värsse, sõõrilaule, mõisa, lossi ja kloostri ballaade, türgi ja jaapani sõjalugusid ning koguni revolutsiooniaja järelkajasid. Siia tuleb arvata suur kogu pamflette pastoreist, paruneist, vallavalitsustest. See luule on uue aja kroonika, mis kõneleb ühteviisi tulikahjust, hundijahist, korjandusest

paganate heaks ja lapsega tüdrukust. Siia hulka langevad rahvameeste käsikirjad, rahva sentimentaalne armastuslüürika, rahvanali, uuemast vaimulikust rahvaluulest sandivärsid ja palju muud.

Vemmalvärsil on Eesti lähemas ajaloos olnud suur tähtsus. Ta on see tuiksoon, mille järgi võib tunda sotsiaalse rahutuse tukset ja vaimlist ärevust. On olnud aegu, mil meie rahva loov vaim iseäranis ägedalt just vemmalvärsis on avaldunud, nõnda 60-ndad aastad. Tuletagem meelde ajaloolise ja ühiskondliku tendentsiga laule, nagu „Raamat Rantsuse sõjasta" või „Eesti mees ja tema sugu". Samuti on vemmalvärss meie vaimlisi liikumisi peegeldanud. Nii sepitseti näiteks kirjaviisi muutmise puhul 1850. a. paiku ohtralt vemmalvärsse. Kogu rahvusliku liikumise alg-aja kirjanduses langeb vemmalvärsi osaks hiiglaülesanne. See kare ja robustne luule tungis rahva kõige sügavamate põhikihtideni, kuhu rahvusliku ärkamise evangeelium „Kalevipoeg" veel tänapäevani pole ulatunud.

Ei tuleks ometi mõttessegi kõike seda materjali sisu ja mõtete seisukohalt tõsisemalt hinnata, kuid teha seda stiili ning rütmi seisukohalt, — see oleks küllaltki huvitav. Selle materjali seisukoht kunstkirjanduse kõrval on otsekui kindakirjade ja looganikerdiste seisukoht kujutavate kunstide kõrval. Me läheneme siin jälle rahvalikult värsketele primitiividele.

Selle luule ülesandeks on kõigepealt elu koomika tabamine, selle nähtustele lõikav-teravate nimetuste leidmine ja selge episoodi arendamine. Sellepärast ei tunne ta lüürilist seletamist nagu vanem rahvaluule, vaid peamiselt nappi ja plastilist jutustust. Ta pilt on kaherealine ja dialoog kolmesõnaline. Ta läheneb ehituselt vanas rahvaluules ainult vanasõnale ja mõistatusele. Tal pole mingeid valmis kõnekäände ja võrdlusi, mida võiks tarvitada umbkaudse tähendu-

sega nagu vana rahvalaul. Iga aine jaoks peab algusest lõpuni uue vormi looma, ja seda pole riimi pärast enam nii kerge muuta. Ta võrdlused tunnevad ainult koomilistes kohtades liialdusi. Realism on selle luule üldine tunnus.

Eesti uuema rahvalaulu salmiehitus on sama, mis Euroopa keskaegsel rahvalüürikal. Riimides on peatähelepanu pööratud häälikutele, umbhäälikud võivad ka mitte riimida. See on riim kõrvale ja mitte silmale, foneetiline riim, millest kunstlaulu riim on arenenud. Meil on siin tegemist sama värsitehnika ja luulemeetodiga, mis Lääne-Euroopas rahvalüürika ja rahvaballaadi sünnitasid, mida muistsed truveerid ja trubaduurid, menestrelid ja minnesingerid tarvitasid ja mis kasustamist leidsid koguni suurtes lugulauludes, nagu „Nibelungenlied" või „Chanson de Roland".

Neid vemmalvärsse peab võrdlema kõigi harimatu rahva kunstiavaldistega. Neis on palju üllatavat ja värsket. Nad võivad olla haavavad, kuid nad pole igavad. Nad ei paku igatahes mitte „literatuuri". Nende värvid pole halliks ja tuhmiks segatud, nagu näeme tihti teadlikus kunstluules. Neis valitsevad kõik primitiivse kunsti head ja halvad omadused: nappus ja plastika vormis, teravad kontuurid, sellega aga ka liialdused ning hüpped üle võimatuse.

Kuid see kirjandus on ikkagi juba kunstkirjandusega sugulane. Ta ei saa selle mõjust enam iialgi lahti. Ta on midagi kollektiivse ja individuaalse kunsti vahepealset. Tihti langevad mõned ta tehnilised võtted vana rahvalaulu omadega küll veel ühte. Näiteks tuletab ballaad „Kuningate lapsed' (Tütarlaste rõõmulaulikus) oma kolmekordse paralleelse dialoogiga veel väga hästi vanu rahvalaule meelde. Kuid tihti on ta tekk'mine juba enam kui isikupärane. Ta pannakse otse sündimisel varesjalgadega paberisse ja saadetakse

ajalehele, kes ta koguni — oh õnnetust! — avaldabki. Kuid sellega on ta kõik oma väärtuse kaotanud.

Sääraste isikuliste vemmalvärsside hulgas on paremad mõned elulookised laulud. Olen hiljem lugenud tuhanded leheküljed salme, kuid olen nad kõik enamasti jälle unustanud; aga näiteks ühe mõrtsuka Jaan Durvase ligi sajasalmilist elulugu, mis ta 18 aastaks sunnitööle mõistetuna Võru vanglas kirjutas ja mida lapsena käsikirjast lugesin, mäletan peajoontes veel praegugi.

Kuid ka sellesse realistlikku ja harilikult tüsedasse pilkeluulesse tungib romantiline hing sentimentaalsete juttude ning röövliromaanide mõjul. Samad romaani ja muinasjutu dekoratsioonid pääsevad siin valitsema: koopad, lossid, vanglad ja kloostrid täis kuningatütreid, kalamehi, röövleid ning rüütleid. Sünnivad rahvalaulud, magusad ja kaunid otsekui õlivärvipildid Mai Roosist. Tüüpilise näitena tooksin paar salmi ballaadist „Rinaldiini", et selle lõbusa aine harutus mitte liiga kuivaks ei läheks:

Kaugel suure metsa põhjas
Varjul vaikse koopa sees
Rinaldiini rahul puhkas.
Roosa seisis ju ta ees.

Hüüdis pehmelt: „Rinaldiini!
Rinaldiini, kuule mind!
Päike on ju ammu kõrges —
Tõuse — mehed ootvad sind."

Röövel ärkas rõõmsal naerul,
Hüüdis: „Tere hommikut!"
Hakkas kaela, suurel armul
Andis abikaasal suud.

Laulu on Friedrich Brandt kirjutanud, kes hoolitses ühel hoobil vaimulikkude värsside ja kõrtsilaulude eest, millest viimased on täiesti rahvalauludeks muutunud.

Oleme jõudnud siin uue rahvaromantika juurde, mida kannab sama kalduvus, mis sundis kord rahvast panteistlikke looduslaule ja katoliiklikke legende looma. Ajad on uued, ained on uued ja vorm niisama, kuid tung ilusa, luulelise järele on endine. Ja see pole mitte selle tungi süü, et praegune kultuur ei suuda rahvale anda paremaid aineid, kui on seda röövliromaanid ning sentimentaalne erootika.

Kuid siin avaneb meile jälle kord võimalus rahva hingesse vaadata. Siin on, nagu juba ennem tähendatud, vahest enam psühholoogilist kui esteetilist materjali. Ka uuem rahvaluule on oma ringi käinud: mehelikust realismist ja laulujoonistusest läheneb ta jälle naiselikule meeleolule ning vormitusele. Ta on samal kompromissi teel, millel oli kogu eesti ilukirjandus sajandi lõpul. See on uuema rahvaluule dekadents. Kas peaks tal mõnel uuel kujul veel elujõudu olema?

Hinge, unistust, sümbolit otsib ka rahvaluule. Mis sest, et ta unistus meile karvase röövli näol „suure metsa põhjas" esineb! Rahvas otsib jälle uusi muinasjutte. Miks ei võinud ta neid eile leida röövliromaanidest, aga täna sest ühiselulisest tragöödiast, mida praegu läbi elame? Ootame ära homse päeva: võib olla, on see tragöödia rahval juba muinasjutuks muutunud.

Asjata tehakse nalja „Genoveva" või „Hirlanda" loo üle. Need on rahva südant ometi enam liigutanud kui „Kalevipoeg" või „Rahvavalgustaja". Sest Kalevipoja surma või Madara kannatuste üle pole keegi nutnud. Tuleb ainult kahetseda, et meil pole rahvuslikku, algupärast „Genoveva" või „Hirlanda" lugu!

Minu paradoksis on vähemalt pool tõtt. Milline rõõm oleks vahel eksida nüüdisaja rahva sitsriidese fantaasia keskel, uidata ta kujutluse roosades puuvillametsades ja minna ühes romaani tegelastega miravoisse lõplikule asjaharutusele, et näha siis „ühe

tütarlapse viimast ja haledat jumalagajätmist oma endise peigmehega", või ühe süütult hukkunud elu haual kibedalt, kibedalt nutta!

Siin oleks meil kindel teadmine, et meid ei peteta. Sest sääraseid töid ei saa kunstlikult luua, otse nagu neegrite skulptuuri või laplaste jooniseid ei või imiteerida. Ja sääraste töödena, mille vormi kahtlemata mingi sisemine loogika määrab, ei ole uuemad rahvalaulud eesti ilukirjanduse stiili seisukohalt sugugi väärtuseta. Võiks koguni kinnitada, et praegune rahvalaul-vemmalvärss kunstproosa rütmilises edenemises on niisama väärtuslik kui meie vana rahvalaul.

Et seda väidet ainult kohatuks paradoksiks ei peetaks, selleks võiks näidata, milline mõju on olnud uuemal rahvakirjandusel näiteks soome kunstproosas.

„Kalevala" on plastilisilt võimeilt „Kalevipojast" kaugel ees. „Kalevalas" leidub salme, mille impressionistlik keel, plastiline, ütleksin peaaegu intelligentne, joonistus meie suurimaile nõudeile vastab. Ja ometi, vaatamata kõigele „Kalevala" keele plastilisusele, konkreetsele, realistlikule toonile, on ta saanud ainult säärase lüürilise ning ebaplastilise stiilimeistri eeskujuks, nagu on seda Juhani Aho.

Kuid Aho esindab ainult soome kunstproosa üht poolt. Teine selle loojaist, Aleksis Kivi, ammutas aga hoopis teisist allikaist: Piiblist, Homerosest, Cervantesest, kuid kõigepealt just uuemast rahvaluulest, r e k i v i r s i'st. Kuna klassilised eeskujud teda vormi selguse ja kuivuse poole avatlesid, leidis ta uuemas rahvaluules selle allika, mille hing teda alati hoidis elava elu lähedal. Kivi mahlakas, värvirikas, rütmiline stiil on üksainus kiidulaul uuema rahvaluule stiilile.

Kuid ometi polnud Soomes seisukoht uuema rahvalaulu vastu vähemalt Kivi päevil parem kui meil praegu. Meie vanavara aidamees Hurt kordas kirjavastustes korjajatele peaaegu sedasama, mis Lönnrot

juba „Kanteletare“ eessõnas oli uuema rahvalaulu kohta öelnud. Ja siit saab seletust osalt ka Kivi mittemõistmine pseudoklassilisel ja pseudo-kalevalalisel ajajärgul, Kivi keele „tooreks“ pidamine, osalt kogu Kivi kirjaniku-tragöödia.

Tõeliselt võiks konstateerida meiegi kirjanduses kalduvust uuema rahvalaulu poole, kuigi see kalduvus pole aidanud luua ühtki tähelepandavamat teost. Meil on laulusid, mis ei ole kaugel rahva-vemmalvärsist, kuid mida sellest hoolimata ometi kunstikirjanduslikeks peetakse, nii O. W. Masingi „Päts“ või C. W. Freundlichi „Muhumaa hundijaht“. Ja eks ole ka Juhan Weitzenbergi ning Adam Petersoni produktsioon rajatud samale vemmalvärsi-tehnikale. Sellega võib ka seletada, miks nende tööd nii kergesti on rahva omaks saanud. Kuid rohkem kui luule võiks vemmalvärsist just proosa õppida.

Vemmalvärsi vastu ei tohi põhimõtteliselt sõdida. Küsimus seisab ainult selles, et Juhan Weitzenberg võrdlemisi loetavat, aga Ado Reinwald maitsmatut vemmalvärssi kirjutab.

4

Paberile on meie vaimuelu-avaldused siirdunud. Valitseb paberi tolmune kultus. Me vaatleme elus rohkem raamatu koltunud lehti kui päikest sinitaevas, lillekest aasal või allika virvendust metsa üksinduses.

Kes ja kus on see Ilu, see jumalanna, kes nüüd oma luuleandisid jagab? Me ei näe teda, me ei tunne ta üldist nime. Salaja ja igaühele ise maski taga läheneb ta — kui ta üldse läheneb. Ja kes on veel ta tantsu ja karglemist näinud?

Vähemalt meie kunstkirjanduse esimesist päevist, meie vaimuliku kirjanduse algusest saadik on see Ilu

olnud juba mõrumeelne ning raske kõnnakuga. Ta on manitsenud ja kurja kuulutanud, sõnakuulmist ning usku õpetanud. Igal ajajärgul ilmus ta uuel kujul, kuid endist rahvalaulu Ilu pole me kaua aega enam näinud. Nüüd sõidab ta voorimehega ringi ja levitab ajalehe proovinumbreid. Lootkem, et ta enesele peatselt auto või lennuki muretseb ning vähemalt ses suhtes uueaegseks saab!

Meil on huvi usu vastu niipalju, kuipalju temas on luulet ja ilu. Meie vaimulikud — need ei ole tõepoolest kellegi esteedid olnud. Kuid inimene on vahel vastu oma tahtmist sunnitud ilu heaks niisama töötama, nagu ta vahest vastu tahtmist üldise edu heaks on töötanud. Liiatigi kuldab aeg kõik oma pehmendava läikega, ja see, millest omal ajal oleks vahest tähelepanemata mööda mindud, valdab nüüd meeli arhailise ilu ning kordumatu luulega.

Kas ei kosta härdalt ja kaunilt kolmesaja-aastasest kaugusest vana Mülleri hääl, kui ta „Puist, Rohost, Blömikeszest, sest Rucki echk Pöllu kaszwamesest" kõneleb või oma südame kurbuses „meie punase vere pattude" üle kaebab ja sellele ajale mõtleb, „millal meie oma laeva purjed maha võtma peame ja selle maailma jumala kaas jätma"? Isesugune võib olla Georg Mülleri „Jumalasõna ‚LustAyd' ning ‚Paradys'" ja isesugune luuletaja ning esteetiku oma, kuid kas pole ilus ja sügav tunne ikkagi ilus ja sügav tunne?

Kõike seda tahaks Vanast Testamendist kõneldes mitmekordse rõhuga korrata. Ja selle juures ei tarvitse me mingit valelepingut teha oma maailmavaatega. Kui ajaloolise ja ilutundelise maitsega inimene Assüüria ja Paabeli kivikirjalistest palvetest võib huvi tunda, miks ei või ta seda siis tunda Piiblist, mis on minu arvates kõigist mütoloogilistest, ajaloolistest ja moraalsetest koodeksitest kõige järjekindlam, sisurikkam ning plastilisem? Selleks pole usklikel mingi-

TRÜ Raamatukogu

suguseid eesõigusi. Koguni selle vastu: usklikel on kõige vähem eeldusi Piibli ilu mõistmiseks.

Kahjuks on koolis Piibel ja ristiusk meile nii vastumeelseks tehtud, et ükski haritud inimene ilma igavuse- ning tüütusetundeta ei taha nendele mõelda. Kuid see, kes ilma armastuseta ja vihata teatud kauguse tagant jälle Piiblile läheneb, see loeb teda kui tõsist moraliseerivat romaani, ja ta ei häbene Saalomoni asetamast oma armsamate armastuselaulikute kõrvale.

„Ma olen jälle Vana Testamendi juurde tagasi tulnud," kirjutas Heine 1830. aastal. „Missugune suur raamat! Veel tähtsam kui ta sisu, on tähtis minu arvates ta vorm, see keel, mis on otsekui looduse produkt, nagu puu, lilleke, meri, tähed või inimene ise."

Kunstnikule, kirjanikule, stilistile avab Vana Testament õpetlikke perspektiive. Sama saatuslik võitlus on siingi aineks, mis kõigis rahvuspoeemides, sama hulkade tõus ja langus, kogu rahva rännak oma jumala sõrme juhatuse järgi. Kuid üksnes Homerose poeemid võistlevad Vana Testamendi realismi ja plastilisusega. Loetagu ainult Moosese, Kuningate ja Aja raamatutes Iisraeli sõjavägede liikumiste, rahva ümberkolimiste, kuningakoja skandaalide, kogukondlikkude intriigide, eraelu vagatsevate ning roppude episoodide kirjeldust, et mõista, mis puudub praegusel ajaloo ja ajalehe stiilil: nimelt silmipilgutamatu tõsidus, armuheitmatu otsekohesus, mida võiks otse stiili pühaduseks nimetada. Kellele Piibel sisult pole mingi pühakiri, sellele on ta seda vähemalt vormilt. „Ma leian siin suuri inimesi," ütleb Nietzsche Vanast Testamendist kõneldes, „leian heroilisi maastikke ja, mis veel haruldasem maa peal, t u g e v a s ü d a m e võrratut naiviteeti, veel enam, ma leian temas rahva."

Piibel saab raske ülesandega korda: ilma igav olemata on ta asjalik. Templi ehitamisel pühendatakse

meid kõige peenematesse detailidesse. Suguharude nimekirju loetakse otse ähvardava järjekindlusega ette. Iga samm, iga ettevõte Iisraeli rahva elus on otsekui protokolli pandud. Ja ometi pole see meil, võõrastel, igav lugeda. Need templi küünramõõdud ja arusaamatud idamaised nimed on meile otsekui muusikalised luuletused, nagu ornamendi joonised, millel niisama pole mingit „sisu" ja „mõtet", kuid mis sellest hoolimata on ometi ilusad. Isegi Saalomon, see suur luuletaja ja romantik, püsib kogu aja võrdlusi otsides ainult oma maa looduses ning ainelises kultuuris kinni.

Vana Testamendi stiili iseloomu määraksin ma nagu kalduvust suursuguse naturalismi poole. Siin on enam tervet realismi kui „Eddades" ja „Vedades", enam inimlikku järjekindlust kui Kooranis või „Bhagavad Gîtâ's". „Koguja raamatu" pessimistlik filosoofia ja „Ülema laulu" lüürika langeb kõige kõrgema luule hulka.

Uue Testamendi vastu on mul palju vähem vaimustust. See on suuremalt osalt harimata ja lihtsate inimeste kirjutatud, kel polnud aimu tolle aja kultuurivõitudest. See raamat on niisama nagu kogu ristiuskki dekadentsi aja vili: haiglane sisult, verevaene vormilt. Selles peegeldub nii selgesti see „haige barbaaria", milleks nimetab Nietzsche ristiusu esimeste sajandite ühiskonda. Isegi Johannese „Ilmutamise raamatus" on enam skolastiku kuiva fantastikat kui luuletaja paindlikku fantaasiat. Liiatigi mürgistab see teadmine Uue Testamendi ilu maitsmise, et klassiline kultuur õigupoolest selle raamatu vaimule on ohvriks toodud.

Ma usun, et Piibel maakeelde tõlkimisel palju oma keele ilust ei kaotanud. Ta leidis eest keele, tüseda ja talupoegliku, mida polnud veel poolharidus ning ajaleht rikkunud. See oli toores ja vaene, kuid julge ning plastiline. Praegune variserlik maitse peab selle

keele juures tihti punastama, kuigi ta ennem enese kõleduse ning kõhnuse juures peaks punastama.

Seda vormi võiks võrrelda uuema rahvalaulu, vemmalvärsi, lorilaulu vormiga. Kes vemmalvärsi paralelisme lähemalt uurib, see näeb, et nad meetodilt ja rütmilt Piibli parallelisme meelde tuletavad. Need parallelismid on aga lõpmata kaugel vanema rahvalaulu parallelismest, nii nagu Piiblil üldse vaevalt on midagi ühist „Kalevipojaga".

Kõnelemata stiililisest küljest pakuvad vanemad Piibli tõlked uue aja kirjanikule ka sõnaraamatuliselt palju huvitavat. Kunstproosa leiab oma parema materjali arhailisest keelest. Kunstproosal on samasugune tendents vanemate keelevormide poole kui vaimulikul kirjanduselgi. Vanad, unustatud sõnad ja lausekujud sisaldavad eksootilist, rafineeritud luulet, mis võõras uuele, „ameerikalikule" keelele. Kui mitte muidu, siis vähemalt kunstkirjanduse nimel kaotab igasugune esperanto olemasolu mõtte. Sest keel, millel pole minevikku, mis on külma mõistuse sünnitatud, on kuiv otsekui matemaatiline formel. Selle vastu esineb vana keel oma põliste traditsioonide ja meelevaldsete kõrvalekaldumistega mitmekülgsena ja varjundirikkana otsekui tuhandevärviline elu ise. Vanad inimesed, vana luule, vanad koltunud raamatud õpetavad meile seda keelt.

Isegi loodusteadlane, kes kobab veel nüüdki abitult võõraste nimetuste eesti keeli kirjutamise kallal, näeb Piibli tõlgetes, et kord võõraste loomade, taimede ja kalliskivide nimetuste transkriptsioonis on teatud järjekindlus valitsenud. Maalija ja karjane, kuldsepp ning põllumees leiavad siit oma ameti oskussõnu. Kuid tähtsad pole mitte üksikud sõnajuured, vaid see arhailine hing, mis pühitseb iga grammatilist vormi ja teeb nad kunstproosa loomise juures tähtsaks.

Ja neid stiili iseäraldusi ei jäta ükski tõeline keelekunstnik oma kasuks tarvitamata. Selle stiili mõju on alati suuremal või vähemal määral märgata olnud. Nii pole näiteks Dante või Milton kantud mitte üksi Piibli aatelisest, vaid niisama hästi ka ta vormilisest vaimust. Seda võime tähele panna isegi nende juures, keda kõige vähem usaldaksime ses kahtlustada. Nii võlgneb ristiusu verivaenlane, „Vastkristlase" kirjutaja Nietzsche oma „Zarathustra" stiiliga õigupoolest Lutheri tüsedale ja talupoeglikule Piibli tõlkele.

Ja just selle arhailise hinge alleshoiu nimel tuleb igasuguste ebaesteetiliste Piibli paranduste vastu vaielda. Esteetiku ja ajaloolase kätte võib Piiblit usaldada, aga mitte teoloogi kätte! Teoloog on üldse heale maitsele kardetav liige ühiskonnas. Ei või olla midagi kahetsemisväärsemat kui uuem eesti Piibli paranduse katse, millest on näiteid juba avalikult näha olnud. Kas peavad siis ajalehelikud otstarbe, selguse ja labasuse ideaalid isegi vaimulikku kirjandusse tungima? Kuid siis pole vaimulikku kirjandust ülepea enam tarvis!

Et meie praegune teoloogide põlv üldse oma näppu tohiks Piibli külge pista, selleks pole ta mingit tunnistust annud. Ühe halva tunnistuse annab temast enesest aga meie algupärane vaimulik kirjandus: neil inimestel, kelle eluülesandeks ongi õigupärast ainult uskuda, ei ole elavat, leegitsevat usku. Kus on meie algupärane vaimulik kirjandus, mis sütitaks, kaasa kisuks, vaimustaks! Ja needsamad inimesed, kes oma sisutuid ja hingetuid kirjanduslikke värdjaid aastaaastalt maailma saadavad, kõnelevad veel sisemisest misjonitegemisest! Tõesti rumal oleks isegi metslane, kes laseks end sääraste jutlustega ümber pöörata.

Ma pole kunagi tühisemat, armetumat, vastumeelsemat sõnade soga lugenud, kui on seda eestikeelne

kiriklik Lauluraamat. See raamat ei vaimusta, ei liiguta, ei ärata isegi mitte naeru, nagu omaaegne „Põrguvalu laul". Ta on lihtsalt igav ja mõttetu. See on palgaliste töö ja mitte nende kirjutatud, kelle kaudu vaim räägib. Ei mingit isiklikku süvenemist ususse ning keelesse! Ja sellepärast ei mingit stiili kui sisemist ühtlust! Kuid iga jõuline tunne, tõeline elu või usu energia leiaks endale jõulise, individuaalse vormi, stiili, keele. Selle tõenduseks on kõik prohvetid, usumäratsejad ja head ässitajad. Meie rahva usuline liikumine sünnitas vähemalt Maltsveti. Kirikus valitseb aga jumalasõna vormis samasugune dogmatism, hingetus ja elava elu vaesus nagu sisuski.

Kui meie maal üldse vaimulikust kirjandusest kõnelda, millel hing koguni ei puudu, siis nimetaksin baptistide naiivset kirjandust. Kuid eestlasest ei saa isegi head usumäratsejat — selle tunnistuse annab temast meie vaimulik kirjandus.

Peaasi: meie uuemal vaimulikul kirjandusel puudub täiesti kohalik, rahvuslik toon. Talle pole aega ja olusid nagu olemaski. Meie rahvuslik psühholoogia ei leia temas enesele avaldust. Niisama võõras on talle keeleline kultuur. Meie vaimulik kirjandus on ainult sisulise ja vormilise tagurluse ning kunstliku paatose pelgupaigaks jäänud. Ta korrutab neidsamu õõnsaid sõnakõlkaid, mille heaks inimkond juba nii kaua aega oma mõtlemis- ning tundmus-andi on pidanud taltsutama. Kuid kui kirjandus — olgugi ka vaimulik kirjandus — tahab isikusse ja ellu mõjuda, siis ei tohi temas isik ning elu puududa.

Loov elu on aga ammu neilt mailt mujale valgunud. Kunst, mis nõuab ikka suuremat isikulist süvenemist ainesse ja vormi, ideesse ning meeleollu, ei leia sealt mingit toetust. Ta leiab sealt hoopis vastupanu, niipalju kui sealne tendents üldse käib prometheusliku,

loova isiku vastu. Kuid „ei ole seal kunsti", ütleb Oscar Wilde, „kus ei ole stiili, ja ei ole seal stiili, kus ei ole ühtlust, ühtlus aga võrsub ainult indiviidist".

5

See keel, mis meid Piibli tõlgetes oma arhailisuse ja plastilisusega paelub, ei ole rahvakeele seisukohalt vaadates alati nii võõras ning kunstlik olnud, nagu ehk praegu näib. Oli aeg, mil rahva ja vanema vaimuliku kirjanduse keel oli adekvaatne, niisama nagu ka rahva elukäsitus Piibli elukäsitusega tõrkumata ühte langes. See aeg ulatus igatahes möödunud sajandi alguseni, s. o. eesti ilmliku kirjanduse sünniajani. Kuid et need plastilisuse instinktid ka hilisemal ajal pole rahva hingest kadunud, seda näitavad — kuigi toorel kujul — uue aja vemmalvärsid.

Millal ja miks oli sündinud säärane suur pööre endise rahvaluule uduses ja lüürilises stiilis ning keeles selle kuiva, plastilise ning jutustava väljendusvormi poole?

Meid huvitab katoliku usu legendaarne ja müütiline element. Katolitsism mõjub ka siis veel esteetiliselt edasi, kui kogu ristiuskki on juba ammu kadunud. Ta legendid pakuvad siis sedasama kunstile, mis praegu kreeka müüdid. Kuid mis võiks protestantism esteetiliselt anda! Vastuolust nende kahe usu vahel võib aga seletust leida ka vastuolu meie rahva hingeelus.

Protestantlik usk on igal pool olnud materialistliku ja väikekodanliku mõtlemisviisi teetegija. Kahtlemata on ta ka meil sedasama ülesannet täitnud. Ta ei hävitanud rahva maailmavaatest mitte üksnes endisaja paganlik-katoliikliku elukäsituse, vaid ta hävitas ka üldse kalduvuse fantastilise, muinasjutulise, luule-

lise poole, ilma et tal oma luulet oleks olnud selle asemele panna. Ta lõikas tiivad rahva fantaasial, kustutas otsekoheses ja kaudses mõttes endised ohvrituled, muutis maailma arusaadavaks, igavaks ja tuimaks, otsekui Lutheri viis peatükki. Kas võis see veel unistada, keda huvitasid ainult „söök, jook, rõiva', kängitse', hoone' nink maja', põld, tõpra', raha, hää, vaga abikaas" ja muud säärased, kahtlemata küll kasulikud, kuid vaevalt luulelistele inspiratsioonidele avatlevad asjad! Protestantlik usk — see on kõige luulevaesem usk. Tema esteetilised tendentsid on äärmiselt nõrgad olnud. Ta pole mingit stiili suutnud luua arhitektuuris, maalis või kirjanduses. Lutheri esinemine algatas Euroopas reaktsiooni renessansi vaimu vastu. Ja see reaktsioon on väldanud meie päevini.

Kuna ristiusk katoliku ajal oli Eesti rahvale sisuliselt pea täiesti võõraks jäänud, hakkas ta protestantlikul ajal ikka enam ja enam rahva hingesse tungima, rahva psühholoogiat, elukäsitust ja kunstikalduvusi enese järgi muutes. Kuna katoliku-aegse rahvaluule panteonis endised ja uued jumalad, näkineitsid ja haldjad neitsi Maarja ning kaitsepühadega ühinesid, algas protestantismi tulles esimeste sihikindel maalt väljaajamine. Ja kui XVII ja XVIII sajandi vahetusel „pühakiri" rahvakeeles ilmus — Uus Testament tartukeelses tõlkes 1686 ja tallinnakeelses 1715, kogu Piibel 1739 — olid meie muinasusu endised metsa- ja merehaldjad, vesineitsid ning murueidetütred täiesti väljaspool seadust olevaiks tunnustatud.

Peaasi: nende tagakiusamine ja maalt ajamine ei sündinud enam ametlikult ja sunniviisil, nagu katoliku ajal, vaid vabatahtlikult, rahva enese poolt, kelle keskel ristiusk maakeelsete jutluste, piibli, lauluraamatu ja katekismuse kaudu ikka tugevamini juurdus. „Need raamatud," kirjutab Hermann, „läksid enam või vähem tol ajal Eesti rahva lihasse ja luusse, muutusid nõnda

ütelda rahva vaimseks üdiks ja vereks. Eesti rahva seas tekkis inimesi, kes Piibli mitu korda läbi lugesid ja suured osad temast pähe õppisid. Ka palve- ja laulu-raamatuid osati sagedasti pooleldi pääst ütelda." Kõik see pidi loomulikult ka rahva luulekalduvustesse, ta fantaasiasse ja keelde mõjuma.

See protsess, millest siin on kõne, algas kohe protestantismi tulekuga, kuid saavutas täie hoo alles XVIII sajandil. See näib olevat sajand, mil Eesti rahvas üldse oma viimsed nooruse-unistused jättis ning raske südame ja tuima meelega elu koormat kandis: esiti Põhjasõja koledusi, nälga ja katku, siis aga ühtsoodu kasvava orjapõlve raskusi.

Orjapõlve olud olid omased rahva fantaasiat ainult maamulla poole painutama. Ja kui ka rahva mõte taeva poole tõusis, siis nägi ta sealgi ainult neidsamu maisi olusid, ainult vabamatena ja lahedamatena. Rahva fantaasiat ulatus üksi selleks, et kahjurõõmsalt kujutleda, kuis orja taevas ülendatakse, isandat aga alandatakse. Ja rahva kauge unistusena kajas läbi laulude põhitoon: Oleks minu olemine, tuleks minu tegemine: paneksin saksad santimaie, talupojad tantsimaie!

Romantika oli rahva fantaasias surnud. Rahva mõte muutus aja jooksul realistlikuks ja materialistlikuks. Kuid sisu järgi pidi loogiliselt muutuma ka vorm. Selle, mis meeleolulisest lürismist ja panteistlikust loodusromantikast keelde veel oli jäänud, hävitas hiljem juurteni herrnhuutlaste ja teiste usulahkude puritaanlik mõtlemise ning mõtete avaldamise viis. Ühelt poolt mõjustas Piibel rahva mõtlemisviisi, teiselt poolt aga olid Piibli tõlkijad just selleltsamalt rahvalt oma keele omandanud. Mõjud täiendusid vastamisi. Kahtlemata püsis kirjanduslik keel kõige aja kuivem, konkreetsem ja kangem kui rahva keel, juba kirjutajate sandi keeletundmise pärast. Kuid igatahes oli see mõtlemisstiil möödunud sajandi alul juba täiesti

ka rahvasse tunginud, nagu tõendavad seda selgesti Rosenplänteri „Beiträge'des" avaldatud rahvameeste kirjad.

Ja ühtlasi võisid juba vähemalt saja aasta eest meie vanad rahvalaulud rahvale eneselegi olla midagi kunstlikku, arhailist ja arusaamatut. See, mis rahvas siis ise lõi, on hoopis teise vaimuga läbi imbunud. Ükski meie esimesist kirjameestest — olgu nad ka sünnilt eestlased, nagu Käsu Hans — ei tee vist katsetki vanu rahvalaule imiteerida, nagu näeme seda soome esimesist rahvakirjanikest. Ained, mis rahvast nüüd huvitavad, ei näi enam kokkukõlas olevat vana laulutehnikaga. Võiksime „Vana Kandle" orjalauludes leida kohti, mis selgesti näitavad, kuis uuem laulumeetod, vemmalvärsi-tehnika endise asemele tungib.

Nii ei lange vana rahvaluule mandumine suurel määral mitte uue aja hariduse arvesse: selleni oli rahval siis veel pikk teekond ees. Peab ainult imestama, et see realistliku maailmavaate ja materialistliku mõtteviisiga rahvas üldse vanu rahvalaule osaltki on suutnud meie päevini alles hoida. Ja tõepoolest tulebki seda vanavara säilitamist pidada peamiselt kreeka-katoliku usku Setumaa ja Vene Karjala teeneks. Tarvis ainult „Vana Kannelt" võrrelda „Setukeste lauludega", et mõista, kui kehvaks, luulevaeseks, kuivaks ja proosaliseks on muutunud protestantliku Eesti rahva fantaasia.

Kui vana rahvalaul rahvale eneselegi hakkas juba võõraks jääma, seda vähem võis siis ta mõistmist loota nende poolt, kes tol ajal kutsutud olid eesti kirjandusliku elu eest hoolitsema. Rahvaluulest mõisteti üksnes seda, mille vormil ei puudunud teatud sugulus Piibli keelega, s. o. vanasõnu ja mõistatusi. Neid kogusid juba Göseken ja Gutslaff, kuna rahvalaulu ilusse tungimiseni kulus veel kaua aega. Sest veel Hupeli korjanduski sündis enam Herderi soovil kui korjaja

enese sisemisel sunnil. Vanasõnu aga tarvitas Hupel isegi jutlustes — vaheldumisi Saalomoni tarkussõnadega.

Et meie esimesed ilukirjanikud peaaegu kõik olid pastorid, köstrid või koolmeistrid, juba see määras nende kirjandusliku keele suguluse Piibli keelega. Isegi need, kes XVIII sajandi ratsionalistlikkude aadete mõjul looduse ilu ja lihtsat elu ülistavad, on keeles kaugel rahva lüürilistest looduslauludest ning karjalaste kõõrutustest. Nad jäljendavad Piibli lauseehitust niisama hästi kui selle rasket ja pidulikku rütmi.

Sellise kirjanikuna oleks vahest kõige tüüpilisem ja huvitavam praost Otto Reinhold von Holtz. „Jutt on see kooruke, õpetus on see iva" — vahest Holtzi ainus algupärane teos — näitab seda autorit veel täiesti ülemineku mehena. Otsekui vaikse idülli pehmed värvid paitavad meid ta loodusekirjeldused, mis ilma teadliku „stiliseerimiseta" on siiski nii suursugused ja luulelised, et me saja-aastast kaugust, mis meid Holtzist lahutab, vahel ei näe tundvatki. Otsekui meie päevade romantik kirjutab Holtz: „Juba lehtpuu oli oma katte maha heitnud, ja ükski lind ei laulnud enam tema oksade peal. Kõik rohi oli ju närtsinud ja karjane ja lambuline värisesid metsa-tule paistel. Siis tuli ühel laupäeva õhtul kaks meest ratsa, seni kui Kadri isa õue. Pere koerad haukusid... Kuu paistis kui küünal... Jaan ja tema isamees olid need kaks tulijat. Kadri süda lõi keema, ja tema vanemad võtsid nende teretamise ja nende viinad ilusasti vastu." Kui käesolevas katkendis ainult rahulik jutustamisviis ja rütmilised parallelismid tõendavad Holtzi stiili sugulust Piibli stiiliga, siis tunnistavad säärased laused nagu: „Siis kuule mu südame nõu: sa said mu meelest armsaks", või: „Nõnda enesega rääkides läks ta üksi tagasi iga muud seltsi kõrvale jättes. Aga oma vane-

matele rääkis ta oma lugu" — vastuvaidlemata testamentlikku lauseehitust ja väljendusviisi. Veel kuivemad ja konkreetsemad toonilt on aga teised Holtzi „Luggemissed"-nimelises kogus avaldatud tööd.

Sedasama tõendavad kõik möödunud sajandi esimese poole eesti ilukirjanikud, Lucest ja Mannteuffelist kuni Jannsenini, kes esindab selle proosa kõrgeimat astet või pigemini juba ta langust. See mõtlemisstiil ja sõnastik tungis koguni esimestesse ajalehtedesse ning õpperaamatuisse, nõnda eesti rahva seitsmejaolisse entsüklopeediasse „Koli-ramatusse". Kuid kellelgi ei näi see stiil olevat nii iseloomulik, ilukirjanduslik ja ainega kokkukõlas kui vanal „Suvve-Jaanil".

Juhan Sommer on vene allikate järgi kirjutanud ainult kaks kangesti venemeelset raamatut, millest esimene ja suurem töö on „kõige alandlikuma orja" poolt pühendatud koguni „suurele ja aulikule hooste väe kindralile, sandarmite peapealikule". Kuid kui eesti kirjanduses üldse võib kõnelda klassilisest proosast, siis peab kõigepealt küll Sommeri raamatuid lähemalt tähele panema.

Et Sommeril kirjanduslik kultuur ei puudu, seda näitavad juba ta raamatute eessõnad ja ta õigekirjutus, mis, hoolimata vanast kirjaviisist, on ta suuremas töös ometi foneetilisem ning täpsam kui praegune. Peab sellepärast imestama, et Sommeril pole vähimatki arusaamist töö kompositsioonist, sest ta raamatud sisaldavad ainult rea anekdoote ja episoode, mis lapsikult kavatsetud ning veelgi lapsikumalt liidetud. Kuid on seda huvitavam Sommeri raamatuid siit ja sealt lahti lüüa ning nende lapsikute episoodide mehelikku vormi imestleda.

Millisest vaimust on Sommeri stiililised kalduvused pärit, osutavad vahest kõige paremini ta laagristseenid ja võitluste kirjeldused, milles ühineb klas-

siku selge joonistus piiblikeele rütmi ning tõemeelsusega. Otse lapse häälitsemisena tunduvad Bornhöhe ja Vilde võitluslood näiteks järgmise Sommeri sõjapildi kõrval:

Otsatu pika ja laia jalaväe viirade püssid läikisid ja liikusid nende tulemisest kui üks raudmets, kui oleks tuul neid kõigutanud; teine poolt tulid hooste väe kogud lendus kui kaarna karjad üle välja... Maa põrub ja kui vaoks ta nende raskuse all; nende püssid vaheda odadega liiguvad kõrge ja nõgu kohtade peal kui elus tuli... Tema tuli omas kurjuses kui kange tuul; tolmupilved tõusid tema ümber, segasid ennast püssirohu suitsuga ja varjasid hirmu inimese silma eest; suuredtükid mürisesid, mets kohas nende mürinast vastu; püssi pragina viis tuul kaugele. (Wenne Südda ja Wenne Hing.)

See vanatestamentlik võitluste kirjeldaja võib aga niisama homeeriliste joonte ja värvidega kirjeldada ka üksiku inimese elu ning kannatust:

Vana Luik istus pimedas toas, kui vana vaim, ning soojendas oma külmi käsa kolde ääres. Tema paljas pea ja tema pikk valge habe läikisid kui kõdupuu pimedas... Vana Luik istus veel hulga aega oma paiga peal, suur tühi ja kole tuba ja tema segased mõtted olid tema seltsimehed. Siin, mõtles ta iseeneses, olen ma oma lapse, poisi ning ka mehe põlve elanud, olen siin rõõmu ning ka kurvastuse päevi näinud, aga nii raske pole mu süda veel olnud, kui ta nüüd on... Tema aeg läks igavaks, ta tõusis üles ja läks õue; õhtu läks ju pimedaks, sügisene tuul lahutas ta pika ja valge habeme laiali, paksud pilved käisid taeva all, ja üks kaarnas lendas tema toa katukse peale. See ei too mulle head, ütles vanamees, läks tuppa, lükkas toa ukse kinni ja pani piibu peale. tuld, aga see ei maitsenud; ta heitis sängi põhkude peale, aga und ei tulnud tma silmi, ta mõtles risti ja põigiti selle asja peale, mis viisil ta seda kõige paremini võiks teha... Kui ta sedaviisi kõik mõtted sai läbi mõtelnud, jõudis koit välja, koidu valgus paistis vana toa ukse prao vahelt sisse ja valgustas tema tuba. (Luige Laos.)

Peale õpetuse ja moraali on Sommeril ka puhtkunstilisi ülesandeid. Seda tõendavad eriti ta looduse-kirjeldused „Luige Laoses", milles Sommer Kr. J. Petersoni kõrval esineb meie vanemas kirjanduses parima looduseromantikuna. Ta kirjeldab traagilist päikese-

veerengut, suuri tuuli mustade pilvedega, tormist merd ja vihmase öö üksindust — ning seda kõike suurte klassiliste joontega, romantiku terava valguse ja varjude jagamisega. On midagi homeerilist ses paiukil elavas kroonuametnikus, kes vanaduse päevil väriseva käega hanesulge üle paberi juhtis.

Kuid ometi ei tohi Holtzi ja Sommeri taoliste kirjanikkude väärtust liiga kõrgelt hinnata. Üldiselt on nende teosed rasked, igavad ja kohmakad, täis lapsikusi, moraali ning asjakohatusi. Nende kompositsioonist ja psühholoogilistest ülesannetest ei või rääkidagi. Kuid nende tööd pakuvad asjatundjale õpetlikku materjali isegi säärasel korral, kui raamatust ka üksainus lehekülgki täielikult uut trükki ei vääri.

Ja tõepoolest ei ole eesti vanemas kirjanduses, isegi Jannseni ja Koidula jutud kaasa arvatud, ühtki pikemat tööd, mis võiks meid tervena huvitada. Juba ainelt on nad alaealisele rahvale kirjutatud. Neil kirjanikel pole iial jatkunud kauemaks ajaks kannatust, et sedagi ainet erapooletult, kõrvalekaldumata ja moraliseerimata edasi anda. Kuid kui ei ole stiili sisus, siis ei või seda olla ka vormis.

Ses suhtes on huvitavam meie vanem salmikirjandus. Kirjanik, kellel polnud aimugi ühiskondliku ümbruse kujutusest, psühholoogilisest probleemist või järjekindlast proosa stiilist, suutis oma mõtteid ja tundmusi ometi seevõrra koondada, et teha mõnd rahuldavat värssi rahuldavate riimidega. Kuna jutte lihtsalt „kirjutati", sundis luuletamine vähemalt salmi tehniliste omaduste tundmaõppimist, ja nii oli luuletuse vorm juba loomult teadlikum. Seda salmi-distsipliini suutsid mõned meie kirjanikud sedavõrd omandada, et pikkade pseudo-klassiliste poeemide sünd on võimalikuks saanud, nagu Kreutzwaldi „Lembitu", Eiseni „Kõu ja Pikker" või Kunderi „Uudu ja Metilda".

Et ka meie värsikeeles möödunud sajandi algupoolel samad elemendid valitsesid, mis proosakeeleski, näeme selliseist luuletajaist nagu P. H. von Frey, R. J. Winkler, Kr. J. Peterson ja hiljem Faehlmann ning Kreutzwald. Petersoni lugedes ei tule mitte üksi Anakreon meelde, vaid niisama Taaveti „Salmid" või Saalomoni „Ülem laul". Ja sedasama piibellik-klassilist mõju võib ka Kreutzwaldi Witzscheli tõlgete keeles tähele panna.

Hoopis julget katset klassilist eesti keelt luua esindab Kreutzwaldi „Lembitu". Milline vastand „Kalevipojale", milline titaanlik ja traagiline tung suursuguse ning klassilise kunsti poole! Hoolimata katse vähesest õnnestumisest äratab see püüd sügavat aukartust ja osavõttu.

Mitte niipalju Kreutzwaldi jõust või jõuetusest ei olenenud „Lembitu" õnnestumine, kui tolleaegsest eesti keelest. See keel oli Kreutzwaldi ajal veel nii vaene abstraktseid mõisteid tähendavaist sõnadest, et otse meeletus oli katse ses keeles filosoofilist poeemi kirjutada. Ja liiga palju nõudis Kreutzwaldilt ka ebaõnnelikult valitud salmivorm. Isegi rikkamad keeled on pidanud sääraste hiigelülesannete kallal tihti vemmalvärsi riimidega leppima, saati siis veel eesti keel. Salmi kahe viimase iseseisva rea riim on „Lembitus" aga harilikult ikka hea ja plastiline. Neis on kohti, millel on sarnasust otse Shakespeare'i dialoogide elementaarselt-sügavate aforismidega.

Kreutzwald oli esimene, kes rääkis meil kunstniku eesõigustest ja kohustest, kes ägedalt tõotas, et ta oma sulge nii kaugele ei tahtvat alandada, „et temast suuremat ei saa kui lusikat ehk kulpi, miska igamees oma kördi pada liigutaks". Alles käesolev põlv kuulutab neidsamu põhimõtteid, kuigi teisel kujul ja teistel eeldustel, — ja ta kuulutab neid kahjuks veel nüüdki

tihti kurtidele kõrvadele. Käesoleva põlve ülesandeks on Kr. J. Petersoni ja Kreutzwaldi isikulise kunsti printsiipide teostamine.

6

Usk ja kirik, teoorjus ja mõisa, hiljem kiriklik rahvaharidus ja maadeostu-ajajärgu vaimline õhkkond oma materialistliku ning väikekodanliku ideoloogiaga, — siin on need tingimused, mis määrasid möödunud sajandi keskel rahva psühholoogia ja ühes sellega ka muidugi ta kunstilised, stiililised ning keelelised kalduvused. Praktiline materialism — see oli rahva usk, positiivne realism — see oli ta kunstivool. Eduard Vilde ajalooline triloogia sisaldab selle ajastu hingeelu parima analüüsi: meie näeme rahvast, kes mõtleb kõhuga ning tunneb seljaga. Ta keel on plastiline, selge ja toores nagu Piibli ning vemmalvärsi keel. Ta fantaasia ulatub vaevalt üle vanapagana-juttude. Ta usuhullustus on ilma müstikata, ta nälg jumala järele on õigupoolest nälg leiva järele. Kas on see veel sama rahvas, kes lõi kord tuulelisi kiigelaulusid ja luulelisi velje ning sõsara armulugusid! Säärane oli vaimline seisukord Mahtra sõja ja prohvet Maltsveti päevil Tallinnamaal. Seda tüüpilisem oli ta aga kümmekond aastat hiljem Riiamaal.

Tõsi küll, sentimentaalse kirjandusvoolu valitsus oma haledate ainete ja magusate meeleoludega näib kõigele sellele vastu vaidlevat. Kuid esiteks ei kasvanud see kirjandus mitte rahva omast hingest, seda pakuti talle enamasti võõraste poolt manitsemise ja õpetamise otstarbega. Teiseks oli see kirjandus, nagu nägime juba Holtzi ja Sommeri puhul, toonilt, stiililt ja keelelt läbi ja läbi positiivne, talupoeglikult-testamentlik ning konkreetne. Ja kolmandaks oli senti-

mentaalse kirjanduse valitsus kõnesoleval ajastul juba lõpuastmel. Kui seda veel hiljemgi loeti, siis ainult vana inertsi tõttu, ilma et ta elusse või elu temasse oleks mõju avaldanud.

Ja tõsi küll, juba siis lõi aeg-ajalt lõkkele rahvusliku romantismi leek, millele Kreutzwald ja Koidula süüdet andsid. Kuid isegi säärased suured rahvavaimustuse plahvatused, nagu esimene laulupidu, olid valituilegi otsekui pühapäevad kesk argipäevast elu. Neil polnud praktilisse töösse, sellesse kuulsasse „edasi rühkimisse" mingit otsekohest mõju. Ainult teadlikkude põhimõtete puudusel võttis see eluenergia avaldus sellise romantilise ja naiivse kuju, kuna ta hiljem Jakobsoni ja Tõnissoni päevil majandusliku tõusu evangeeliumi järele käimiseks muutus ning oma väikekodanliku karakteri täielikult ilmestas.

Seda ühiselulist analüüsi on tingimata tarvis, et mõista Jannseni ja Koidula rahvuslikku romantismi ning prerealismi. Ammu oli üle elatud rahvaluule hingest ja kunstimeetodist, võõraks muutusid ka sajandi esimese poole kirjanikkude Sommeri, Mannteuffeli ning Faehlmanni klassilised kalduvused. Kirjandus pidi elule lähemale tulema, kuigi mitte nii lähedale, et oleks filosoofilist pessimismi äratanud või eluenergiat hävitanud. Ühe sõnaga, mitte Kreutzwald oma filosoofilise maailmavaate ja valitud kunstimaitsega ei olnud kutsutud rahvast juhtima, vaid „isa" Jannsen, see esimene „Eesti senaator", nagu nimetas teda üks ametnik, see väikekodanliku ja patriarhaalse ühiskondliku moraali ning huumori väljendaja.

Jannseni kui ajakirjaniku ja rahvaraamatute autori töid on piinlik arvustada sellest seisukohast, millest läheneme Kreutzwaldi töödele. Jannsen edendas samu plastilisi stiilielemente, mis talle pakkusid vanem vaimulik kirjandus, paremad sajandi alguse ilukirjanikud ja elav rahvakeel. Kuid ta tegi need mehelikud ele-

mendid veelgi rahvalikumaiks, ta tõi sellesse stiili erilise familiaarse ja heasüdamliku tooni, nii et seda stiili mitte nii palju mehelikuks kui „isalikuks" tahaksime kutsuda. Mis Piibli ja sajandi alguse kirjanikkude stiilis oli suursugune ning monumentaalne, see muutus uuemas rahvaluules grivuaaslik-kergemeelseks, aga Jannsenil lõbuslabaseks. Vanema rahvaluulega ühendasid Jannsenit ainult vanasõnad ja kõnekäänud, mis aga oma sagedase riimi, konkreetse, piltliku aine ning väikekodanlikult moraliseeriva vaimuga käivad poolenisti juba uuema rahvaluule, vemmalvärsi hulka. Ja üksnes vanasõnad ning kõnekäänud lepitavad ka sääraseid kirjanikke nagu Vilde vanema rahvaluule keelega.

Jannseni tendents ei käinud mitte selle poole, et sundida rahvast oma kunstimaitset õigeks tunnistama, nagu näeme seda osalt Kreutzwaldi ja iga tõelise kunstniku juures; vaid enese rahva vormimaitse alla painutamise poole, et aga võimalik oleks väljendada oma ühiseluliselt ja moraalselt kasulikku mõtet ja et see võimalikult kaugele kostaks. Igapäevase elu seisukohalt on säärane kirjandus kahtlemata kasulik, kuid kunstile võib ta oma labase võidukäigu ja rahva maitsepuuduse kindlustamisega koguni kahjulik olla. Kes tahaks nüüd veel rääkida Jannsenist kui luuletajast! Isegi Jürgenstein, kes Jannseni stiili meie noortele eeskujuks seab, peab seda vahel „jäme-rahvalikuks", ja isegi Hermann kinnitab, et Jannseni keel „mõnikord liig liht ja labane, lai ning luulevastane" olnud.

Nagu Koidula oma isa ja Kreutzwaldi maailmavaateid eneses püüdis lepitada, nii lepitas ta oma kirjanduslikus temperamendis ka nende kunstikalduvusi. Palju, väga palju on aeg ka tema töödest väärituks teinud, kuid me ei saa iial tähelepanemata jätta, kuidas ta oma mõtet kunsti nimel taltsutas, kuis ta oma isamaalist paatost soneti raudsesse raami surus ning meile vähemalt kümmekond üldinimliku väärtusega luuletust

suutis pakkuda. Palju puudus ka temal Kreutzwaldi teadlikust ja pretsiseeritud lauluannist ning filosoofilisest mõistusest, kuid tal oli palju rohkem loomulikku lüürikatunnet, enam elavust ja kergust keele tarvitamises, kui leidus seda kunagi Kreutzwaldil, kes kuulus vanemasse põlve.

Koidula avas romantilise ajajärgu eesti kirjanduses ülevalt ja pidulikult. Selle kestus oli aga seda vähem ülev ja pidulik.

Brandes tähendab, et saksa romantismi voolu naised olid palju mehisemad ja loogilisemad kui mehed. Sama võime öelda ka Koidula kohta.

Eesti algupärase ilukirjanduse alg-ajul oli meie proosal traditsioone ja haritud maitset — olgugi klassilist traditsiooni ning germaanilist maitset. Kuigi kirjanikud, kelle suurem osa oli saanud kõrgema hariduse, eesti keelt ei osanud ja elu läbi kirikumõisa akna vaatlesid, siis kannavad nende raamatud, mille stiili ühtlus ulatub kuni õigekirjutuse ja vahemärkide tarvitamise järjekindluseni, enestel ometi mingit ülevat ning suursugust pitserit. Võiksime öelda: vanad kirjutasid halba keelt, kuid head stiili. Pärast Jannsenit peame aga vastuoksa ütlema: kirjutatakse võrdlemisi head rahvalikku keelt, kuid halba stiili, üldse ei mingit stiili. Jannsen alustab enesega selle rahvakirjanikkude põlve, kes ilma üldise ja kirjandusliku kultuurita olles jäi meie kirjanduses ometi kauaks ajaks mõõduandvaks.

Jannsen esindab oma kord romantiliste ja sentimentaalsete, kord jälle realistlikkude ja tüsedate rahvajuttudega mingit rahvalikku kokkukõla romantismi ning realismi vahel. Siit oleks tee võinud avaneda julge ja mahlaka naturalismi poole, milleni jõudsime tõeliselt alles sajandi lõpul. Kuid selle asemel langeti siis ühelt poolt rahvusliku ärkamise ja Jakob-

soni aegse majandusliku tõusikluse ning teiselt poolt saksa romantismi epigonismi mõjul otse vastupoolsele küljele: algas eesti romantilise kirjanduse ajajärk.

Sündis see värdjas, mida kutsume oma romantiliseks kirjanduseks, kuid millele ei leidu ühtki kohast nime, — see kirjandus, mis vormilt kannab romantilist kirjut kuube, kuid sisult on täiesti hingetu, väikekodanlik ja jäljendav, — see kirjandus, mis juba alguses kõiki epigonismi ning verevaesuse märke küljes kannab! Sest meie romantiline luule — see on kõike muud kui *Sturm und Drang*'i luule. Mitte mõõka ei tulnud ta tooma, vaid rahu. Mitte Prometheuse himusid ei kannud ta rinnas, vaid korraliku isamaalase legaalseid tundmusi. Mitte „jumalate" vastu ei kavatsenud ta võidelda, vaid neid just oma jõudu mööda austada ning ülistada. „Oma jõudu mööda" — millised ebaromantilised sõnad!

Realismi teooria sisaldab ühe tervisliku põhimõtte: vihka traditsiooni, õpi elust enesest! Kunstiski olgu ainult see sulle tõde, mida võid mõistusega mõõta ning meeltega maitseda. Ja sellepärast toob ka Zola oma teooria toeks just loodusteadlase Claude Bernard'i võrdluse. Tõsi, see võib olla põhimõtteks väikestele vaimudele, kes on ilma mõttekujutuseta ja loomevõimeta. Kuid niisama on kindel, et realistlik kirjandus iial ei või pakkuda sääraseid näiteid täielikust mõttekehvusest ja naeruväärsest tühisusest kui romantiline kirjandus. Sest kui realismil küll tihti pole tegemist kunstiga, siis võib tal seda olla vähemalt eluga. Kuid ei ole midagi luule- ja eluvaesemat, kui ainult kirjanduslikel traditsioonel võrsunud kirjandus. Meie romantiline kirjandus oli aga valdavas enamuses seda laadi.

Brandes on näidanud, et taani romantiline kirjandus saksa romantikat järele aimates ometi romantika hinge ei tabanud, et ta kogu aeg on püsinud elutargana, igavana ja mõistuslikuna. Mis peaksime sää-

rasel korral eesti kirjandusest ütlema! Kui palju suutis tema mõista saksa romantismi hinge!

Jannsen seisis oma aja ühiselulisel alusel, kuid ei võinud olla mingit alust hilisemail romantikuil, kes olid elust niisama kaugel, kui kaugel olid luulestki. Usuliselt — truu kiriku dogmade tunnustamine (oli ju suur osa kirjanikke otse kiriku teenistuses), poliitiliselt kõige sügavam truualamlus, majanduslikult — see tuntud „ülespoole rühkimine", mulkide maaostmine ja linade kasvatamine, — siin on see vaimline ja majanduslik pind, millel eesti romantika pidi võrsuma. Sel pinnal sündisid need tuleta ja hingejanuta vaimulikkude luuletuste kogud, Veske, Adam Petersoni ja Reinwaldi truualamlikud „priiusevärsid" ning verevaesed isamaa ja armastuse laulud. Ei leidunud ühtki suuremat filosoofilist ideed, mis oleks seda luulet võimsama eluenergiaga täitnud. Ei leidunud ka sügavamat luuletaja-isikut, kes oleks romantismi enese hinges ümber sulatanud ja intiimse looduseromantika ning spontaanse vaimustusega meie meeli köitnud, nagu tegi seda sajandi esimesel poolel Kr. J. Peterson. Ainsaks tõukejõuks jäi leige isamaaline tunne ja päevakajaline antagonism sakslaste vastu — tendentsid, mis ei võinud suursugusele vaimustusele põhjust anda.

Sel voolul, mis polnud õigupoolest mingi v o o l, sest et ta oli üksainus ühelt jalalt teisele tammumine, ei olnud mingisugust teooriat ja sellepärast ka mitte mingit rajajoont, ei alguse ega lõpu punkti. On ebatänuväärt töö ta ajalugu kirjutada. Mida rahulikumaks, ideevaesemaks jäi meie väikekodanlus, seda vähem põhjust andis ta isegi rahvuslikuks luuleks. Poliitiline reaktsioon mõjus omajagu kaasa. Need vähesed tõesti andekad luuletajad, keda sel pikal ajajärgul võime nimetada, konstateerivad ainult melanhoolselt üldist jõupuudust, ilma et nendegi tiivad suudaksid neid aja saamatusest üle kanda.

Ähmane kest lahutas laulikuid meie omast elavast elust, milles juba klassidevahelise võitluse esimesed idud ebateadlikult võrsusid ja endine ideoloogia väljasuremisele lähenes. Kuid samal ajal ei olnud ka ühtki kirjanikku, kes üldinimlikke, filosoofilisi väärtusi oleks suutnud näidata. Ja kui selgi ajastul veel Bergmanni või Lipu pastorlik poeesia närbinud urbi ajas, siis sündis see ainult vana inertsi mõjul. Kõige selle ajast jäänud rahvusliku lüürika all edenes aga „lüüriline mädanemisprotsess", kui korrata Henrik Pontoppidani sõnu, mis öeldud samalaadilise ajajärgu kohta Taanis.

Ja see luule pole veelgi surnud! Kas pole me sunnitud veel tänapäevgi lugema näiteks Martin Lipu salmi ja proosat! Olen enesele lubanud pastor Lipu luuletusi kogust „Päikese kullas" võrrelda paapuate ja kõrgemate neegrite lüürikaga (v. Ch. Letourneau sellekohast kirjanduslugu). Kui palju oleks nende inimsööjate rahvaluule mahlakast naturalismist ja jõulisest plastikast õppida meie verevaestel romantikutel!

Sest viimaste luule energiatu sisu pidi loogiliselt leidma niisama energiatu vormi. Eriti tüüpilised on ses suhtes „armastuse" laulud, milles kõige banaalsemate sõnadega kõige vähemagi isikliku mõttetööta oma ainet edasi jutustati: mõnd labast ja maotut paralleeli, pisikest anekdooti või tibitillukest mõttekildu.

Neist luuletajaist võiks öelda Nietzsche sõnadega: „Oh neid laulikuid! Nad panevad sadulad kõlbliselt hirnuvate peegasuste selga." Need on kahtlemata samad peegasused, kes Puškini arvates pikantseil põhjusil oma kire on kaotanud. Viimast märkust ei pea unustama, kuna oleme juba siiamaalegi juhtinud tähelepanu eesti kirjandusliku stiili sugulistele omadustele.

Leidlikkust ja fantaasiat oli neil kirjanikel pisara võrra, magusat, õõnsat fraseoloogiat aga mere täis.

Seda väidet ei taha isegi ajajärgu kõige väljapaistvamate kirjanikkude puhul pehmendada. Näidatagu Bornhöhe töödes ainuke algupärane mõttevälgatus või omapoolne täiendus roomani tehnikas, mida ei leiaks ennem palju täielikumalt mitte üksi Victor Hugol, Dumas'l, Walter Scottil või Sienkiewiczil, vaid isegi kolmanda ja neljanda järgu noorsoo-kirjanikel! Täielik intiimse ja haritud luule puudus ühes täieliku intiimse ning haritud vormi puudusega, — see on see lootusetu pilt, mida pakub meie romantiline kirjandus nii proosas kui salmis.

Kuigi romantism tähendab õigupärast isiku tungi näitelavale, siis peame siin sedasama kordama, mida rõhutasime juba uuema vaimuliku kirjanduse puhul: nimelt elu ja isiku hävimist kirjanduses. Isiksusetus, ajaleht vahib igalt poolt välja. Kaob üldse individuaalse stiili mõistegi. Pärnal, Kannikesel, Bornhöhel, Saalil ja kohati isegi Juhan Liivil ei ole mingit „stiili", oma isiklikku proosat, milles kajastuks nende temperament ja mis neid üksteisest eraldaks. Ja sama kordub ka luules. Seda stiili omapärasust, mida leiame näiteks Kr. J. Petersonil ja Kreutzwaldil, ei ole Kunderil, Jakob Tammel ja Jakob Liivil ka mitte. Nagu neil inimestel luuleline temperament puudub, nii puudub see ka nende keelel. Nende stiilil pole mingisuguseid omi instinkte ei paremale ega pahemale poole. Sugutu vaim lehvib selle kirjanduse üle. Kui palju mehisem näib papa Jannsen selle kastreeritud kirjanduse tagapõhjal: tal leidus julgust vähemalt omapäraselt toores ja rahvalik olla, kuna ta epigoonid ainult üldise „renditud proosaga" läbi ajasid!

Selline vastuolu elu ja kirjanduse vahel pidi opositsiooni äratama. Sündis realistlik kirjandus, mis sisaldab oma aines ja vormis vähemalt suurema määra eluenergiat ja mis on sel kombel juba positiivses mõttes ajajärgule iseloomulik.

Meil on paljugi öelda, meie realistliku kirjandusvoolu peaesindajate Vilde ja Petersoni vastu, kuid meie romantilise kirjanduse hallil ja ebarahvuslikul põhjal (kõigest ta isamaalikkusest hoolimata!) alles selgub nende rahvuslik väärtus (kõigest nende ebarahvuslikkuses süüdistamisest hoolimata!). Ka nemad ei paku kunstilist vormi, kuid nad pakuvad vähemalt mingisugust elavat psühholoogiat, ja on sellega käesoleva ning tuleva kirjanikkude põlve heaks midagi teinud. Neidsamu elavaid psühholoogilisi elemente on nad ka oma keelde toonud. Uue kirjanduse ülesandeks jääb seda keelt harituks ja intiimseks, elastseks ja täpsaks teha, nii et see oleks kõlvuline kõigi ainete ning ideede jaoks.

Kuid ka realistlik kirjandusvool elas enese silmapilgu jooksul ära ja kaotas jällegi ühenduse eluga. Vaevalt kümneks aastaks jatkus ta iga. Realistlik vool suri sama surma, millesse kõnges ka meie romantika: ajajärgu kultuuri mitte mõistes jäi ta selle kultuurikäigust välja. See kirjandus, mis võitles romantilise tendentsi vastu, uppus isegi selles madalas ja magedas meres. Kahtlemata sündis see uppumine 1905. aastal, millal palju vanu väärtusi ühes vanade mõtlemismeetodite ja tundmisviisidega põhja vajus. Mis sest peale vee jäi, tundub meile nüüd võõras, labane ja arhailine olevat ning oma olemasoluga kõrgema kirjandusliku kultuuri vastu võitlevat.

Näib, nagu poleks sellest küllalt, et meie kirjandus juba niikuinii ülal peab üht kirjandusliku voolu veteraani — ajast ja arust läinud vanaromantika stiili, keelt ning mõtlemismeetodit. Teine paiukil elaja, kes niisama ei taha evolutsioonist enam midagi teada, on juurde tulnud: päevapiltliku realismi epigonism kõigi ta luuvaluliste ja grafomaaniliste tunnustega. Ja arvatavasti vältab veel kaua nende stiilide hingitse-

mine rahvaraamatuis ja ajaleheföljetonides — loova ning isikulise kunsti kahjuks. Kuid nagu eluvorm, mis ei avalda edenemist, elu väärt pole, nii pole seda ka säärane kunstivorm.

7

Võiksime öelda: eesti kirjandusliku stiili ajaloos valitseb kaks printsiipi: mehelik ja naiselik printsiip. Oleme näinud noorte neitside ja naiste lüürika puhkemist meie rahvalauludes, ja oleme näinud selle stiili dekadentsi „Kalevipojas", kus on püütud luua ebateadlikku kompromissi naiseliku lüürika ning meheliku eepika vahel. Nägime meheliku stiili ajajärku ta kõige mehelikumas vormis: vanemas vaimulikus ja ilmlikus kirjanduses, millele järgnes jällegi dekadents romantilise kirjanduse vesise lüürika näol. Ja vaevalt kümneks aastaks jatkus selle järele realistliku kirjanduse valitsust, mis vahest ainult mõningais Vilde dialoogides ning Petersoni elupiltides mõjus küllalt tõhusa reaktsioonina kesk üldist energiavaesust. Ühes sellega oleme jõudnud käesoleva aja künnisele.

Me nägime ka, kuis kõik need stiilijärgud vastasid sellekohastele kultuurijärkudele. Vähearenenud ühiseluliste ja hariduslikkude vahekordade juurde juhatab meid rahvalaul. Talupoegliku külakultuuri edendaja ja esindaja oli Jannsen ja tema epigoonid. Alevi ja väikelinna aateid ja kultuuri kuulutas Vilde ning Petersoni realism. Ja me tunneme, et meid viimasest kirjanduslikust voolust, selle meetodist ning keelest mingisugune vahemaa juba eraldab. Meile näib see kirjandus arhailine, arenematu ja küpsusetu. Ühe sõnaga, me tunneme, et see kirjandus pole meie praeguse kultuurilise edenemisastmega enam tasakaalus ja sellepärast ei suuda meie kunstinõudeid rahuldada.

Kadus kord orirahva ühiselulik süütus ja lapseluule, kaob ka usaldus väikekodanliku ilmakorra ning kunsti vastu! On sündimas uus kultuur uue psühholoogiaga ja elukäsitusega; on sündimas intelligentne linnakultuur. Tehniline edu, raudtee, rahvaharidus, ajaleht — kõik see takistab meid endist elu edasi elamast, see teeb meist maailmakodanikud, hoolimata meie kõige palavamast isamaalsusest. Linnad kasvavad, linnad hakkavad iseseisvat vaimlist elu elama, eneses kõiki rahvusvahelisi mõjusid assimileerides, rahvusvahelisi teaduse ja kunsti saavutisi vastu võttes, neid ümber sulatades ning ise nende järgi ümber sulades. Hakkab kujunema üldse mingisugune eesti linn ühes eestikeelse linnarahvaga. Ajaleht ja raamat, mis ilmus veel nii lähedas minevikus ainult maalase maitsetest ja huvidest juhituna, hakkab oma lugejaid juba linnast leidma, ja kujuneb siis loomulikult ka linlase maitsete ning huvide järgi. Kuid vahest mitte seevõrra tähtis pole meie linnade kasvamine, kui just linna vaimu, mõtlemisviisi, linnalise psühholoogia maaletungimine ajalehe, rahvahariduse, poliitika ja kõigi uue aja ideede kaudu. See maa vaimline linnastumine, urbanisatsioon, mis Lääne-Euroopas juba suurelt osalt on toimunud, on ka meil käimas — täitku see meid edu rõõmu või mineviku luule kadumise kurbusega. Ühes endiste riiete, maja ja põllutööriistadega kaotab küla ka palju sellest vaimlisest iseolust ning elukäsitusest, mis teda enne linnast eraldas.

Kuid ühes sellega kaotab ta ka valitseva mõju meie kirjanduslikkude ainete ja meeleolude vallas. Ta saab, nagu kõik see, mis kord on valitsenud, kuid valitsuse käest pidanud andma, nukrameelseks, tagasihoidlikuks ja konservatiivseks, ning me vaatame neid aineid ja meeleolusid teatud võõrastusega, imestluse ja hoolimatuse tundmusega, nagu kõike, mis oli kord väärtuslik, kuid millest on üle saadud.

Tekivad hoopis uued ühiselulised ja isikulised vahekorrad, kujuneb hulk uusi olemasolu tingimusi, muutub täielikult endine usuliste, kõlbliste ning poliitiliste väärtuste tasakaal. Ühiselu tempo ägedamaks, närvilisemaks ja ökonoomilisemaks muutumisega muutub ka isikuline elu rütm, kogu inimlik psühholoogia ja elukäsituse meetod nobedamaks, paindlikumaks ning teravamaks. Ilmub intelligentne inimene, kes kõike seda oma abstraktses mõttevallas päevade jooksul läbi elab, milleks isad ja isaisad vajasid aastaid konkreetset elu ning tegelikke katseid. Arusaadav, et see uus elutunne ka kunstides uue, kõrgema, teadlikuma aine, meetodi ja stiili kujul enesele peab avaldust leidma.

Me tunneme, et ka Eesti vaimline elu sel teel on, kuid me tunneme ühtlasi, et alles poolel teel oleme — nii linna kultuuris kui linna kirjanduses. Et meil suurlinnu pole, siis oleme linna ja suurilma kultuurilisi meeleolusid õigupoolest liiga teoreetiliselt, kaudselt, hariduse ja võõra kirjanduse ning kunsti abil omandanud. Me pole Euroopa kultuuriväärtuste loomisest aktiivselt võinud osa võtta. Meid ei seo miski nende väärtuste ajalooga. Me oleme teoreetilised eurooplased. On olemas uus abstraktne elutunne, kuid pole tegelikus elus avaldust sellele elutundele. Edeneb tundmuste ja mõistete äärmine peenenemine, europaseerumine, kuid elu, mis vastaks neile tundmustele ja mõistetele ja ühes sellega pakuks ajakohast ilukirjanduslikku ainet ning keelt, pole veel nii kaugele edenenud. Tee, millel oleme, on paratamatu ja sellepärast õige tee. Kuid selle tõe mõistmine ei vähenda veel tema traagilisust.

Selle seisukorra paremaks tunnuseks on meie tänapäeva kunstproosa. Me tunneme, et meid mineviku talupoegliku ja väikekodanliku kirjanduse ideed, ained ja vorm enam ei rahulda, et sellest teoreetiliselt oleme üle kasvanud, kuid uus tegelik elu pole veel küllalt

kultuurilist ainet ning küllalt haritud keelt pakkunud. Labasust kartes ei tarvitata siis üldse enam reaalset ainet ja reaalset keelt, vaid luuakse oma fantastiline aine ja fantastiline keel, mis ei kõnele mitte võrdluste ja piltidega, vaid ainult abstraktsete mõistetega (Randvere). Ollakse väsinud realistide keelelisest kehvusest, — otsitakse lohutust arhailisest või provintsiaalsest sõnavarast (Ridala). On tüütavaks läinud naturalistide nahkne heietus, — langetakse meeleheites romantilise paatose ja lüürilise rütmi poole. Ja sellest siis tihti need belletristlikud piinlikkused: realistlikud ained ja probleemid, kuid uusromantiline käsitlusmeetod ning stiil (Metsanurk). Ning sellest siis ka säärased huvitavad kirjanduslikud nähtused nagu Tammsaare, kes sellel kiletee ajal hoopis vormita, keeleta tahtis läbi ajada. Sest see, mis Tammsaare tarvitab, on ainult mingisugune keele kohusetäitja, paremal puhul tulevase keele kandidaat.

Sellepärast ei või me kõnelda praegu mingist sünteetilisest kunstikeelest, mis vastaks meie praegusele kultuurile ja elurütmile. Kuid selle asemel võime leppida küll teadmisega, et vähemalt maitsevastane stiililiste printsiipide kompromiss pole enam mõõduandev. On otsekui edeneks mehelik ja naiselik stiiliprintsiip praegu paralleelselt meie kirjanduses: ühel pool Randvere teadlik proosa ja Suitsu mehelik salm ning teisel poolel Tammsaare ja Enno udune ning naiselik keel.

Kuid need printsiibid peavad meie kirjanduslikus keeles kord ühte langema ja mitmekülgse, varjundirikka ning haritud keele sünnitama. See sünteetiline, ütleksin pigemini, et eelmise terminoloogiaga kokkukõlas olla, hermafrodiitlik kunstikeel on aga alles siis võimalik, kui mingisugune elav kultuurkeel on sündinud. Nii kaua aga, kui meie intelligentsi enese eesti keele mõistmine on vaevaline ja ta esteetiline maitse ja täpsuse püüd keeles arenematu, puuduvad ka eeldu-

sed sellele haritule ning teadlikule kirjanduslikule keelele.

Sest plastiline, realistlik, kerge ja täppis proosa, mille puudust nii tunneme, nõuab teatud määra kultuuri, mida meil praegu pole veel pakkuda. Keel psühholoogilise nähtusena nõuab selleks, et tüüpiliseks ja teravajooneliseks saada, et teda rääkiv rahvas kõigepealt ise oleks mingisuguse psühholoogilise tüübi sünnitanud ning oma iseloomulikud omadused lähemalt välja harinud. Kuid meie oma murrete, kohalikkude tendentside, koguni mitmesuguste antropoloogiliste tüüpidega oleme rahvas, kel on mõnesuguseid traditsioone, kuid kel puuduvad ühised kultuuritraditsioonid. Neid võib anda ainult see suur assimileerija ja ühtesulataja, see suur surutõrs ning kultuuripaja — Uueaja Linn.

Kõike seda, mis siin on peamiselt keele kohta öeldud, võib ka stiili kohta öelda. Kahtlemata oleneb siin tulevikus nagu siiamaalegi palju kirjaniku isiklikest kalduvusist ja ajajärgu valitsevast kirjandusvoolust. Kuid linn, uus elamuste tempo, uus psühholoogia, mis tõepoolest määrabki kirjaniku isiklikke kalduvusi ning uut kirjandusvoolu, ei jäta end ka siin ilmutamata.

Igatahes ei või homsepäeva kirjandus enam kantud olla eilse kirjanduse vaimust. Sest siin pole kõne ainult kahe kirjandusliku voolu, vaid kahe kultuuri kokkupõrkest. Uus, teadlikum eluenergia nõuab enesele uut, teadlikumat kirjanduslikku vormi. See loob enesele uue tehnika ja meetodi, uue keelelise ning stiililise valiku. Ja kuigi endine kirjanduslik vorm vana inertsi mõjul veel kauagi peaks elumärke avaldama, siis on ta igatahes loova kunsti püha tungla ammugi enese käest pidanud andma.

Kesk säärast võitlust iganud traditsioonide vastu tõuseb meis igatsus igamatute kultuuritraditsioonide järele. Kuid kui vaesed tunneme endid siin olevat!

Meie rahvaluule võib meid rikastada ainult mõne luulelise motiivi ja meeleolu ning grammatilise vormiga. Meie kunstkirjandus ei suuda sedagi. Sest on ju enesestki selge, et see elujulge liikumine, mida oma uuemas kirjanduses näeme, endistele eesti kirjanduslikkudele traditsioonidele midagi ei võlgne. Võib koguni öelda: Noor-Eesti on oma ülesande suutnud täita, h o o l i m a t a neist traditsioonest.

Kuid seda, mis meie oma kirjanduse ajalugu võlgu jääb, peab euroopalise kirjanduse histooria tasuma. Aastatuhanded vaimlist tööd, terved Serapeumid täis koltunud raamatuid! Kuid kirjanduslikud nähtused, mis oma ajastu kõrgemat kunstilist kultuuri esindavad, ajajärgu eluenergia suursugusemaid avaldusi pakuvad, ei lähe iial vanaks ega koltu sisuliselt. Nende *chefs-d'oeuvre*'ide riiulid on otsekui trepiastmed, mida mööda vormijanunev inimmõte on ikka kõrgemale ja kõrgemale tõusnud. Rännates nende teoste sihi järgi jõuame tänapäeva ristteele ja aimame loogilist edenemisvõimalust.

Aga need teosed lohutavad meid ühtlasi ka kesk elu väiklast ja tihtipeale sihitut võitlust. Väsides tänapäeva kriitilistest tõdedest ja oleviku väikeste väärtuste ümberhindamisest, tuleme ikka ja ikka klassiliste tööde juurde tagasi, mis näivad oma selguses nii kättesaadavad ja äravõidetavad, kuid mille olemasolu tuleb tõepoolest imeks lugeda.

1912.

„KALEVIPOEG".

MÕTTEID TEOSE PARANDAMISE PUHUL.

1

Professor ja luuletaja August Ahlqvist ei olnud koormatud eksimatu arvustaja instinktiga. Mitmed kirjandusloo tundjad süüdistavad teda otsekohe Aleksis Kivi õnnetus saatuses: ta ei jätnud iial juhust tarvitamata, et Soome suurima kirjaniku muredest vaevatud hinge veel oma tõmpide arvustustega torkida. Kuid olgu kuis on, igatahes on Ahlqvist omas eesti kirjandusloo kavandis (Suomi, 1855) mõnd nähtust nii tabavalt puudutanud, et ka veel nüüd, kuuskümmend aastat hiljem, ta otsustele võime alla kirjutada.

Ahlqvist on esimene ja õieti ka viimane, kes eesti rahvaluule kehvusi, võrreldes soome omadega, selgelt on näinud ja niisama selgelt sõnastanud. Need on, kõike muud ebaolulisena kõrvale jättes, t õ u l i s e d p õ h j u s e d. Ta on läänemeresoomlased jaganud kahte rühma: esiteks karjalased (ja, lisaksin, setukesed, ning teatud osa lõunaeestlasi) ja teiseks jäämid, kuhu kuuluksid hämelased, vepslased, vadjalased ning eestlased. Kahtlemata on viimaseil hõimkonnil vähem hingeelulisi eeldusi rikka rahvaluule loomiseks. Need on loomult luulekehvemad, kuivema mõtteilma ning mahlatuma tundmusega hõimud.

Julius ja Kaarle Krohn on seda Ahlqvisti väidet ainult pehmendanud, kuid vist mitte põhjalikult ümber lükanud.

Palju hiljem pärast Ahlqvisti on arvamist avaldatud, et hämelased otsekohe Eestist on üle mere Soome rännanud: seda tõendavad nii keelelised kui muud andmed. Nii oli see siis eelajaloolisel järgul kõige kaugemale läände tunginud suguvõsa, loomult hakkavam ja tegelikum, mingis mõttes soome soo „preislased", kelle külm veri, võib olla, allaheidetud pärismaalaste omast veel lisa sai. Nende järel tulid aga passiivsed, tegelikult algatuskehvemad, kuid sisemiselt, võib olla, erkamad suguvõsad. Slaavlaste pealetungimisel suruti nad kokku, rahvustati ümber, ja neist jäid nii Soome, aga eriti Eesti idapiiril ainult väheldased riismed järele. Ühtlasi ei jätnud nende keelde ja mõttekujutusse slaavi lopsakas vaim mõju avaldamata.

Ajaloolisel ajal ainult jatkus see hingeeluline erinemisprotsess. Kõik eeldused olid Ida-Soomes lopsaka ja eepilise rahvaluule sündimiseks kohasemad kui meil. Nii geograafilised kui ühiskondlikud olud olid seal ainult omased edendama primitiivset looduseromantikat, passiivset vaatlust ja hulgalist vaimutööd; kuna meil kõik selle vastu rahvuse lapsepõlve meeleolu pimestas ning kollektiivset mõttetööd segas. Meil ei tõusnud rahvalik kunstilooming iial sellele astmele, et oleks tõsiseid mehi tööna huvitanud. See jäi tüdrukute ja naiste ajaviiteks, sisult lüüriliseks, vormilt algeliseks. See isikuline ja mõistuslik kalduvus, mis äratab häid lootusi eesti kunstkirjanduse kohta tulevikus, oli suurimaks takistuseks rahvaluule sündimisel.

Seda saatuslikum, et ka see, kes uue aja koidikul eesti rahvaluule põhjal uut teost, rahvaeepost tahtis luua, neid tõu tunnuseid veel eriti rõhutatud kujul endas kandis. Kreutzwaldi luuletaja iseloomu eraldas Lönnroti omast veel suurem kuristik kui eesti rahvaluulet soome omast.

Väliselt võiks mõlema suurmehe tegevuses leida ometi huvitavaid ühinemiskohti. Mõlemad olid arstid.

Mõlemad elasid eemal kultuurikeskusist, üks Kajanis, teine Võrus. Mõlemal olid eelkäijad rahvalaulu liitmise alal: Topelius-vanem ja Faehlmann. Mõlemad leidsid lõpliku tee alles oma kodumaa idaserva rahvaluulega tutvudes: Vene-Karjala ja vene usku Setumaaga. Lönnrot kirjutas „Kalevala" kaks korda: esimeses oli 32, teises 50 laulu. Samuti oli Kreutzwaldil mitu „Kalevipoja" kavatsust: 12-nes, 15-nes ja 20-nes loos. Ja ometi, hoolimata neist haruldasist ühtesattumusist, kuis erinevad mõlema suurmehe vaimlised isikud!

Ahlqvist on juba Lönnroti ja Kreutzwaldi elades ja veel enne kui „Kalevipoeg" oli ilmunudki, tabavalt tähendanud nii ühtlusele kui erivusele, mis valitses mõlema tegelase vahel. Ta leidis vahe olevat selles, et „Kreutzwaldi siiamaale avaldatud rahvalaulud pole nii täielikud, nii suureväärtuselised kui Lönnroti omad; ja teiseks selles, et esimesel puudub viimase keeleteadus, niisama nagu see jälle pole näidanud enesel olevat seda luuleandi, mis on Kreutzwaldil".

Siin on küllaltki teravad piirid tõmmatud. Lönnrot oli rahvalaulik, Kreutzwald — luuletaja; Lönnrot — kokkuliitja, Kreutzwald — artist. Ühel pool süvenemine rahva loovasse hinge, teisel pool isiklik looming. Lönnrot oli kogu oma olemusega pöördunud mineviku poole, oli „viimne runolaulja", nagu on öeldud, ja „ei saanud kõige vähematki aru esteetilistest teooriatest", nagu ise tunnistas. Selle vastu olid Kreutzwaldi silmad pööratud tuleviku poole, ta oli renessansi-mees, kes kõigist kunsti hea- ja kurja-tundmise puu viljust oli maitsnud. Kreutzwald oli liiga moodne ja edumeelne, Lönnroti olles äärmiselt ebamoodne ning „vanameelne". Lönnrot sammus aastate kaupa Karjala saludes, säärsaapad jalas ja kasetohikust paun seljas, oli rahvamees läbi ja läbi, oskas suurt hulka „Kalevala" teisendeid peast ja lõi täiesti rahvalauliku kombel, kui

harva pidi omapead midagi ette võtma. Selle vastu oli Kreutzwald kabinetiluuletaja, iga rahvalik kõnekäänd sai ta sule all karge kõla ja iga ta kaldumus rahvalaulu poole (näit. „Sõda") kannab ainult teoreetilise rahvalaulu tunde tunnuseid.

Meil pole õigust Kreutzwaldile etteheiteid teha, kuid ta töö mõistmiseks peame igatahes mõistma ta isikut. Nagu öeldud, olid selles kõik tõu iseäraldused veel mitmekordselt rõhutatud. Otsekui eesti rahvaluule ei suutnud jutustada, nii ei suutnud seda ka Kreutzwald. See paistab kõigist ta töist, alates „Ennemuistsete juttudega" ja lõpetades „Paari sammukese" või erakirjadega. Ta võib ainult kirjeldada ja seletada. Tal puudub otsekohesus suuremal määral kui ühelgi eesti kirjanikul. Ta on liiga galantne aine vastu, ta räägib lillekeeli, ta kordab, heietab, laiutab nagu rahvalüürik. Ja just tema pidi eepose kirjutama!

Kreutzwald pidas „Kalevipoega" oma elu peatööks. Usaldame öelda, et ta oma peatöö oli võõralt tegevusalalt valinud. Veel enam: Kreutzwaldil oli vähem eeldusi selleks tööks kui teistel meie mineviku kirjanikel, kui ainult ta ülev usaldus ja raugematu püüd maha arvata. Kinnitan koguni: isa Jannsen oleks paremini selle ülesandega toime saanud, kui tal oleks olnud vähegi arusaamist rahvaluulest. Ta oli lähemal rahva hingeelule kui Kreutzwald. Ta poleks „Kalevipoja" materjale vähemalt mitte lüürilise vesisuse ja romantilise paatosega rikkunud. Üksainus mees oli veel, kes oleks „Kalevipojaga" h a l v e m i n i hakkama saanud kui Kreutzwald, nimelt Faehlmann.

Nagu Kreutzwaldil puudusid õiged tehnilised eeldused ta ülesande jaoks, nii oli see talle ka vaimult võõras. Ta ei suutnud iial rahvalaulu tõelist stiili ja hinge tabada. See oli ja jäi talle võõraks maailmaks, ilma et tal enesel oleks sellest aimu olnud. Kogu eluaja arvas ta rahvalaulu midagi muud olevat kui see on,

ja ta suri, ilma et oleks eksitusest teada saanud. Veel enam, oma teosega pärandas ta selle eksiarvamuse järeltulevale põlvele, kes seda ainult on suurendanud, kelle maitse selle mõjul on virildunud ja kes lõppeks õiget rahvaluuletki ainult „Kalevipoja" väärprisma läbi on osanud hinnata.

Nõnda siis võiksime kokkuvõttes öelda: Esiteks, eesti rahvaluules ei leidunud andmeid, mis oleksid kohased olnud sellelaadilise rahvaeepose jaoks, nagu tahab seda olla „Kalevipoeg". Ja teiseks: Kreutzwaldil ei olnud neid rahvaeepose looja omadusi, mis ta ise ja tema järele ta hindajad on arvanud tal olevat.

2

Ometi ei või eelmisest järeldada, nagu oleks võimatu olnud e e s t i e e p o s, täiuslik, ideaalne teos, mis oleks võinud tärgata ainult sel maapinnal ja vastata ainult selle rahva hingele. Ei ole ühtki rahvast, kelle minevikumälestused, mõttekujutus ja keel oleksid nii vaesed, et neist suur meister õigel ajaloo hetkel ei võiks luua geniaalset teost, mis sisaldaks kogu rahvuse hinge, olles ta ajaloo ja luule, usu ning teaduse peegelduseks. Ka meil olid selleks olemas kõik eeldused, kuigi see teos on loomata jäänud ja vist jääbki.

Millistel tingimustel oleks säärase töö algataja võinud õnnestuda?

Kõigepealt ta oleks pidanud mõistma meie tõu iseäraldusi, et neid põhjalikult kasustada. Ta oleks pidanud tundma, kui nõrk oli meie rahva eepiline kujutusvõime ja liitmisanne. Tal ei oleks pidanud olema üldse liiga suuri illusioone selle rahva võimete kohta oma mõttekujude kunstilise arendamise alal. Sellepärast oleks ta pidanud ainelt ja vormilt täiesti vabalt looma, ilma end sidumata rahvaluulega, tarvitades sellest

ainult säärast materjali, mis kohane isikuliseks ümbertöötamiseks. Teiseks oleks ta teose hinge määramisel pidanud veel teravamini arvestama tõu iseäraldusi. Need oleksid osutanud, et siin ei kõlba eeskujuks ei klassiliselt selge kreeka eeposte toon ega „Kalevala" laulutarkade sügavakõlaline maailm. Ta oleks pidanud neist mõlemaist järsult ja teadlikult eralduma, nagu on ajalugu meid neist eraldanud. Mitte kreeka homeriidide, mitte uduse Ossiani ja muistsete runolauljate, vaid orirahva eepos! Ja, kolmandaks, see poleks vahest üldse pidanud olema salmitud teos, milleks puudusid ained ja traditsioonid, vaid pigemini eepiline romaan.

Võib olla, oleks sel kujul mõni suur meister võinud luua teose, kus oleks süntetiseerunud kogu meie keskaja fantastika, kasustades krati, rahaaugu, rehepapi ja Kavala Antsu lugusid ning küllastades selle materjali jõhkra teoorja rõveda huumori ja pilkega. Siia oleksid sündinud jutud Suurest Tõllust ja igatahes pool „Kalevipoja" materjalest, lood Kikepära soost ja Raudojast, käikudest põrgu ja minu pärast ka maailma lõppu, kui aga seda materjali rahva-psühholoogia seisukohalt käsitleda. Siia oleks võinud palmida hulka rahvaluulet üksikute episoodidena, õitsi- ja rehelugudena. Selle materjali oleks võinud siduda kindlalt meie minevikuga ja, kui tarvis, panna ta ka mingisuguse ajaloolise allegooria teenistusse. Kuid seda oleks pidanud iseloomustama kõigepealt eriline vaatlusviis, naturalistlik-eepiline vormilt ja koomilis-fantastiline sisult. Ning ma ei kahtlegi, et sel viisil oleks võinud sündida suur kunstiteos, meie rahvuslik piibel, monumentaalne ja vägev nagu Charles de Costeri „Ulenspiegel", kes sel kujul andis Belgiale rahvusliku eepose.

Et meil midagi säärast ei sündinud, teame kõik. Kreutzwaldi juhtisid otse vastupoolsed püüded. Miski

ei võinud talle vastikum olla rahva suust saadud juttudes, kui just teoorja vaimu pitser kogu Kalevipoja olemuses, keskaegne vanapagana-fantastika ja kiriku ning lossi vari ta mineviku väljavaadete kohal. Mitte seda polnud ta otsinud ja mitte seda ei tahtnud ta leida! Kogu jõuga püüdis ta oma maailma sellest maailmast eraldada, kõrvaldades, mis kõrvaldada võis, ja „ilustades" ning „puhastades", milleta läbi ei saanud.

Kuid ühes sellega oli Kreutzwald lahkunud ka sest usaldatavast ainete ja meeleolude piirkonnast, milles liigub meie rahvajutt. Ta oli jäetud enese hoolde, iga mõttetuule tõugata, iga kirjandusliku eeskuju avatleda. Loomulikult pöördusid ta silmad „Kalevala" ja meie oma lüürilise rahvaluule poole. Kuid, nagu mäletame, puudus tal nende mõistmiseks instinkt. Jäi vaid meeleheitlik simulatsioon rahvaluule varju all.

Liiga kontuuritu oli see maailm, kuhu Kreutzwald nüüd eksis. Mitte üksi paganust, vaid isegi vähegi rahuldavat ebausku ei suutnud see ratsionalist näidata. Igas setu laulus, mis vestab neitsi Maarjast ja Jeesusest, on enam muistse paganuse sisemisest olemusest kui Kreutzwaldi Taara või Vanemuise nime kurjasti tarvitamises. Kristlik ja ratsionalistlik vaim võistlevad ses teoses. Kuis võis Kreutzwald isegi tunda oma teose väära häälestust, kuis rabelda nende mitmest maailmast laenatud aineste vahel! Tunneme ta loomismeetodit:

> Võttis pihu võltsi vallast,
> Teise tüki tõe talust,
> Kolmandama kuulu külast,
> Laenas lisa meele laekast,
> M õ t t e m õ i s a m a g a s i s t a.

Viimane rida on nii reetlikult õige, kuigi ehk vähe teisiti kui Kreutzwald oleks tahtnud öelda.

„Kalevipoja" stiililisi vankumisi on juba varem rõhutatud. Seda ekslikum on nende vaade, kes „Ka-

levipoja" vormi vigu seletavad rahvaluule nõrkustega. Nõnda vabandatakse, et kui „Kalevipoeg" peab olema rahvaluule, siis ei peagi talle mõnesuguseid vormipuudusi ette heitma, sest „rahvas loob", kuid ei mõtlegi „stiili tegemisele" jne. Milline lapselikkus! Rahvaluule sisu ja vorm pole arenematu, vaid esitab omal alal just täiust. Rahvaluulega ei või midagi vabandada, see ainult kohustab. Rahvaluule ei „tee stiili", sest ta on stiil iseenesest. Lugegem ja imestlegem selleks „Kalevalat"!

Ja just siit leiame Kreutzwaldi kõige nõrgemad küljed. Ta ei tunnud rahvaluule piire, ta on neist ühtesoodu üle läinud. Ta teeb „stiili", ta liialdab, ta ei tunne üldse seda maailma, mille nimi on rahvaluule. Kõik võtab ta silmis roosa romantilise värvingu või upub ossianlikus paatoses. Võrrelge ainult „Kalevalat" „Kalevipojaga", kuulake kaja mõlemal mänguriistal, et mõista vahet. Siin on F. Ohrti järgi kaks piltlikku näidet:

Niin päivänä muutamana,
Huomenna moniahana
Itse Ahti Lemminkäinen
Lähtevi kalankutuhun.
Kalevala, r. 12, v. 7—10.

Ämariku palgepuna
Palisteles pilvesida
Vikeliste viiruliseks,
Kullakarva keeruliseks
Uue päeva iluduseks,
Kui ju Kalevide poega
Ärksail silmil asemelta
Kargas üles kõndimaie.
Kalevipoeg, l. 11, r. 1—8.

Üks ning sama sisu mõlemal pool, kuid eelmises näites napp ja asjalik esitus, nagu rahvalaulus ikka, teises aga ülespuhutud, sisutu vaht nagu mõnes ooperi libretos, mis on elundlikult võõras rahva mõttekujutusele.

Viimane pahe on aga meie rahulolematuse suurimaid põhjusi, kui kõneleme eesti rahvuseeposest ja selle parandamiskatseist.

3

Hoolimata kõigist teose puudusist, on „Kalevipoja" hindamisel poole sajandi jooksul järjekindlalt tema kasuks eksitud. Ainsaks erandiks olid esimesed arvustajad, „mustad kuued" ja „kiriku hakid", kelle pilku veel rahvusliku imestluse udu polnud seganud. Kuid nemadki tegid etteheiteid ses mõttes vääral sihil, et süüdistasid Kreutzwaldi ennast lugulaulu väljamõtlemises. Nagu oleks see küsimus nii tähtis! Seda enam oleks põhjust Kreutzwaldi austada, kui ta oleks geniaalse teose algusest lõpuni „omast peast" loonud!

Peatselt aga muutus ka ses suhtes vaatevinkel. „Kalevipoeg" sai mingiks rahvuslikuks pühaduseks, fetišiks, Kaaba mustaks kiviks, mille taevalikku algupära pidi ainult uskuma. Teose sünd peitus muinasjutulisse linikusse ja ta mõju liialdati otse uskumatuseni. Teoloogid, kel on kogu meie rahvusliku liikumise kohta nii haruldaselt suur mõju olnud, võtsid ka vana ratsionalisti ja papi-vaenlase toote kohe oma kaitse alla. Nad hakkasid ka „Kalevipoega" „uurima" sama skolastilise meetodiga, mida olid õppinud jumalasõna asjus tarvitama. Ja nii siis käsitleti küsimusi: „mitu korda esineb arv 7 „Kalevipojas", „kas oli Kalevipoeg maailma lõppu otsides Grööinimaal" jne. Esteetilise süvenemise aset täitis mage ja lääge pastorlik paatos. Ja nõnda tarvitati väljavõtteid „Kalevipojast" oma väikekodanliku moraali jutlustamises, vaheldumisi kristliku jumalasõnaga. (V. näit. J. Tischleri „Missugused kõlbulised arvamised paistavad meile Kalevipojast silma", 1887.)

Iga vähimagi arvustusliku tungi vastu leiti kaitset oletuses: missugune „Kalevipoeg" veel siis oleks olnud, kui ta „õigel ajal oleks üles kirjutatud"! Iga vähimagi märkuse najal „Kalevipoja" sünniloost loodi terveid usuõpetusi. Ja nii siis sündis vagajutt, et Faehlmann eepost, mida oma haruldasele mälule lootes pool eluiga peas oli kannud, üles ei suutnud kirjutada, vaid enesega hauda viis. Seesama Faehlmann, kes isegi Koidu ja Hämariku lugu (kui ses üldse midagi rahvalt on saadud) rahvalikult ei suutnud peas hoida!

Rahvusliku meeleolu tasandumisega jäi vaatekoht „Kalevipoja" asjus ometi enam-vähem endiseks. „Kalevipoja" mõju liialdati vanaviisi. Mitte üksi meie kirjandus, vaid kogu olemasolu rajanes sel teosel. Kõige klassilisema kuju on see oletus leidnud V. Reimani väites, et alles „Kalevipoeg" „on Eesti rahva loonud" (Eesti Kirjandus, nr. 11—12, 1911). Missugune liialdus! Mitte „Kalevipoeg" ei „loonud" Eesti rahvast, vaid seegi oli üks nähtus sündiva, tõusva Eesti rahva elust. Ilma üldiste eeldusteta poleks ka „Kalevipoega" ennast olnud ega oleks ta ka oma mõju võinud avaldada. Kui ka „Kalevipoeg" — kujutleme säärast võimatust — oleks 100 aastat varem sündinud, poleks ta kesk orjapõlve pimedust võinud mingit „Eesti rahvast" luua. Ainult neil ühiselulistel ja hariduslikel oludel, mis valitsesid meil möödunud sajandi teisel poolel, võis „Kalevipoeg" saada ühendavaks lipuks. Ja sellest hoolimata, nagu teame, pole „Kalevipojal" kunagi olnud otsekohest, vahenditut mõju r a h v a laiadesse ringidesse. Ta oli selleks liiga ebarahvalik, huvikehv ja teoreetiline. Väljaspool Eestit on „Kalevipoeg" Eesti n i m e vahest kümmekonnale kabinetiteadlasele tutvustanud. Kas meil sellest oluliselt mingit kasu on olnud, see apteekri-mõõduline asi jäägu juba otsustamata.

Nõnda on meil poolsada aastat — välise surve ja sisemise jõuetuse mõjul — „Kalevipoega" liiga kõrgelt hinnatud: see oli ju tõesti veel ainus Magna Charta, millest meeleheitlikult kinni hoiti. Kuid ajad on muutunud, ja nüüd pole vist enam hädaohtlik öelda, et see dokument pole täiesti eht. Ei tule mitte kurta, et Kreutzwaldi suurteosele niisuguse hooga kallale tungitakse. Otse selle vastu, peab kahetsema, et seda nii hilja tehakse. See näitab, et meie välimine ja sisemine edenemine on liiga aeglane olnud. See on tunnistuseks, et see rahvas, kelle „Kalevipoeg" „lõi", pole veel siiamaale täiesti omapärase vaimueluga rahvuseks kujunenud. Sest vastasel korral oleks ta ammu juba „Kalevipoja" enese vastu protestinud.

Kreutzwald kirjutas kord Koidulale: „Ses tükis tohime meie teine teist trööstida: et kolm põlve varem olime laulnud kui lugejad saivad sündima." Tõepoolest on neid küllalt loetud, kuid kuni tõelise arvustuseni pidi tõesti paar sugupõlve mööduma. Oli tarvis palju vaimlist käärimist, ideede murdumist säärastes prismades, millest meie rahvuslikel laulikuil ei võinud aimugi olla, kuni oleme selleni jõudnud. Ärgu imestatagu, kui see arvustus oma hilisuse tundes on vahest liiga kare ja järsk!

Tõesti, see on pikk teekond, mille on noorem põlv läbi käinud. Meie nõuded ja maitsed on eristunud, ja kui ka mõned aated on endiseks jäänud, siis ei pea nõudma, et me neid just samas algelises kujus tunnustaksime nagu meie eelkäijad. Meie armastus rahvusliku aate ja mineviku vanavara vastu pole sugugi nõrgem kui vanema põlve oma, — muidu ei tegutseks me üldse mitte nii visalt selle vanavara kallal —, kuid see armastus on teist laadi. Me tahame oma kiindumuse esemest teadlikud olla, me ei või pimedast peast armastada. Ja sellepärast on täiesti ülekohtune laiemate hulkade rahvuslikku viha meie vastu äratada, et meid

sellega ühel hoobil surnuks teha, nagu on koosolekuil ja ajalehe päevakajades katsutud.

Me teame, mis meie eelkäijad „Kalevipoja" äratavast ja ülendavast mõjust on rääkinud. On tõesti liigutav lugeda Hurda mälestusi ta esimesest tutvumisest „Kalevipojaga". Kuid see, mis välistel oludel, tuha all lõkendava rahvustunde mõjul nõnda oli, ei tarvitse nüüd enam olla. Meie mälestused on juba teist laadi. Olen huviga lugenud neil päevil „Kalevipoja" eksemplari, mille olen muretsenud neil eluaastail, mil nii minevik kui tulevik oli kaetud veel ühesuguse unistuse linikuga. Mis paelus mind ses raamatus, millised read olen alla kriipsutanud? Kahtlemata, siis tundsin ka mina ühes oma kaaslastega suurt huvi „Kalevipoja" vastu, kuid ühtlasi ei suutnud juba siis see teos mu isamaalisele vaimustusele vastata. Olime palavad rahvuslased, olime pärinud vanemalt põlvelt usu „Kalevipojasse" kui rahvuslikku piiblisse. Lugesime siis seda raamatut, tahtsime uskuda, kuid poolikusetunne täitis rinda. Küsisime, ei leidnud kostust. Nõudsime tuleviku tõde, meile vastati mineviku romantikaga. Ja lõppeks mõistsime, et sel raamatul polnud meie aktiivsest rahvuslikust tundest lõkendavale südamele midagi öelda. See oli meile vaid „kirjandus" nagu paljud teisedki raamatud, ja kahjuks veel nõrgemat laadi kui palju muud, mis võis olla võõrsiltki laenatud.

Sest paljas tendents, aateline siht, mida ei kanna esteetiline vorm, on ikkagi liiga ebausaldatav voorus, kui on küsimus kunstiteose tulevikust. Oli ainult tarvis, et meie rahvuslik tundmus erines ja süvenes, — ning „Kalevipoeg" sai meile just rahvuslikust seisukohast ebakohaseks ning koguni kahjulikuks. Sest see teos on ainult pealiskaudselt, ainelt ja sihilt rahvuslik, kuid ta esteetiline olemus on ebarahvuslik, germaaniline, sellega rahvuse-vastane. Rahvusliku

kultuuri, omapärase vaimuelu ja tõutunde nimel tõstame protesti teose vastu, mida on nimetatud meie rahvuslikuks lugulauluks! Kui vanem põlv seda ei taha mõista, siis on see jälle üks nähtus ülepääsmatust kuristikust sugupõlvede vahel.

Oleme üle elanud aja, kus kirjanduslikku teost pidasime väärtuslikuks ainult ta aine või sihi pärast. Nõuame sellelt kõigepealt esteetilisi voorusi, olgu kõne ka rahvaeeposest. Ja sellepärast, kui soovite, et „Kalevipojal" oleks ka tulevikus mõju, kui soovite, et ta ka edaspidi kehastaks sedasama Eesti rahvusliku mõtte põletuspunkti, mis siiamaale, — siis looge ta uuesti ümber, arendage välja ta isamaalise tendentsi kõrval ka esteetiline pool. Vastasel korral ununeb see teos ikka sügavamale sellesse ükskõiksuse tolmusse, kus ta on juba praegugi suurema osa noorsoo teadvuses.

4

Tean küll, et siin tuleb kokku põrgata põhjaliku mitte-mõistmise ja vaenuga. Kuid see ei peaks veel kohutama. Tean ka, et siin arvustuse põhjusi kõigepealt hoopis mujalt otsitakse kui „Kalevipoja" puudustest, et asi jälle saab erakondliku ilme ning kired lõkendama löövad. Kuid kõik see on säärasel puhul paratamatu.

Mis põhjusel peetakse siis kinni praegusest „Kalevipojast" ja miks ollakse põhjaliku paranduse vastu?

Olen kindel, et „Kalevipoja" puutumatuse kõige ägedamad kaitsjad on just need, kes teost ennast õige vähe tunnevad, kel ta vastu vähe tegevat huvi leidub, kes harva ta kätte võtavad ja vaevalt iial ühe hooga, ilma pooleli jätmata on läbi lugenud, kõnelemata kolme-neljakordsest lugemisest, mis alles õigustaks „Kalevipojast" kunstiteosena kõnelema. Nende suu

kaudu räägib traditsiooni austus, usk, arvamus ja hea soov. Nad peavad isamaaliseks kohuseks ja heaks kombeks kõige vastu vaimustust avaldada, mis aga kuidagi on rahvusliku asjaga seotud. Nad otsustavad selle ülistuse sugestiooni mõjul, millest oli eemal kõne, ilma et tihkaksid eneselegi tunnustada, et nad teost ise pole lugenud. Kust peaksid nad siis teadma, et „Kalevipoja" kompositsioon on vilets ja eepos ühtlase teosena on kehv ning sisuvaene! Nad pole seda ühtlase teosena üldse lugenud ega või sellepärast ka otsustada. Neile on küllalt, kui tunnevad sellest mõne isamaalise või kõlblise seinasalmi („Isamaa ilu hoieldes", „Rõõm ja mure kaksikvennad" jt.). Ning peale selle, veel vähem kui „Kalevipoega" tunnevad nad muud rahvaluulet. Sellepärast ei või neil kujutlust olla, mil määral „Kalevipoja" vaim võltsimatu rahvaluule vaimust erineb. See ei näi üldse olevat kerge mõista, kuna tihti needki, kes erandlikult rahvaluulega on tegelnud (nende hulka ka Kreutzwald loetud), seda pole mõistnud. Aga meil, kus diletantism veel nõnda lokkab, on säärased võhikud nii kunstkirjanduses kui rahvaluules esimesed otsustajad.

Nende leigete „Kalevipoja" sõprade kõrval esinevad palavad. Nemad loevad „Kalevipoega" enam kui tarviski. Nad süvenevad sellesse kui usuhullustajad piibli tekstisse, kaevates sest olevaid ja olematuid väärtusi, seletades seda nagu kabalad, minnes kuni teosoofiliste doktriinideni ja vehkides vastuvaidluse puhul raamatuga nagu dervišid joovastuses. Mis nad siit küll ei leia! Iga lehekülje laseksid nad kuldtähil trükkida, iga rea kriipsutaksid nad alla, et nende sügavat sisu rõhutada. Mida vähem nad „Kalevipoja" keelelises segus selgust saavad, seda „sügavamaks" ja „vanemaks" nad seda peavad. Seda võimlemist on harrastanud kõigepealt mõned meie ärkamisaja vanemad tegelased. Kõige iseloomulikum sääraste mõtte-

avaldiste hulgas on küll Villi Andi raamat „Kes on Kalevipoeg, Suur Tõll ja nende kaastegelased?“ Et selliseil „uurijail“ pole vähimatki käsitust „Kalevipojast“ kirjandusliku nähtusena, et neil teosest, sellesse ise peani uppudes, pole mingisugust ülevaadet ja et neil üldse eeldused puuduvad esteetiliseks vaatluseks, — see on liigagi selge.

Kolmandaks nimetaksin üksikuid spetsialiste: keeleteadlasi, maalijaid, komponiste. Kes tahaks vastu vaielda, et „Kalevipoeg“ — nagu iga vaimuelu-avaldis — mõnele eriuurijale huvi pakub või loova kunstniku mõttekujutust äratab. Kõige keelelise tohuvabohu hulgas sisaldab „Kalevipoeg“ ometi suure hulga sõnaraamatulist materjali ja mõnegi rahvaluulest pärit õige grammatilise vormi, mida ei leidu enam praeguses keeles. Kuid säärane kaudne tähtsus ei või kirjandusliku nähtuse hindamisel veel määrav olla. Samuti on iseenesest selge, et iga loov kunstnik, kellel on fantaasiat, võib igas vähemas kui mõtteavaldises leida enesele lähtekoha geniaalse kirjandusliku teose, maali või sümfoonia loomiseks. Kui aga „Kalevipojas“ just erilisi eeldusi selleks oletatakse ja teost otse sellepärast väärtuslikuks peetakse, siis näitab see ainult, et siin on jälle tegemist eelpool toonitatud rahvusliku eelarvamusega. Niisuguse mulje jättis minusse igatahes R. Tobiase vaimustatud kirjutis „Raksa kalju rusikaga“ (Päevaleht nr. 11, 1911). Muidugi, „Kalevipojas“ leidub palju rohkem aineid komponistile kui ühelegi teisele kunstnikule, kuid see ei õigusta veel umbropsu otsustamist teose kirjanduslikust väärtusest. Selle hindamiseks vajatakse ometi isikuid, kelle erialasse kuuluvad kirjanduslik-esteetilised nähtused, niisama nagu muusikalist teost, vähemalt selle tehnilist poolt, ainult spetsialistid võivad arvustada.

Neljandasse liiki asetaksin veel need, kes ainult ajakirjaniku poleemilise spordi või oma vaenlaste

mõnitamise otstarbel „Kalevipoja" vastu vaimustust avaldavad. Pean tunnistama, et mulle otse meeldis see päevakajanik, kes „Päevalehes" avameelselt teatas, et ta „Kalevipoega" iial pole läbi lugenud, kuid kelle kirjutisest sellest hoolimata kostis ometi lugulaulu kaitse. Pahem aga juba, kui Hoia Ronga kombel „Kalevipoja" nimel kino ja moodsa pürotehnika abinõud tarvitusele võetakse (Postimees nr. 231, 1916) — ainult itsitavate kohvilaudkondade rõõmuks...

Sääraste ja veel mitut teist laadi „Kalevipoja" „kaitsjate" vastu peab kannatust ja visadust varuma. Siin on ees otse tükk pedagoogilist tööd. Peab selgitama ehtsa rahvaluule omadusi ja demonstreerima „Kalevipoja" nõrkusi. Peab mõnede rahustuseks kohe alguses selgel sõnal kinnitama, et kellelgi mõtet pole „Kalevipoega" keeleuuenduste katsepõlluks teha, Aaviku „tuleviku eesti keelde" tõlkida või Hindrey kombel parodeerida. Ja, mis mõnele veel tähtsam, peab osutama, et „Kalevipoja" vigu ometi ka varem on tähele pandud, kuigi on nende vastu arg ja hell oldud ega ole usaldatud parandus-ettepanekuid teha. See ei tule mitte noorpõlve uhast ja üleannetusest, et nii ägedalt sellele suurteosele kallale tungitakse.

Sest see pole keegi muu kui V. Reiman, kes „Kalevipoja" puhul kirjutab: „Suur ehitusmeister on palju võõrast materjali, mis looga sugugi ühenduses ei seisa, lisaks võtnud seinadele pikendamiseks ja majale suurendamiseks. Hulk sissejuhatusi ja rahvalaulude riismeid on loode sisse koetud, mis... „Kalevipoja" jutule täitsa võõrad ja üleliigsed on. Selle läbi on lugu pikaks veninud, jutulõng saab tihti katkestatud ja kõnevool, mis lugulaulus hoopis tähtis, tõkestatud. Ilma nendeta oleks hoone sirgem, nägusam ja ühetaolisem saanud, kuna ta praegu mitmetpidi sopiline ja siiluline on." (Kivid ja killud I, lk. 42). Samuti pole Reiman ka „Kalevipoja" keelega rahul.

Teiseks peab tähendama, et kuigi Kreutzwald „Kalevipoja" koostamisel on ääretut tööd teinud, siis pole ta ise oma teosega iial päris rahul olnud. Ta ei tarvitanud ka kunagi kõike materjali, mis suure vaevaga värssideks oli liitnud. Nõnda jättis ta kohe alguses välja nn. „Esiande", ligi 3300 rida. Peale selle ei ole ka kõik „Kalevipoja" trükid ühesuurused. Kreutzwald kustutas ise teisest trükist 54 rida.

Ja lõppeks olgu öeldud, et me sugugi ei tarvitse Kreutzwaldi varju karta. Ta poleks meile nii kuri kui arvame. Tema, kes juba täies meheeas uue kirjaviisi vastu võttis, kuna nooremadki rumalalt vastu vehkisid, ta mõistaks meid. Ta oleks sellega nõus, kui meie vaatekohta võiks asetuda. Kinnitan seda kõike sellepärast, et Kreutzwald i s e „Kalevipoja" paranduse üle tulevikus on kirjutanud ja seda otsekui heaks kiitnud. Ta ütleb nimelt kirjas A. Schiefnerile (30. aug. 1857) „Kalevipojast" rääkides sõnasõnalt: „Anderikkamad töölised (Bearbeiter) võivad hiljem asja paremini teha, kui kord tee ette on aetud." Ja jälle teinekord (17. okt. 1858) kirjutab ta Schiefnerile: „Meie tahame loota, et edaspidi paremad jõud vana jutu kirjutamisega tegemist teevad ja kõik sündmatused välja roogivad. Peaksid teised laulud (VI—XX) Õp. Eesti Seltsi arhiivis ilma trükkimata vedelema jääma, siis võidab tulev läbitöötaja minu eeltöödest seda kasu, et ta kaaose sarnasest materjalist suurema kergusega teesid üle võib vaadata, mida ta käima peab." (Väljavõtted V. Reimani järgi „Eesti Kirjandusest" nr. 11—12, 1911.)

Kõik see õigustab sealt jatkama, kus Kreutzwald peatus. Tehke trükivalmis ta poolelijäänud käsikiri, lõpetage teose viimistlus. See ei pea takistama, et töö juba kord on trükitud. Kreutzwaldil polnud nii palju õnne kui Lönnrotil, kes suutis ise veel „Väikese Kalevala" järele püsivaks jääva „Suure Kalevala" välja

anda. Andke siis nüüd „Vana Kalevipoja“ järele „Uus Kalevipoeg“!

5

Käesolevate veergude ülesandeks pole üksikasjalikke ettepanekuid teha „Kalevipoja“ parandamise kohta. Neid katseid sisaldavad juba Aaviku ja Veski kõned ning Visnapuu kirjutis „Eesti Kirjanduses“. Küsimus on selleks veel liiga algastmel, tuleb enne veel palju põhimõtteliselt rääkida ja polemiseerida. Peale selle ei võiks ükski ülevaatlik artikkel sisaldada üksikasjalisi ettepanekuid ses küsimuses. Sest kümme korda kergem on üles lugeda, mis võib „Kalevipojas“ muutmata jääda, kui, mis peab muutma: nii suur on ta puuduste arv. Olgu siin puudutatud ainult mõningaid põhimõtteid kõige üldisemais joontes.

Tõepoolest, mis ei nõuaks „Kalevipojas“ ümbertöötamist, kuhu ei peaks siin küll kinni hakkama, et uuesti hinnata ja otsustada, alates sündmustiku ja juhtiva ideega ning lõpetades keele ja värsitehnikaga! Kuid kõigepealt olgu määratud üks põhimõte: parandused olgu juhitud esteetilisest vaimust. Kõik muu — kõlblus, patriotism või ka takistav pieteet Kreutzwaldi teksti vastu — ei peaks määrav olema.

Ometi annab ka sõna „esteetiline“ veel küllalt võimalust eriliselt mõistmiseks. Missugune peab olema „Uue Kalevipoja“ idee, sisu ja vorm? Lähemal kaalutlusel tuleb vastata, et aineks peaks jääma umbes sama, mis praegugi, kuid nii, nagu see Kreutzwaldile ainult ideaalina viirastus, nagu ta oleks seda soovinud olevat, kuid iial ei suutnud saavutada. Vastasel korral oleks üldse mõttetu rääkida „Kalevipoja“ parandamisest. Peale selle peaks ka seisukoht selle aine vastu olema umbes sama, mis Kreutzwaldilgi, s. o. siin peaks antama allegoorilis-sümboolne kujutus eesti rahva eelajaloolisest saatusest, mille keskkohaks oleks tegelase

või tegelaste traagiline elukäik, fataalne langemine. Tuleb kinni pidada Kreutzwaldi ideaalsest Kalevipoja tüübist, sest nüüd oleks hilja rahvaliku Kalevipoja tüübi juurde taganeda, kui jällegi ei taheta hoopis uut teost luua.

Kuid sellega lõpeb õieti ka kõik, mis praegusest „Kalevipojast" tuleks uude laenata. Mitte üksnes, et endist materjali tuleb puhastada ja selle hulgast valida, vaid sellele tuleb ka uut lisada, sest endisest ei jatku. Just viimane asjaolu on olnud põhjuseks, miks mul kunagi pole olnud eriti suuri illusioone „Kalevipoja" parandamise kohta. Praegusel „Kalevipojal" pole nimelt küllalt materjali, sündmustikku ja ideed. See teos on liidetud liiga tühistest ainetest, ta on liiga hõre, õhuke, sisuvaene, vesine, teoreetiline, suure vaevaga nii pikaks venitatud. Ükski vorm, olgu kui hiilgav tahes, ei suuda seda kehvust peita.

Ka ühegi teise eepose kompositsioon ja keel pole lõpuni laitmatu. „Iliases" leiame halbu kordumisi ja ta keel ei rahulda klassilise kreeka keele sõpru. „Mahabharata" on nagu troopiline rägastik, kust keegi ei suuda läbi rabelda. „Eddad" on liiga katkelised ega paku üldse ühiseid teoseid. „Nibelungenlied" on liiga kuiv, madalatiivaline, luuletu. Ka „Kalevala" kompositsioon pole eeskujulik, sest siin on mõnedki kohad liiga pikale venitatud, teised liiga surutud, sisaldades liiga suurel määral sündmusi ja vahekorra-kirjeldisi liiga kitsal alal. Kuid kõik need etteheited näitavad, et neis teostes just midagi on, ainult seda materjali pole suudetud õigeis proportsioones kasustada. „Kalevipoja" sisulisest materjalist ei või aga iial jatkuda eeposele. See aineline ja ideeline kompleks on liiga nõrk, et nii suurt teost kanda. See on novell, mis romaaniks on paisutatud.

Kui „Kalevipoega" tahetakse huvitavamaks ja

väärtuslikumaks teha, siis peab teda kõigepealt sisurikkamaks tegema. Praegu pole tal sündmustikku, tegelast ega ümbrust. Milline nonsenss peitub juba ta pealkirjas: Kalevipoeg, tihtipeale koguni kahes osas kirjutatud! Mis ütleksime sellele naiivsele, kes juhtuks küsima: mis on meie rahvusliku kangelase nimi? Peaksime vastama: ta oli ühe tundmatu isiku Kalevi poeg, tal endal nime polnud. Kes tahab „Kalevipoega" parandada, peab kangelast enesele kõigepealt isikuna kujutlema, olgu ka üleloomulikuna. Ta peab talle leidma nime, usaldatava ümbruse ja täitma ta eluloo üksteisele järgnevate sündmuste loogilise reaga. „Kalevipoja" t i h e n d a m i s e k s tuleb kasustada rahvasuus leiduvaid sellekohaseid riismeid (nende võrdlemisi kehvast tagavarast on M. J. Eisen „Eesti Kirjanduses" nr. 9, 1911 ülevaate annud). Kuid selleks võetagu lisa ka meie väheldasist eepilisist rahvalaulest ja, ma ei näe mingit takistust, niisama Soome omadest. Ainus eesmärk olgu teose ühtlus ja sisurikkus!

Loomulik, et selle juures peab palju endist materjali kõrvaldama, vähemalt lühendama, kokku suruma. Esimene asi, mis välja jätaksin, on „Soovituseks", „Sissejuhatusest" võiks vahest pool jääda. Kuid ühtlasi riivame siin jälle ümbertöötamise põhimõtteid. Kordan veel, kõik sammud, mis astutakse, olgu ainult esteetiliselt tingitud. Sellega olgu siis kõrvaldatud igasugune kõlbline või rahvuslik kitsarinnasus. Kuid kui poole tosina aasta eest esimest korda oli kõne „Kalevipoja" parandusest, kaldus nõu kohe algusest peale väärale teele: mitte esteetiliselt haavavad kohad ei kinnitanud tähelepanu, vaid eetilised seigad. Ja nüüd kurdetakse jälle, et „Kalevipojas" mõnigi koht leidub, „mida ükski kellelegi ei tihkaks ette lugeda" (ajalehe referaat J. V. Veski kõnest). Kuid vabandage, millist eepost „tihkate" siis õieti täielikult ette lugeda! Vanas Testamendis on küllalt rõvedusi, „Odüsseias" leidub

kergemeelseid üksikasju nagu mõnes prantsuse romaanis ja „Kalevala" „haavab" oma rahvalik-naturalistliku keelega. Samuti ei ole ka „Kalevipoeg" laste raamat. Alaealised ja moralistid võivad ju ainult Oru lühendatud väljaannet lugeda, kui täielik nendesse korrupeerivalt mõjub. Soomes tõusis mõne aasta eest küsimus „Kalevala" lühendamisest koolide jaoks, muu seas ka kõlbliste põhjuste pärast, kuid ettepanek lükati täielikult tagasi (v. mitmeid kirjutisi „Virittäjä's"). On nimetatud kui kõlbmatut kohta „Kalevipojas" kangelase uppumise lugu Raudojal. Tõepoolest oleks säärase koha väljajätmine suuremaid eksimusi eepose vaimu vastu. Sest enam kui kuskil mujal oleme just siin kindlad, et see lugu on rahva fantaasia vili, kuigi Kreutzwaldi vorm on nõrk. Kuskil pole rahva mõttekujutus leidnud nii huvitavat sündmustiku joonistust kui siin, tuletades meelde otse india legende. Ta laseb „Kalevipojale" pealesunnitud klassiliste tendentside vahelt näha jälle looduseinimese mõttekujutust. See episood lähendab meile Kalevipoega, teeb ta inimlikumaks. Ja kas pole see lugu küllaltki ilus ning luulelik — kui vabastame endid variserlikust kõlblusest? Tahaksin seda rahvuslikku ainet soovitada meie skulptoritele purskkaevu jaoks Kadriorgu või Toomemäele!

Sääraste küsimuste otsustamiseks vajame hoopis teissugust maitset, kui võib oletada tüüpilisel pedagoogil või jumalasõna-harijal. Kreutzwald, nii oma aja inimene kui ta oligi, mõistis seda. Sest Raudoja loo väljajätmist on ka varem nõutud, kuid Kreutzwald polnud sellega nõus (kiri Hurdale 1862). Ta kaitseb seda väga õieti loodusrahva fantaasia seisukohalt.

Ja sellelt seisukohalt vaadelgem ka „Kalevipoja" vormi küsimust. Nii raske kui see ehk näib praegu, kui Kreutzwald hoopis ise vaimus vormi on loonud, peame ta teose rahvalaulu keelde tõlkima. Sest see oleks ainus võimalus, see oleks ainus reaalne stiil, mil-

lele toetuda. Eeskujuks ja ideaaliks olgu „Kalevala". Sellepärast tuleb teos vormilt algusest lõpuni ümber luua. Peab ümber jutustama, parafraseerima isegi rahvalaulu kohad „Kalevipojas", sest on tõendatult selge, et Kreutzwald neidki on oma eba-rahvaluulemaitse seisukohalt muutnud ja r i k k u n u d. Nõnda jääksid täiesti puutumata ainult mõningad read leheküljel. Kui selle juures oleks tarvis lühendada teost näiteks kolmandiku võrra, — lühendagem! Vähemalt selle eepilise sisu jaoks, mis on tal praegu, on ta liiga pikk. Lühendamisel ta ainult võidaks, kuna jutustus muutuks voolavamaks ja sündmustiku kontuurid saaksid selgemad.

Neid teoreetilisi oletusi võiks veelgi jatkata, kuid küsigem kõigepealt: kes peab selle parandustöö korda saatma? Töö ühtluse ja tegelikkude põhjuste pärast on selge, et see peaks igatahes olema üksainus isik ega mitte mõni komisjon või toimkond. Tarvilisel korral võiks säärane asutis olla ainult arvustavaks ja kontrollivaks otstarbeks.

Olgu see parandaja, kes on, kuid tal peaksid selleks olema haruldaselt mitmekülgsed eeldused. Ta peaks tundma põhjalikult eesti ja soome rahvaluulet, sest ta esimene ning tähtsaim ainete allikas peitub siin. Ta peaks Kreutzwaldi literatuuri rahvalauluks tõlkima, laenates rida rea järele vastavat materjali Hurda käsikirjalisest kogust, „Setukeste lauludest", „Vanast Kandlest", Neusilt, Veskelt ja tarbe korral soome rahvaluulest. Teiseks peaks ta ise olema loov luuletaja, sest rahvaluuleline materjal ei suuda teda ometi lõpuni päästa. Tal peaks olema mõttekujutust, kompositsioonilist instinkti, keskendustungi ja plastilist nägemusandi. Ja kolmandaks peaksid tal olema keeleteaduslikud eeldused. Ta peaks tundma ajaloolist eesti keelt ja kodus olema arhailises grammatikas. Kreutzwaldi fantastiliste „nessa" ja „aie" asemele

peaks ta asetama õiged ajaloolised kujud, nõnda et „Kalevipoeg" nii sisult kui vormilt pakuks lõpuks mingi stiilse, kindlalt piiratud tunnustega maailma, millele omane eriline arhailine varjund. Üksi säärasena võiks teos avaldada tuleviku eesti kirjanduse kohta seda keelelist ja mõttekujutuslikku mõju, mis on olnud Soomes „Kalevalal".

Kust aga leiaksime sellise ümberlooja? Kust säärase „müstifitseerija ning võltsija"?

6

Kuid ma aiman, see kõik on paljas teooria, ilus ideaal. Tegelikult kujuneb asi hoopis teisiti. Ja selleks on mitu põhjust.

Kõigepealt on raske leida parandajat, kellel oleksid kõik ülemal-esitatud omadused ja kes oleks ühtlasi valmis end ohverdama säärasele ülesandele. Sest selleks kuluks aastate kaupa kõige vaevarikkamat tööd, kus tegijal poleks ometi Kreutzwaldi iseseisvust ja vabadust, kuid kohustused Kreutzwaldi omi ületaksid. Säärane luuletaja võtaks juba omapead midagi ette, kus ta poleks Kalevipoja ja Kreutzwaldi nimega seotud.

Ja peale selle — ning see pole vähem takistus — suur enamus ei taha üldse sellist parandajat. Ta on, nagu oleme juba esimesil ettepaneku katseil näinud, opositsioonis kogu kavatsusega. Ta seisukoha määravad ikka veel need põhjused, miks „puutumatuse" poolt ollakse. Ja see on õieti arusaadav. On ikka kahtlane mingi tundmatu heaks töötada, kuna vana ja tuttavaga veel kuidagi läbi saab. „Rikkuda, lõhkuda, võltsida meie rahvaeepost!" Ei, suurem hulk pole sellega kunagi nõus. Ja igatahes sünnib siin suurema hulga tahtmine. Väemalt teooria on säärane, et rahvavaran-

dusega peab enamuse heaksarvamise järgi ümber käima.

Kõige selle pärast kujuneb „Kalevipoja" saatus tulevikus umbes järgmiselt: Keelevead parandatakse. Võib olla, jäetakse välja mõni rida, mis käib täiesti salmimõõdu või rahvalaulu esteetika nõuete vastu. Kuid kas nende asemele midagi uut usaldatakse panna, selles juba kahtlen. Igatahes jääb teose sisu ja kompositsioon täiesti muutmata. Vaimult jääb see seks-samaks pseudo-klassiliseks ja romantiliseks poeemiks, mis ta on praegugi. Raamat ilmub Kr. Raua ilustistega, millest praegu ainult kõige paremat loodame. Ta trükitakse võrdlemisi heal paberil ja poogitakse rahuldavalt ning me ostame igaüks ühe eksemplari oma raamaturiiulile. Seda pole igatahes nii piinlik võõrale näidata kui praegust. Niisama on meil enestel parem sinna sisse vaadata. See ei pahanda meid enam nõnda kui siiamaalne, sest ta on vähemalt vormilt niisama korrektne kui Löwe tõlge või Ojansuu tõlkenäited.

Kuid — mis huvitab meid säärasel korral kogu „Kalevipoeg" — teos, mis pole parem kui ta tõlge! Kas võib „Kalevalat" iial tõlkida labastamata, aga dr. Ojansuu „Kalevipoja" tõlge on ehtsam kui eestikeelne originaal. Mis huvitab meid säärasel puhul „Kalevipoja" parandamise küsimus! Unustagem kogu nähtus!

Selline vaatekoht vähemalt ühe osa noorema põlve keskel äratab arvatavasti kaua veel vanema põlve etteheiteid. Kuid ei oleks põhjust seda vastuolu liiga teravaks ajada. Kõne on ju ainult ühestainsast 230 lehekülgelisest raamatust, mitte muust! Kõigist lahkuminekuist hoolimata on küllalt mineviku kirjanduses, mis on meile kõigile ühteviisi väärtuslik. Ja seda muidugi kõigepealt Kreutzwaldi toodangus. Veel enam, me heidame ette, et vanem põlv pole mõistnud küllalt Kreutzwaldi hinnata ega teadlikult tema üle otsus-

tada! „Kalevipojast" pimestatuna pole ta muud näinud. „Lembitu" ilmus 30 aasta eest, kuid tõeliselt on ta alles avastamata. Harjunud kombel mindi ka selle teose kallale kõlblis-isamaalise mõõdupuuga, ja et teos säärast mõõdupuud välja ei annud, siis oli järelduseks ainult kohmetus (Kunderi arvustus). Kui vähe on Kreutzwaldist kirjutatud muidu kui ainult „Kalevipoja" valgustusel! Kui vähe on teda mõistetud kui ilmamure laulikut, Lenau tõlkijat ja romantilist lüürikut, kes veel raugana võis Koidulale kirjutada:

Ja lugusid ma puistan
Kui pärlid öödele,
Ja soovimisi tuiskan
Kui leekeid kaugele.

Kui vähe on hinnatud luuletajat, kes suur-paatoslikult ja kaunis-liigutuslikult kord oma luulest tunnistas:

Mu laul! sa luige, kelle pehmed tiivad
Meid üles kandvad pilve piirteni.
(Lembitu.)

Seda heidame ette, et te pole Kreutzwaldi säärasena näinud. Et te siiamaale pole tema huvitavamate ja isikulisemate teoste, ta „Lembitu", „Viru lauliku laulude" ja „Paari sammukese" väljaandmise eest hoolitsenud. Nüüd oleks selleks igatahes aeg tulnud.

Me ei salga ka „Lembitu" vormi nõrkusi ja keelelist krobedust, kuid see pole siin tähtiski. Teose sisemine olemus, ta üdi ja vaim on terve, ühtlane, võltsimatu! See on kui mahlakas tüvi, mille oksad ainult siin-seal on muristatud. „Kalevipojas" valgub kõik laiali, „Lembitus" keskendub. See on kunstiteos, esteetiline nähtus, mida „Kalevipoeg" mitte pole. Siin on isik, maailmavaade ja stiil, mis „Kalevipojas" puudub. Ja kõige selle pärast on see teos meile kallim, hoolimata oma puudusist. Parandagem, illustreerigem ja andkem „Lembitu" uuesti välja!

Kreutzwaldi on ammu nimetatud „lauluisaks", kuid ta laulud on niisama ammu lugeja käest kadunud. See ei leia kuskilt enam „Angervaksu", „Rahunurme lillesid" või „Viru lauliku laule". Teame küll, et Kreutzwaldi algupäraste luuletuste arv väga vähesega piirdub. Valdav enamik on tõlked Goethe, Schilleri, Witscheli, Bürgeri, Lenau jt. järgi. Kuid Kreutzwaldi tõlked pole sugugi halvad. Ta on igatahes meie mineviku suurimaid ja parimaid luuletuste tõlkijaid. Ta tõlgetes on maitset, isikulist tooni ja sõnalist kokkuhoidu — haruldasi voorusi meie vanemate tõlkijate juures. Korjatagu kokku kõik Kreutzwaldi salmikud, nii algupärased kui tõlked, parandatagu keeleliselt ja antagu tarviliste seletustega maitselises köites välja!

Peale selle puudub meil ka täiesti ülevaade Kreutzwaldi proosast, peale „Reinuvader Rebase" ja „Kilplaste". On vähe neid, kes on lugenud „Paari sammukest rändamise teed". Nii palju kui Kreutzwaldi proosa kannatabki ajajärgu pahede all (õpetlik siht, tuttavlik targutus ja kõrvalekaldumised ainest), kuid mingi valiku saaksime igatahes. Kõigepealt peaks aga „Paar sammukest" uuesti ilmuma.

Just kõik see, mis on Kreutzwaldis isikulist ja eba-rahvalikku, huvitab meid; mitte aga see, kus ta end rahvalaulikuks simuleerib ning rahva tooni taotleb. Kogu ea kannatas ta tundmuse all, et teda sedavõrd ei loetud, mõistetud ega austatud kui Jannsenit. Näib, nagu poleks veel nüüdki maitsed täiesti muutunud. Ikka veel kiusab Jannseni vari Kreutzwaldi taga! Ikka veel räägitakse Jannseni „ladusast" jutustusest, aga kui tuleb kõne Kreutzwaldist, siis ei teata muud, kui et tema keel oli vigane. Nagu oleks tol ajal ühegi kirjaniku keel palju parem olnud! Meile just meeldib Kreutzwald sellepärast, et ta polnud „ladus", et ta polnud „rahvalik", et ta ei suutnud lobisemises Jannseniga võistelda. See keelereeglitega heitlev,

värsijalgades komistav ja koledas riimide rägastikus rabelev mees on meie kirjanik. Kõik, mis temas on puist, paindumatut, nurgelist ja abitut, meeldib meile. Säärasena oli ta muidugi vähe-produktiivne, katkeline, kuiv, kuid ometi igal sammul teadlik ning artistlik.

Kui keegi, siis on just Kreutzwald meile sümpaatne, lähedane, armastatu, nii isikuna kui kirjanikuna. „Kalevipoja" kiuste on ja jääb ta meile selleks. Ja sellepärast ei kaota ta ka siis meie suurt lugupidamist, kui me, võib olla, lõplikult peame loobuma temast kui rahvaeepose loojast. Ta annab meile peale sellegi küllalt põhjust imestluseks ning austuseks.

1916.

„LEMBITU".

1

Meil on veel nii vähe teateid meie suuremate meeste isiklikust elust, nende intiimsemast ümbrusest, nende maisest argipäevast, mis nende loova tegevuse kohta on ometi võrratult mõjurikkam olnud kui kõik see, mis pidusilmapilgul arvame nende elu sisu olevat. Meie tegelastest puuduvad eriuurimused, me ei tunne nende memuaare, kui neid vahest leidubki, ja nende kirjad on kogumata ning välja andmata. Me näeme oma suurmehi alles pidukuues ja näitelava valgustuses. Me ei tunne neid inimestena, meil pole nendega hingeelulist vahekorda, meie ei oskaks neid kujutella reaalolevustena. Meil on nende kohta olemas omad üldnimetused, mille mainimisega arvame kõik olevat öeldud. Kuid säärase üldistusega ei selgitata asja, vaid ainult tumestatakse. Nõnda sünnivad müüdid, mille varju elav inimene lõplikult kaob. Ja kui sest udust uuriv vaim terava valguskiire läbi tõmbab, siis oleme üllatatud ja imestusega löödud. Kas ei mõjunud nõnda Aino Kalda „Tähelend", mis ei näi üldse kõnelevat meile kõigile tuttavast ärkamisaja Jeanne d'Arc'ist Koidulast, vaid hoopis võhivõõrast naisest, kelle nimi oli nii väikekodanlikult Lydia Emilia Florentine Jannsen.

Mitte vähemal, kui vahest mitte veel suuremal, määral on selle väärpidulikkuse uttu mattunud ka Koidula vana sõbra, „lauluisa" Kreutzwaldi elu. Meil pole

ühtki Kreutzwaldi üksikasjalist ja usaldatavat elulugu. Säärased rahvalikud kirjutised, nagu Eiseni või Reimani koostatud Kreutzwaldi elulood, on ainult seks olemas, et suurmehe nime ümbritsevaid müüte aina kasvatada, mitte vähendada. Nad piiravad rahvuslauliku elu läbipääsmatu imestluse ja austuse ohvrisuitsuga, nii et ta inimliku palge lõplikult silmist kaotame. Nad rõhutavad visalt armsakssaanud anekdoote, kordavad muistelugusid, loovad pühimuslegende. I n i m e s t, seda hingeeluliselt ainust väärtuslikku nähtust, otsime sääraseist rahvalikest väljaannetest asjata.

Iseäranis tuleb siin ilmsiks ka erivus selles, mida üks või teine sugupõlv rahvusliku suurmehe elus väärtuslikuks peab. Kreutzwald pole meile ainult õpetlik rahvakirjanik ja ka mitte ainult „Kalevipoja" koostaja, vaid temas peitub kahtlemata veel kolmaski inimtüüp. See on nimelt see eritlusvaimust juhitud intelligentne ja süvenenud luuletaja, kes on kirjutanud „Lembitu", kuid kelle tõeline olemus ongi jäänud vahest isikusse suletuks, sest et tema ajajärgul ei leidunud inimesi, kellele avalduda, ega keelt, milles avalduda. Kirjavahetus Koidulaga vahest ainult riivab seda Kreutzwaldi olemuse poolt. Sest noor naine pole igatahes mitte see objekt, kellele elutark mees võiks otsekoheselt, ilma koketeriita ja lõpuni avameelselt avalduda.

See ametlik Kreutzwaldi elulugu, mida seni tunneme, ei anna mingit valgustust mõne ta elujärgu kohta, mis meid eriti huvitaks. Mis teame seni õieti Kreutzwaldi noorusest, peale vagajuttude Aida-Vidrist, Kotlepist ja Toa-Jaagupist? Kas oleme kunagi sellele mõelnud, et Kreutzwald 1825. a. Peterburis sõjaväe arstiteaduse akadeemiasse astus, põhjamaa pealinna sombus tänavaid tammus ja dekabristide mässuaja üliõpilasena üle elas, mis temasse ometi kuidagi pidi mõjuma? Ja mis teame muudki Kreutzwaldist, läbi ta pika eluea, läbi kogu sajandi? See elu ei sisal-

danud üksnes perekonda, arstiametit ja „Sipelgaid", „Kilplasi" ning „Jenovevasid", seda ei täitnud ka mitte ainult „Kalevipoeg". Meilt on salatud selle elu sügavam sisu, ta sisemine olemus, ta pärimane unistus. On maetud luulelinikusse ka ta ilus nooruslegend Suntsi Marist. Vahest ainult kord näidatakse ta elutuld kitsa lõkkena taeva poole löömas. See on kirjeldis sellest, kuis Kreutzwald ühes Faehlmanni ja Jakob Nocksiga Rakvere linnamäel, „Trooja kõrgel kingul", vannet vandus oma sugurahvale ustavaks jääda ja kodumaa heaks elada ning surra — küllap seegi vaid ilus muinasjutt. Vaevalt aimame Kreutzwaldi isikliku elu verehoovamist ka ta vanaduspäevade kirjeldisis, kus vestetakse vaikseist jalutuskäikudest Võru linna surnuaial, mil vana laulik oli andunud täielikult vaatlustele ja mõtlustele — kuid millistele, see on meile igavesti salatud.

Neil vanadusaastail on Kreutzwald oma Võru ärklitoa vaikuses ja valge hiire seltsis, keda suures klaaspurgis elatas, ka „Lembitu" mõttemõlgutused paberile pannud.

Seni avaldatud erakirjades räägib Kreutzwald „Lembitust" vist ainult Koidulale, kuna ta näiteks Jakobsonile, kellega 1866—1880 kirjavahetuses oli, oma tähtsamat teost, mis just neil aastail sündis, ei nimetagi. Kuid ka Koidulale saadetud kirjad ei vala õieti mingit valgust „Lembitu" sünniloosse. Ainult kaks korda puudutabki Kreutzwald neis kirjus oma kunsteepost. 11. novembril 1870 kirjutab ta Koidulale pärast pikemat haigust: „Pikal ja igaval paranemise ajal, kus lahkumata toas pidin istuma, tegin ühe Eesti eeposega jälle hakatust, see kord uue aja kujus! Kui mul korda peaks minema seda tööd kord lõpule viia, millest praegu alles viis esimest laulu mustalt valmis on, siis saadan käsikirja Teile läbivaatamiseks ja palun kõva kriitikat." Ja järgmise aasta veebruarikuu 16.

päeval kirjutab Kreutzwald jälle: „Lembitu on minu praegu peaaegu juba unustatud vägimehe nimi; millal ja kas ma ülepea veel ükskord selle töö kallale asun, see on Taaralaiste teada. Nüüd on kõik seismas, mis kuidagi kõrvalise töö moodi on."

Sellega lõpevad kirjavahetuses „Lembitu" jäljed. Igatahes ei saatnud Kreutzwald kunagi lubatud käsikirja Koidulale näha ega saanud ka Koidula „kõva kriitikat" kuulda. „Lembitu" ilmus raamatuna aasta enne Koidula surma, ja vahest ei saanud Koidula, kelle pilti Aino Kallas lugulaulu „kõrges neitsis" arvab nägevat, teost iial lugeda.

Sellest kirjavahetusest näeme aga vähemalt seda, et Kreutzwald „Lembitu" kirjutamise kallale alles 1870. aastal on asunud, mil ta ise oli juba 67 aastat vana. Kuid pärast neid teateid, mis puutuvad viie esimese laulu sünnisse, kaovad kõik teejuhid, ja meie ei tea lugulaulu edaspidisest edenemisest enam midagi. Isiklikult saadud teate järgi on Kreutzwald M. J. Eisenile veel 1879. aastal seletanud, et tal eepiline töö „Lembitu" pooleli olevat, kuid ühtlasi kahtlust avaldanud, kas ta seda iial suudab lõpule viia.

Veel vähem on meil teateid selle teose sünni sisemistest momentidest. Me ei tea, millal ja millisel tõukel ta Kreutzwaldi mõttekujutuses esimese kontuuri sai, missuguseid arenemisastmeid oma kasvamisel läbi on elanud, mitu korda uuendatud ja ümber töötatud. Me ei tea kõigest sellest midagi ja ei saa tõenäoliselt ka iial midagi teada. Meie ees on ainult valmis teos, see nii tuttav ja ometi nii vähe tuntud raamat, mille pealkirjalehel loeme:

„Lembitu, Eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus, puhkama läinud lauliku Friedrich Reinhold Kreutzwaldi järel jäetud paberidest välja antud, Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa, 1885."

Üks „Lembitu“ osaks langenud süüdistuste põhjustest oli kahtlemata see, et Kreutzwald oma poeemi on nimeliselt ajalooga sidunud ja nõnda arvustajaid avatlenud teost ajaloo tõsiasjade valgusel hindama. Traagika oli selles, et Kreutzwald oli luuletaja, ühe osa ta arvustajate mõttekujutus aga üle isamaalis-ajalooliste väljavaadete ei ulatunud. Sel kohal on meie ametlik arvustus ikka komistanud, kui ta on pidanud otsustama puht-luulevääртusliku teose üle.

Hilisem arvustus on mitu korda sellele tähelepanu juhtinud, et Kreutzwaldi Lembitul pole samanimelise ajaloolise isikuga midagi tegemist. Kreutzwaldi tegelane ei tuleta milgi moel, ei iseloomu ega elusaatusega meelde ajaloolist eeskuju, kes langes septembrikuus 1217 Paala kallastel sakslaste vastu võideldes. Selle sõduri elu ja iseloomu vastandina on Kreutzwaldi kangelane haledameelne rahumees, kelle ainult sünnipära on asetanud sõjaväe etteotsa, kuid kes oma võimust loobub, metsa üksindusse põgeneb, et seal lõplikult anduda mõtlusile jumaluse üle.

Kuid kui ka Kreutzwald oleks tõepoolest tahtnud kujutada tuntud ajaloolist Eesti väepealikut, siis võiksime ometi oletada, et ta teos sääraselgi puhul liiguks täiesti väljaspool ajaloolist õhkkonda ja kajastaks ainult Kreutzwaldi enese ratsionalistlikke meeleolusid. Sest niisama nagu Kreutzwald jäi ometi doktorihärraks, kuigi vahel oma kirjale alla kirjutas „Vidri Rein Ristmets“, niisama oleks ka tema kangelane jäänud valgustusaja mõttemõlgutajaks, kuigi ta nimi oleks pärit ajaloo tagamailt.

Selleks oleks mõjunud kõigepealt Kreutzwaldi subjektiivne mõttelaad ja pseudoklassiline vaatlemisviis. Vähem kui keegi teine oleks tema võinud asetuda väljapoole ennast ja oma aega. Näeme seda nii

hästi „Ühes ennemuistses Eesti jutus Kalevipoeg", veel paremini aga „Eesti muistepõlve mälestusest kasvanud luuletuses Lembitu".

„Lembitu" tegelased, nende tundmused, mõtted ja vastastikused vahekorrad on säärased, nagu võisid paista läbi oleviku kunsti ning hingeelu prisma. See on mingi üleminek valeklassikast rokokoosse ja sentimentalismi. Muinaseestilised olud on ainult näitelavaks, mille raamides teostub see moodne lüürilis-eepiline lugu. Võtkem ainult üksikud huupi-näited poeemist:

> Seal Laagna mäe all, äkki kalda veeres,
> Kus Kadriorus praegu lustiaed,
> Olnd uhke koda ligem mere ääres
> Muist' Lembitule kudund varjukaed.

Selles Eesti kuninga Versailles'i rokokoo-lilleaias jalutab galantne kavaler Lembitu oma õuedaami Lillikuga:

> Just juhtund Lembitu rohtaias käima
> Ja Lillik temal käevarre naal.

Ning päikeseveerul ratsutab see paarikene pealinnast välja jalutama:

> Ja päike seisis juba madalassa,
> Tad kippund katma tume õhtu rätt:
> Kui mõlemad olnd astund ratsu selga
> Ja kiirest tõttand maksma armu võlga.

Oleme jõudnud äärmiselt väärajaloolisse maailma. Kreutzwaldi aegse Eesti rahva olevik pakkus liiga vähe dekoratiivset huvi, kaugest minevikust ei teatud aga midagi. Sellepärast loodi mingi mõttekujutuslik maailm, olematu muinasaeg romantilisel maal. Kuid saavutised olid seda ebaehtsamad: „Kalevipoeg" peegeldab mõisa orjarehe ja „Lembitu" mõisa härrastemaja psüühikat!

Sisuline vahe mõlema poeemi vahel on aga järgmine: kuna „Kalevipojas" tahab veel sangarlik ja müütiline muinasaeg valitseda, siis püüab „Lembitu" allegoriseerida meie ajaloo jumalate hämarust, rahvusliku tahtejõu murdumist ning meie tõu passiivset vaatlust. Ja kas ei tundugi „Lembitu" just sellepärast meile lähemana kui „Kalevipoeg"? Kas pole see hääl meist enestest, meie sisemisest olemusest, meie alateadlikust minast? Kas pole „Lembitu" sellepärast suuremal määral meie rahvuseepos, kui suudab seda „Kalevipoeg" kunagi olla?

Huvitav, kuis Kreutzwaldi mõlemad poeemid lõppedes otsekui käe ulatavad uue jällenägemise märgiks.

Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Nii lõpeb ka „Lembitu" paljutähendava tõotusega, milles on peidus ajaloo prohvetlikud aimused:

Siin olgu Lillikule kätk ja sängi,
Nii kauaks, kui meil uuendakse mängi!

Kuid — kas ei tundu „Lembitut" lugedes tihtipeale, et Kreutzwald oma teosele muistset raami valides on sellesse meelega ometi aktuaalset sisu valanud? Kas pole see ainult katse peidetud kujul kirjanikuaegse maailma ühiskondlikke ja usulisi ebakohti paljastada, kuna seda muul viisil oleks täiesti võimatu olnud teha, ja „Lembitu" on vahest nüüdki ainult surnud luuletaja teosena, *oeuvre posthume*'ina läbi tsensori tõkete pääsnud?

Selleks oletuseks on küllalt põhjusi.

Kreutzwald ei tee „Lembitus" õieti katsetki mingit ajaloolist perspektiivi ega arhailist värvingut tabada. See „Muinas-Eesti", mis ta näitab, on „haritud despootide" riik, nagu oli ka meie maa Kreutz-

waldi noorpõlves. Siin pole jälgegi sest vanemate valitsetud loodusrahvast, milline pidi olema Eesti rahvas enne sakslaste tulekut. „Lembitu" riiki valitseb kuningas sõjaväelise võimuga, resideerides Tallinnas, mis ei erine möödunud sajandi Tallinnast. Selle riigi ühiskond pole aineliselt ja vaimliselt ühtlane, vaid on killunenud kihtidesse, kellel vastandlikud huvid. Paganlikud preestrid ei erine vähimalgi määral kristlikest, ja isegi nende kasuistika on täiesti kristlik, nagu näeme eriti kaheteistkümnendas laulus. Ning kesk säärast monarhistlik-klerikaalset ümbrust seisab üksik unistaja ja protestant Lembitu, nagu oli seda Kreutzwald ise ning nagu oli neid ratsionalismi ajastul meie maal teisigi.

Kas pole ka „Lembitu" seni ülesarvamatu ajamõistatus, mille taga peituvad tõelised vastavused? Kas pole ka „Lembitu" „lõpmatu valu all sündinud, s. o. võõra valu pealt kuulamise all", nagu naljatab Kreutzwald kirja kirjutamise puhul Koidulale?

Kreutzwald oli luuletaja, kuid tema ideaal polnud ometi mingi *l'art pour l'art*, kunst kunsti jaoks, ja seda ei või temalt nõudagi. Teda juhtis alati mingi siht, abstraktne tendents, millele ta kunstis otsis konkreetset kuju. Selle mõtte on ta nii meisterlikult sõnastanud oma programmiluuletuses, oma *Ars poëtica*'s — „Viru laulikus":

Kellel taevas kallist kinki,
Lausa laulu annet annud,
Mõisterikkust pähä pannud:
Seda istutagem pinki
Pajataja laua taha,
Et ta laulu lahutelles,
Õilmekesi otsutelles
Lepitaks maailmas paha.

Kreutzwald oli oma nooruses ratsionalismi aja üle elanud, suuri unistusi põues kannud, kuid mida vanemaks ta sai, seda selgemini tajus ta, kui vähe oli põh-

just pettepiltideks. Suur tagurluse laine tõusis, kirik tõstis pea kõrgemale kui kunagi, rahva sügavates kihtides möllas Herrnhuti vagatsemine. Kreutzwaldi vanema ea erakirjust käib läbi üksainus suur jumalatehämaruse ahastus, „roojakuu öö" hirm, nagu ta ise ütleb. See on taltsutamatu viha, mis neis keeb ametliku kiriku ja selle esindajate vastu, nii lõkendav, et see veel kõige hilisemal ajal ei oleks võinud vabalt avalduda. Neid lugedes viirastub vana Voltaire'i sarkastiline nägu ja kostab põhitoonina kiriku kohta üksainus: *écrasez l'infâme!* — purustage see häbematu! Ainult revolutsionääri paatos võib kajada nii ähvardavalt kui Kreutzwaldi oma „Rahunurme lillede" esimese osa sissejuhatuses:

> Oh häda neil', kes vaimu tuult ei märka,
> Kui tema läbi ilma hakkab puhuma!
> Nad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
> Kui muld ta juurelt läinud laintega...
> — — — — — — — — — — — — —
> Kui haljas mets, — on närtsind tema lehed:
> Nii närtsvad vaimu-tuule vasta mehed.

Kreutzwaldi Witscheli tõlgetel näib „Lembitu" vaimu mõistmiseks üldse suur tähtsus olevat. „Rahunurme lillede" esimene vihk ilmus a. 1871, teine 1880, kuid tsenseeritud on teise kogu käsikiri juba 7. okt. 1874. Koidulale saadetud kirjast võib näha, et Kreutzwald asus „Lembitu" kirjutamisele kohe pärast „Rahunurme lillede" esimese osa trükkiandmist. Nõnda sündis see poeem mõlema luuletuskogu vahe peal, või pigemini nendega ühel ajal. Kuid nagu ajaline, nii peab nende teoste vahel olema ka sisuline ühtlus.

See on panteismiga värvitud deismi õpetus, õigemini meeleolu, mis näis Kreutzwaldi vanaduspäevade elu-usk olevat ja mis on nii „Rahunurme lillede" kui „Lembitu" valitsev tendents. Kreutzwald oli omandanud oma õpiisade deismi, nähes selle avaldusi antiik-

maailmas ja meie romantiseeritud paganusajas. Ta kirjutab „Rahunurme lillede" esimese ande sissejuhatuses: „Mis meie siin pakume, on vabad mõtted inimese elust, tema kohustest Jumala, ligimese ja iseenese vastu, nõnda kui Looja väest, hoolekandmisest kõige loomade eest, ja armastusest inimeste vastu, keda ta rändamisele hüüdnud ja ükskord jälle, kui nende aeg täis saanud, põrmu põue tagasi läkitab, siiski jumalikku elusädet, mis Ta algmisest nende sisse õhkanud, tuleva ilmale idanema paneb." See on vendluse-evangeelium taimede, loomade ja inimeste vahel: „olgu nende nahavärv kollane, must, tõmmu, valge ehk vasekarv, nemad on siiski meie vennad".

See vendluse-õpetus avaldus „Lembitus", veel enam aga „Rahunurme lilledes" kujus, mis oli võimalikult lähendatud kristlikule õpetusele. Kuid eraelus oli Kreutzwald võrdlematult sapisem ja purevam. Kui ta „Rahunurme lillede" eessõnas kuulutas leplikkust kõigi „kollaste, mustade ja vasekarvaste" vastu, siis nimetas ta meie koduseid „musti", nimelt konsistooriumi liikmeid, kes neidsamu „Rahunurme lillesid" tsenseerisid, kirjas Koidulale „lambapeadeks" ja „rohusööjateks", kes, nagu kordab kirjas Jakobsonile, „kantsli-sõime külge on seotud".

Välistel, aga vahest ka sisemistel põhjustel pole Kreutzwald oma usulisi veendumusi kuskil selge ja loogilise süsteemina sõnastanud. Kuid igatahes annab ta neist huvitava läbilõike „Lembitus", luues ühtlasi suure r e v o l u t s i o o n i l i s e t e o s e, mille protest on sihitud kogu senise ainelise ja vaimlise maailmakorra vastu.

3

„Lembitu" revolutsiooniline vaim on kõigepealt teoreetilist laadi ja sellest teooriast alles oleneb teose

revolutsiooniline praktika. See on esimene filosoofiline teos eesti kirjanduses, tõsi küll, mitte eriti sügav ja algupärane, kuid igatahes siiamaalegi peaaegu ainus.

Kogu teise poole elueast näib Kreutzwald filosoofiliste mõtlustega tegutsevat. „Kalevipojas" käsitleb ta veel saatuse probleemi, hea ja kurja vahekorda, mis toob teatud tingimustes hukatust. „Lembitus" on ta üle saanud sest sündmuste fatalismist ja kujutab vaatlevat ning eritlevat unistajat. Loomulik, et ta siin kõigepealt usku riivas, mis pidi seni kõiki hinge kahklusi vaieldamatult rahustama.

Lembitu on alguses nähtavasti ebateadlikult esiisade usku tunnustanud, millest me teose kaudu küll rohkem ei tea, kui et see oli mitme jumala teenistus, mida toimetati hiites. Kuid mõne haruldase ja põrutava sündmuse tõttu on Lembitu eritlev ning arvustav mõte liikvele pääsnud. Ta on juba loomult pehmesüdameline ja sõja koledused mõjuvad temasse masendavalt. Kuid alles jumalate hiie põlemist vaadates puhkeb esile Lembitu tuttav kahtluse-aaria:

„Nüüd katkevad kõik raudsed valeköied
Mu silma eest kui takust tehtud eied!
— — — — — — — — — — — — — — —
T e i d nimetame meie jumalad!
Ja arvame, et meile hea ja paha
Kõik tuleb teie käest? — Oh rumalad!
Kes enda hiiet siin ei kaits'da taha,
On jõutumad kui kõige nõdramad!
Ja nende ette peame palveid kandma
Ning uskuma: nad saavad õnne andma?"

Ja nähes järgmisel päeval suitsevat hiie raiesmikku ahastab Lembitu:

„Mis inimestest viimaks peab siis saama?
— — — — — — — — — — — — — — —
Kes peavad edespidi avitama,
Kui tõesti jumalad meil lõpevad?
Kuis tulevik meid targaks õpetama,

Kui hääled taevast täiest vaikivad?
K u s t kasvavad need tugevamad tiivad,
Kes kahtlusest meid viimaks välja viivad?"

Pärast seda, kui Lembitu oma kuningapoja õigused on käest heitnud ja metsa üksindusse põgenenud, pöördub ta jälle ahastava palvega esiisade jumalate poole:

„Kes teie asute seal kõrges kojas,
O jumalad! siin kuulge palvetust!
Üht tähte andke mulle kahtlus' ojas:
Kas kõrv teil kuuleb minu küsimust?
— — ⊢ — — — — ⊢ — — — — —
Üht ainust märgikest ma palun anda:
Kas arm teil jaksab kõik maailma kanda?
Mull' andke märk: et vähem maha jäetud
On inimesed kui ma arvanud,
Et teie nõu ju palju varem peetud,
Kui asupaik sai neile rajatud?"

Kuid taevas ei anna küsijale mingit vastust. Jumalad on kurdid ja tummad. Siis kisendab inimene meeleheite vihas avarustesse:

„Teid, jumalaid! on rahva kergus loonud,
Sest loom ja inime jääb abita;
Pilk pimedus on paksu varju koonud,
Kust läbi silm ei pease nägema;
Ma olen palveid ilmaaegu toonud,
Mis kurt ja sõge ei võind märgata.
Kes peitu pugend kaugel pilve taha,
Ei ulata neil silmad kõrgelt maha!

Ma olin jamps, kui selle peale lootsin,
Et taevas kuuldaks minu vaese häält;
Sest valjumalt kui mina nõder jõudsin,
Tulnd hädakisa täie ilma pealt;
Need tuhanded, kes nii kui mina ootsin,
Ei olnud troosti mitte leidnud sealt!"

Nõnda ilma ühenduseta jumalusega, seda trotsides ja ometi janunedes, pöördub Lembitu viha loomulikult selle vahemehe vastu, kes on seni jumala ja inimese vahel seisnud, kuid elava tõe kuiva pügalasse suretanud. On, nagu tõlgitseks Kreutzwald enese tulist

papivaenlust, kui laseb Lembitul variserliku paganusepreestri vastu hüüda:

„Sa viska maha preestri riided seljast,
Kui armastust sul pole südames!
Kõik tühi temp, kel hiilgus paistab väljast
Ja taeva taim ei kasva hinge sees!
Sa tröösti kurba, aita kehva näljast —
Ja ole kõigis kujuks teistel ees!
Mis Ukku teeb — on varjul s i n u silmal,
Seepärast: ära luiska sa maailmal!"

Siit peale püüab Lembitu üksinduses ja omaette jumalust leida. Ta palub seda ahastavalt:

„Sind ennast otsin ma; ei armuandeid, —
Sind ihkab süda; tule vistist sa!
— — — — — — — — — — — — — —
Kui janus lilled ohkvad kastest jootjaid,
Nii tülpind hing mul sinust tuge ka."

Kuid et jumal ei tule, siis mõistab ka Lembitu kõigi panteistide viimast tarkust:

„Ei" — puhus Lembit — „jumal võinud tulla,
Ta asub kõigilde ju täiuses.
Ilm-aegu ohkvad vagad hommikulla
Ja õhtul Ukut kõrgel valgus' väes.
Kas nende ohkamist ta kuulnud olla?
Kas palk ja nuhtlus seisvad tema käes?
Ja olnud alguses maailma voolnud
Ja jääb nüüd kõigis piirmata kui koolnud?

Ei või ta ennast kuigi liigutada,
Sest K õ i k ta on ja elab kõige sees.
Kui magaja ei asemelt või saada,
Nii tarretanud Ukku suuruses.
Kes vannet toob? kes tuleb õnnistama?
Ja kellel rõõm ja valu seisvad käes?
Neid näikse antud juhtumise hoole,
Nad käivad vahetes kui mõõn ja voole.

Nii ise abita, kuis peaks ta jõudma
Meil abi tooma? — Selge jampsitus."

Ja sellest praktiline järeldus:

„Kui ma nüüd tean, et jumalad ei anna —
Ei unenäoski meile kingitust,

Ja inimesel muud ei jää kui: „kanna
Sa ise hoolt, ehk leia lõpetust!“
Siis tahan mõtteid selle peale panna,
Kust tulevik võib loota kergitust.
Meil seisvad abimehed p e a s ja p õ u e s :
Neid peame tarvitama elu õues.“

Sellega lõpeb Lembitu kui panteisti edenemistee. Õieti on siin usu viimne piir, kuna panteism olemuselt on ainult varjatud ateism. Mitte kogemata ei rõhutata siin nii selgelt inimese ainsate abimeestena oma mõistust ja tundmust. Lugulaulus on küll kohe selle järel tühi koht, kus käsikirjast kas Kreutzwaldi enese või ta omaste poolt on tükk välja käristatud ja kus nähtavasti Kreutzwaldi viimset *credo*'t, ta lõplikku usutunnistust oleksime kuulnud. Ei suuda küllalt kahetseda selle katke puudumist...

Pärast kõiki neid otsimisi andub Lembitu tegelikule vendlustööle, õpetades ja aidates ümbruskonna rahvast. Hiljem avaneb talle veel kord uus usuline väljavaade, nimelt ristiusu kaudu, mida ta kuni Riiani läheb tundma õppima. Kuid ta tüdineb sellest pea, põhjused umbes samad, mis teda juba paganlikestki vaimulikest eemale lükkasid. Ta küsib:

„Kas usk ja tegu ü h e s t kangast koovad —
Ja inimesi ingliteks siin loovad?“

Muidugi polnud see nii.

Ei kristlased kõik rändand ühel sihil,
Neil jooksis mõni rada kõveras;
Nad käisivad küll sagedasti pihil,
Ei nähtud siiski teod sõna ra'as,
Kus kastud venna armastuse kihil
Põld ohakaid nii rohkest kasvatas.
Jah, kaunim näitas põõsal väljast vari
Kui suhu pistes maitses tema mari.

Ü k s jumal olla neil ja i s a taevas;
Mispärast valavad nad temast kolm?
— — — — — — — — — — — —

Üks jumal s u r e b kibedamas vaevas,
Ja ometegi elavad veel kolm!
Et kolm ja üks ei kuskil vahet näita:
Ei jaksa meele mõistus mitte täita.

Ristiusu lähem arvustus peatub oluliselt siin, sest Kreutzwaldi aeg oli selleks kõike muud kui kohane. Kuid tegelikult näitab ta kangelane, kui vähe teda see usk rahuldas. Ta ei võtnud ristimist vastu, vaid põgenes Riiast kodumaa metsadesse. Sinna tagasi jõudes jäi talle veel ainus armuõpetus ja ususeadus: e l a v t e g u.

Selleks annab aga maailm, millesse Kreutzwald oma tegelase on paigutanud, enam kui küllalt võimalust. Sest see pole enam mingi ürgeestiline õnne ja valguse riik, vaid maailm täis vaimlisi ja ainelisi vastuolusid: pimedaid ja pimestajaid, vaeseid ning rikkaid. See on arenenud ühiskond, teravalt rõhutatud sotsiaalsete erinemistunnustega ja nendele seltsivate võitlustega. Nõnda polnud meil keegi ei enne ega õieti ka pärast Kreutzwaldi Muinas-Eestit näinud. Kuid me aimamegi, et siin on vähe tegemist mingi eelajaloolise maailmaga.

Tuleõnnetute linnajaost tuigub Lembitu teise, kuhu tuli pole puutunud.

Seal lasknud rikkad hooneid ehitada
Järsk kaljule, mis vaestel võimatu:
Sest nõukamatel ikka kergem sõuda,
Kus mitte karta pole kukrul põuda.

Kuid

Ei pidand Lembitu siin pikem asu,
Kus rõõmu pildid temal silma ees
Ja igal mehel ahne kukru kasu
Ehk kihutajaks elas südames:
Mil viisil nemad varanduse lasu
Veel leiaks teiste tule leekides?

Ja Kreutzwald tõlgitseb siin Lembitu kaudu oma sotsiaalse haleduse tundmusi:

Ei kuulnud kõrv tal õnneliste lugu,
Mis õhtu vaikusesse tõsteti;
Tal tulnud meele vaeste laste pugu,
Kel täna ehk ei leiva einetki.
Mis õnnetu on iga rahva sugu,
Kus tema higi teistest prassiti,
Ja vaestel' rasket tööd ja kantud vaeva
Kõik ükskord tasuma peab — l o o t u s t a e v a.

Kuid seda maailmakorda, mis tuletab nii vähe meelde teiste romantikute poolt ülistatud muinas-eestilist õnneaega, peab püsti raudne sund. Tarvis vaid rahval hiie põlemisel vihaselt küsida: miks siis preestrid nüüd oma lausumiskunsti ei näita ja tuld ei kustuta, kui sõjasalk ratsa rahva sekka kihutab, inimesi surnuks tallates.

Lembitu ei taha säärasel maal ja sääraseil tingimusil valitseda. Ta tunneb, et üksiku inimese jõud ei suuda seda maailmakorda muuta, ja tahab üksindusse tõmbuda. Ta vastab isale, kes talle trooni pakub:

„Üks kuningas võib vaenlast ära võita
Ja mõni kord ehk riiki varjada.
Kuis aga võiks ta kannatusi peita
Ehk haavu nägemata arstida?
— — — — — — — — — — — —
Maailm on lai, kus nutvad tuhat rahvad,
Ja ootavad, kas neile tuleb päästjat."

Seda vähem tahaks Lembitu seda üleilmlikku viletsust suurendada. Seda aga tähendab valitsemine ühes ta sõdade ja vägivallaga. Ta ütleb isale, kes teda sõtta sunnib:

„Ei too meil õnnistust ei mõõk, ei oda,
Ei tooda teda väe ja vaenuga."

Ja teine kord:

„Ei veres ela vere vaigistaja!"

Ning ainsa põhjendusena süüdistuste vastu, miks ta sõja pooleli jättis:

„Mind aeti **inimeste** vastu sõtta!"

Ta pihib Lillikule oma sisimat unistust, oma üksiklase ideaali:

„Ei tahaks võõrast rahvast silm mul näha,
Et kuskil tüli teha nendega!
Kui võiksin hurtsiku ma endal teha
Ja metsa varjul rahul asuda:
Seal leiaks priiust vaim ja puhkust keha,
Ning hinge täidaks tulev lootus' maa:
Kus suured jõed kui lätted üles tärkvad,
Seal elust lahkund vaimul silmad ärkvad!"

Niisugune on Kreutzwaldi ideaalne inimene, ta „täis-inimene", nagu ta teda nimetab, ta üliinimene, tarvitades Goethe ja Nietzsche sõna. Kuid selle eeskuju ideaalsemais omadusis peituvad ka ta elu traagika juured. Ta on liiga passiivne selleks, et oma tõetundmisi kuidagi kasustada või ellu viia. Ta ei suuda neid isegi teistele usutavaks teha, vaid põgeneb järjekindlalt sala minema, niipea kui satub kellegagi vastuollu. Ta pole küllalt mees, et selleks inimeseks saada, kellest unistab. Ja otse pilkena kuulduvad ta kõrvus sellepärast Lilliku energilised sõnad: „Kes mees, e n d a i t a b !"

„Tal pole tarvis muud kui k i n d l a t t a h t e:
Siis võiks ehk ühest ilmast teha kahte!"

Kuid selle passiivse ja tegelikult abitu tüübi kaudu on Kreutzwald ometi võinud sõnastada oma proteste, mis teda meile nii lähendavad: protesti kirikluse, kapitalismi ja militarismi vastu.

Tõsi küll, Kreutzwaldi käremeelsus oli ja jäi alati puht-teoreetilisele pinnale. Ta polnud kellegi poliitiline tegelane, kes oleks tahtnud mingisuguseid j õ u d u s i d oma mõtte toeks liikuma panna. Ta oli, nagu on A. Jürgenstein tähendanud, läbi ja läbi individualistlik mõtleja, ebaühiskondlik ja ilma tegeliste kalduvusteta. Kuid see ei muuda ta mõtete sihti ennast.

Et Kreutzwald moodset poliitikavõitlust välismail

teraselt tähele pani, seda näeme ta erakirjadest. Kuid et ta need ained on peitnud „Lembitusse", mis peab kujutama nii kaugeid olusid, on enam kui üllatav. See on üks ta vaimunõtkuse paljudest ja imeväärseist avaldusist.

4

Kreutzwaldi on ikka peetud eepiliseks luuletajaks. Selliseks vaateks on kõigepealt põhjust annud juba ta kaks „eepost". „Tema lüüriline toon tuksub võimetult", ütleb ka Kampmann oma kirjandusloos. Kuid mulle näib see väide olevat ekslik, vähemalt suurel määral liialdav. Asjaolu, et Kreutzwald on eepilisi töid kirjutanud, ei peaks siin veel viimseks mõõdupuuks olema. Peaks eritlema „Kalevipoega" ja „Lembitut" sügavamalt, et näha, kui nõrk on õieti mõlema poeemi jutustav ja kui valdav seevastu lüüriline element. Eesti rahvalaul on juba kord lüüriline ja Kreutzwaldi „Kalevipoeg" on vähemalt ses suhtes rahvaluulele lähedal. Ta jutustab lõpmata aeglaselt, kogu aeg rabeldes lüüriliste kõrvalekaldumiste kammitsas. Veel enam maksab see väide „Lembitu" kohta, mis pakub võrdlemisi vähe tegevuse esitust, seda enam aga lüürilisi loodusekirjeldusi ja mõttemõlgutusi. Ja kui see ka nii ei oleks, siis aimaksime vähemalt selles Kreutzwaldi õigeid kalduvusi, milline aine ta käes paremini õnnestub: lüüriline või eepiline. Ta ei suuda „Lembitus" jutustada. Ta salm on võimatuseni kange ja riimid äärmiselt vägistatud, kui ta sündmusi esitab või dramaatilisi kahekõnesid pakub. Kuid niipea kui ta pääseb loodust kirjeldama või tundmusist pajatama, muutub ta salmitehnika elavaks, sulavaks ning painduvaks. Ja see avaldub kaudu kogu Kreutzwaldi toodangu, nõnda ka uhkes hümnis „Priiusele" või „Rahunurme lilledes". Kreutzwald ei võinud üldse mitte

jutustada. Mitte didaktilis-eepiliseks ei pea nimetama ta luule laadi, vaid didaktilis-lüüriliseks.

Miks aga kannab kaugelt suurem osa Kreutzwaldi toodangust väliselt eepilist kuju? Siin oli peapõhjuseks kahtlemata lugeja madal vaimline tasapind, mis poleks Kreutzwaldi filosoofilist mõtet suutnud iial lüürilise tundeluule või meeleoluromantika kaudu vastu võtta. See nõudis ikka midagi konkreetsemat ja objektiivsemat, ning seda andis poeemi või ballaadi sündmustik. Ja Kreutzwald tuli sellele nõudele tõrkumata vastu.

Kõige kaugemal sest nõudest on ta aga oma kõige eepilisemas töös — „Lembitus". Teose sündmustik on siin täiesti kunstlikult koostatud, see on vaid raam, kahvatu joon ta lüüriliste värvilaikude ümber. See võimaldab ainult meeleolude ja mõttemõlgutuste pihtimist, see on ebatõeline ja irreaalne, nagu sündmustik tendentskirjanduses üldse. Näeme seda juba sellestki, et Kreutzwald isegi ei pannud mingit rõhku ajaloolisele tõelisusele, võttes ainult peategelase nime ajaloost. Niisama hästi või veel paremini oleks ta võinud oma mõtteid väljendada filosoofiliste dialoogide kaudu, mis oleksid ainult lõdvalt üksteisega seotud olnud.

Kuid „Lembitut" lugedes ei pea ometi kunagi unustama: „Lembitu" pole veel Kreutzwaldi nii esteetiliste kui filosoofiliste võimete viimne mõõdupuu. Oma mõtteid kehastades põrkas ta takistuse vastu, mida tema päevil ükski eesti kirjanik ei ületanud. See oli eesti keel, see vaene, arenematu, kohmakas, suitsutarene eesti keel.

Ja „Lembitut" lugedes tuleb tahtmine kujutleda kogu aeg neid mõtteid ja pilte ühel teisel keelel lausutuina — vanal, haritul ning nõtkel. Ei taha enam lugeda seda, mis Kreutzwald on kirjutanud, vaid seda, mis ta on tahtnud kirjutada. See oleks see ideaalne, sügav ja ülev teos, mida Kreutzwaldil oleks õigus

olnud võrrelda luigega, kelle pehmed tiivad kannavad pilve piirteni.

Läbi praeguse „Lembitu" räbuse vormi näeme vaevalt neid plastilisi pilte ja monumentaalseid nägemusi, mis Kreutzwaldi silmade ees kangastusid teost kirjutades. Vaevalt aimame läbi selle viletsa vormi, mis Kreutzwald õieti on öelda tahtnud. Ja see viimane on nii lähedalt sugulane ta suurte eeskujudega klassikakirjanduses.

Võtkem esimene juhuslik näide: teine laul. Need on Dante nägemused „Põrgus", mis siin avanevad: Lembitu ja ta ratsaseltsilised seisavad kõrgel mäel, orgu täidab läbitungimatu udupilv, kust kostab kohutav oie ja kiskjate kisa, päikese kiired punavad läbi udu; siis kannab äkiline tuulehoog udud laiali ja vaatajate silmade ees avaneb korraga tapaorg, surmanurm, kui õudsed kannatuse-väljad inferno-mail:

> See kole näitemäng — kui nõidus' vägi
> Olnd Lembitule kudund silma ees:
> Tal vaates on, kui seisaks päris põrgu
> Siin elav silma ees ja südames.

Järgneb realistlik inimkehade kirjeldus, kes surmakrampides siia-sinna virnadena viskunud. Ja siis äkki: —

> surnu pea end liigutab,
> Siis surma valus vingub: „Viige veele,
> Kus piina jahutades kastan keele!"

Sääraseid lehekülgi lugedes tunneme, millise meeleheitega taotleb Kreutzwald klassikute, Dante või Macphersoni monumentaalset stiili, kuid kuidas eesti keele abitus ühtlasi armuheitmatult lõikab ta paatose tiivad.

Kreutzwald oli suure kirjandusliku eelharidusega luuletaja. Igatahes suuremaga, kui oli ühelgi teisel tema kaasaegsel eesti kirjanikul. Ta mõttekujutuses

oli kõigele ruumi: rahvalikule ja ülevale, koomilisele ja traagilisele, „Kilplaste imevärklikkudele juttudele ja tegudele“ ning „Lembitu“ sügavale inimsuse jutlusele. Ja ei tule teda tõesti mitte liiga valjult arvustada, kui tolleaegsed kirjanduslikud nõuded ta uhke luige-mõtte alla painutasid, seda toonilt algeliseks ning vormilt konarlikuks muutes.

Kuid hoolimata vigasest keelest ja vägistatud ütlemisviisist on Kreutzwaldi vormis ometi elemente, mida ei või unustada. Need on erandlikult Kreutzwaldi fraseoloogiasse kuuluvad ained, mis teevad ta stiili nii ülevaks, kargeks ja — kunstlikuks. Neid leidub nii palju „Kalevipojas“, tundudes rahvalaulu taotlevas esituses äärmiselt võõraina, kuid pakkudes ometi midagi isikuliselt veetlevat. Nõnda korduvad ka „Lembitus“ haruldased sõnaühtumid ja lausekujud, mis on nii võõrad Kreutzwaldi ajal valitsenud talupoeglikule ning lapidaarsele ütlemisviisile. Kas ei üllata meid näiteks järgmised sõnade ühendid oma värskusega: tuule hõlmal, silma päike, keelu silmad, uinukangrud või udu puna-auru kerad? Või jälle säärased kunstlik-kaunid kõnekujud, kui näiteks küsimus „Suurele Jumalusele“:

Mis tahad pisaratega sa teha,
Et lõpmata neid lüpsab koit ja eha?

Ja kas pole „Lembitul“ näiteks järgmises katkendis sugulust selle voolava stiiliga, mida edustasid möödunud sajandi suured lüürilised jutustajad: Byron, Victor Hugo, Heine, Puškin või Runeberg:

Sa meelitad puid lahkel päikse naerul
Ja sunnid metsa kaunist õitsema;
Sa petad koidikul ja päeva veerul,
Et linnud tuleks pesi tegema,
Kus varjupaigad valmis okste keerul —
Kui pulmasängid lehtis ehtega.
Seal kosib isalind siis sulgis neiu,
Ja trallib lustipidul rõõmus peiu.

Suur lusti helin täidab laiad laaned,
Kes heli kuulvad, hõisk'vad seltsis ka.
Seal lendab liblik, lendvad mesilased,
Külm kivigi siin kipuks elama;
Siis tuleb öö ja tema rahu kaaned
On elu viinud vaikselt puhkama.
Vaik seisab põder järvel kuuvalgel
Ja vaatab oma kuju lainte palgel.

Kuid me ei või ometi salata: „Lembitu" on vana mehe, rauga teos, liiga tõsine, mitte küllalt värske, aeglase vere, pikalise rühiga. Ta romantism ei avaldu niipalju liikumises kui vaatluses. Meeleoluliselt soe, kuid kunstiliselt külm — nii oli Kreutzwald läbi elu, nõnda ka „Lembitus".

Allegorismi pahed tulevad ka ses teoses nähtavale. Meil pole ühegi ta tegelase vastu psühholoogilist huvi, need on paljad nimed, veretud allegooriad, ilma isikulise südametukseta. Ja nõnda on kõik teisedki Kreutzwaldi tegelased, välja arvatud ainult väike Suntsi-Mari „Paaris sammukeses". Kuid Kreutzwald ei esita selle pahega mingit erandit eesti mineviku kirjanduses.

Veel vähem võiksime nõustuda selle Muinas-Eesti mõistmisega, mis valitseb „Lembitus" — kui seda teost siiski ajaloolisel valgusel vaadelda. See on ooperi ajalugu, minevikuta ja tulevikuta maailm, milles siin liigume, sel määral, et isegi igasugune soov kaob kirjanikku ta anakronismes paljastada. Kordub sama nähtus, mis „Kalevipojaski" ja üldse kogu meie ajaloolises romantikas, Bornhöhe ja Saaliga alates ning kõigi salmimõõduliste mineviku ilustajatega lõpetades. Kreutzwaldi vabandab vahest ainult see, et tema kohta harilikke ajaloolise tõe nõudeid ei tahaks enam asetadagi. Tahaks uskuda, nagu astuks ta ise teadlikult igast piirist üle, et oma allegoorilises fantastika-maailmas end täiesti vaba tunda.

Nagu me ei salga „Lembitu" sisulisi puudusi, nii ei taha salata ka ta vormilisi nõrkusi. Muidugi, „Lem-

bitu" keel on halb, halvem kui vahest ühelgi teisel nimekal teosel eesti kirjanduses. Ta keelevägistus ja riimipuisus on nii ilmne, et nende konstateerimiseks jälle igasugune tahtmine kaob.

Kuid siin ongi Kreutzwaldi imelik veetlus, et me teda *luuletajana* ometi hindame, hoolimata ta teoste kõigist kisendavaist vormivigadest. Tema kohta nagu poleks need vead olulised, ta nagu tasuks nad mitmekordselt teiste voorustega, mille varju unuvad kõik pahed.

Ja kahtlemata on siin peaveetlusi see, et me Kreutzwaldi teostes tunneme intelligentset mõttetööd ja tundeviisi, mis on vanemas eesti kirjanduses haruldased nähtused. Kr. J. Petersoni luuletuste, O. W. Masingi „Ühe väärmõistmise ümberlükkamise" ja Kreutzwaldi „Lembitu" ning „Paari sammukese" väline vorm on nõrk ja konarlik. Kuid see vorm on ainult hieroglüüf, mille taha on peidetud haritud inimese peenendatud ja süvendatud mõte. Et õiglaselt hinnata, seks on tarvis need tööd praegusele esteetilisele tundele vastavasse vormi tõlkida. On tarvis mõista, et kirjanikud palju kõrgemale ulatusid, kui suutsid seda välistel põhjustel avaldada.

5

Kreutzwald pole „Lembitut" oma aja lugeja jaoks mõelnud. Ta ei rutanud töö avaldamisega ega ole seda vist üldse lõpule viinud. See oli ilma publikuta teos, kirjaniku ideaalsem jõupingutus tuleviku ideaalsema lugeja jaoks.

Kui „Lembitu" pärast kirjaniku surma trükist ilmus, siis äratas ta õieti laialdast tähelepanu. Selleks oli juba väliseltki vaadates küllalt põhjust: see oli kõige suurem eestikeelne värsiteos „Kalevipoja" kõr-

val ja ühtlasi lauluisa viimne tervitus järelmaailmale Toonela väravalt, ta luigelaul, nagu ütleb ilusti J. Kurrik. Peatselt aga vajus „Lembitu“ unustusse, esimesest trükist ei ole kunagi kaugemale jõutud, ja mingit mõju pole sel teosel olnud ei meie kirjandusse ega üldisse vaimuellu.

Kuid ometi on see raamat põhjustanud kolm-neli pikemat põhimõttelist kirjutist, mis on meie arvustuse ajaloos haruldane nähtus. Kuna teoste väärtust otsesel või kaudsel kujul peegeldab ka neile osakssaanud vastuvõtt, siis lubatagu siin kohal lühike ülevaade tähtsamaist mõtteavaldusist „Lembitu“ puhul.

Esimese kaaluva sõna selle teose kohta langetas J. Kunder „Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamatus“ 1884 ja 1885. Ja see sõna oli kõike muud kui heatahtlik ning õiglane. Kunder kirjutas m. s. järgmiselt: „Lembitu on üks kuju, kellel midagi mehist, oma aja tahtmist sees ei ole, kes ka vaimu poolest mitte mõtleja ei ole, vaid tume luuletaja. Temal ei ole mitte vägimehe pead, vaid pehme mehe pehme süda rinnus, kellel ei truudust isamaa, rahva ega ka naise vastu ei ole. Ta on üks hingeteadline hale mõistatus.“ Et see „hingeteadline hale mõistatus“ ka omaette psühholoogilist ja kunstilist huvi võib pakkuda, see ei tulnud valjule arvustajale pähegi, kes ainult „mõtlejaid“ ning „vägimehi“ oskas hinnata. Ja tal ei tulnud ka mõttesse võõrsilt võrdlusi otsida, kus kirjandus kubiseb neist „haledaist hingeteadlisist mõistatusist“. Enesele sugereeritud eelarvamuste tõttu unustati kõik Wertherid ja Petšorinid ning nende lugematud hingehõimlased. Seda kurvem, et säärased read kirjutas arvustaja, kelle otsused muidu olid ikka kaalutud ja õiglased.

Osalt otse Kunderi väidete ümberlükkamiseks avaldas J. Kurrik kohe selle järele „Lembitule“ pühendatud pikema kirjutise raamatus „Kolm suurt

lugu", a. 1886. Meid üllatab ja rõõmustab see vaatekoht, millest Kurrik „Lembitule" läheneb ja mis oli nii haruldane tolleaegses arvustuses. Ta kirjutab nimelt: „Iga eht kunsttöö ja sedamööda ka iga eht luuletus on ise enese otstarbe: laulik kujutas oma luuletuse, sest et paleusline mõte ihaldas ilmuda, tahtis teuks saada." Kuid just sellepärast näib ka Kurrik ise eksivat, „Lembitule" kindlat ajaloolist tagapõhja otsides. Sest kes tõendab meile, et Kreutzwaldi „paleuslik mõte" just ajaloolisel tagapõhjal „tahtis teoks saada", ega mitte mingil ebareaalsel maal ning ebareaalsel ajastul?

Kurrik esitab ühtlasi ka teiste hindajate arvamusi, mis küllaltki huvitavad ja omalt kohalt asjalikud. Ta kirjutab: „Lembit olla see rahva vaim, kes tarkust ja tõtt otsib ja igatseb, esiteks aga veel täielisel kujul ei leia. Ta olla midagi kui Faust, aga karskem ja tasasem kui Saksa Faust. See luuletus ei olla mitte Eesti muistepõlve mälestustest välja kasvanud. Lembitu luuletus olla üks poolele jäänud töö, olla esimene pool, millel teine pool puudub. — Lembitu olla ühe elumõistatusega riius: nagu Faust tõtt otsib, aga asjata, ja nagu Hiob vagadusest kui ühest kõrgest asjast kinni pidanud, aga tema peale siiski kiusatused tulnud, nõnda olla Lembitu usu põhja otsinud, aga mitte leidnud. Ta olla üks meele äraheitmise ohver. — Lembitu olla üks inimliku kõrguse eeskuju, üks täis-inimene."

Nende hinnangute kõrval, millele võib enamvähem alla kirjutada, toob Kurrik teisi, ülekohtuseid ja ekslikke. Ta enese lõppotsus „Lembitust" on aga järgmine:

„Lembitu raamat on meie arvates Kalevipoja raamatu teine pool. Kalevipoja lugu ulatab oma lõppeotsaga historialise aja sisse: raskemeelelistes akkordides heliseb seal Kalevipoja valitsuse lõppemine ja sõdimine raudmeestega ja see on Lembitu lu'u alg-

mõte (motiv)." — „Ei ole Kreutzwaldi luuletuses kirjutatud Lembitu mitte see Eesti pealik Lembitu, kes ajalu'u sõnumite järel aastal 1217 Paala jõe ääres langes, ta ei ole üleüldse mitte üks üksik inimene. Niisama ei ole ka Lillik mitte mõne üksiku naesterahva kuju. Ka Atsu ja Vamba ja laane-rauk ei tähenda üksikuid inimesi. Kõige Eestirahva omadused ja sisemised tundmused tema viletsa käekäigu ajal on laulik omas luuletuses inimesteks kujutanud." Ja arvustaja näitab, kuis Eesti rahva looduselu laaneraugas on allegoriseeritud, kes elab koos oma karu — kavaluseta jõu võrdkujuga. Samuti on Lillik vabaduse ja Vamba julguse sümbol. Ning arvustaja lõpetab: „Veel elas Vamba, veel oli Atsu alles: veel tahtis vana Eesti vaim ja julgus kord katsuda, oma vabadust jälle kätte saada. See silmapilk, mill Lillik oma surmatunnil Lembitule viimast korda palava armastusega silma vaatas, eks see olnud viimse üleüldise mässu aastal 1343? Seal mattis Lembit oma Lilliku — mattis Eesti rahvas oma vabaduse."

Vastaku see seletus Kreutzwaldi enese salatud mõtteid või mitte, kuid igatahes näivad Kurriku oletused õnnelikud ning ilusad. Kõik luuleteosed ei saa nii kauni seletuse osalisteks.

A. Alver, järgmine „Lembitu" eritleja, tõmbab õigustatud kõrvujooni „Lembitu" ja möödunud sajandi suurte lüüriliste teoste vahel, mida esitavad näiteks Byroni või Puškini poeemid (Rahva lõbuleht 1900, nr. 5). Ta kirjutab: „Nagu nimetatud uuema aja eepose kangelased oma seltskonnale selja pööravad, kas tahes ehk tahtmata, nõnda ka Lembitu. Kõik need kangelased on eluga, on iseenesega tülis, sest nende luuletajad on selle aja lapsed, kus kõik vana jalgade alla tallati, kus ilma rahvad uuematele tegevuse teedele pöörasid, aga see uus, kuhu hing tõttas, oli tead-

mata, oli udune... Nõnda on lugu ka Lembituga. Lembitu on kõigiti meie aja laps — kahtlemise poolest. Kreutzwald on oma luuletusele pealkirjaks pannud: Lembitu, Eesti muinaspõlve mäelstustest kasvanud luuletus. See pealkiri eksitas paljuidki. Eesti muinaspõlvest on seal vähe. Aga kas peab siis üks lugu muinaspõlve enese kujutus olema, kui ta selle mälestusest on tõusnud? Ei sugugi. Üht mõtet, ehk õigem öelda, üht filosoofilist mõtlemist on muinaspõlve mälestus laulikus äratanud, ja lauluisa on Lembitu selle mõtte kandjaks määranud... Kreutzwaldi hale-tunderikas loomus ilmutas end meile selles luuletuses igal pool. Lembitu on kui üks suur kaebelugu, üks pehmesüdamlik mõttemõlgutus maailma vigade üle..."

Sellele arvustusele, milles tundub juba ajaloolist perspektiivi, ei ole R. L e s t a, kes avaldas viimasena „Lembitu" üle pikema kirjutise (Linda 1903, lk. 943), võinud enam midagi olulist juurde lisada.

Kuid kahtlemata on „Lembitu" teos, mille põhja ühe süüvimiskatsega ei ulatu. Ta sisaldab nii mitmesuguseid ja eriväärtuselisi varandusi, et iga uus lugeja temas otsekui uut tööd näeb — oma kalduvuste ning vastuvõttejõu järgi.

1919.

„PAAR SAMMUKEST RÄNDAMISE TEED".

Kreutzwaldi „Paar sammukest rändamise teed" esitab eesti vanema kirjanduse üht kõige ilusamat avaldust. Kesk ümbruse hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romantilisest hingest, raske tõelisest tundest. Ligi viiskümmend aastat vana, elu rõõmud juba seljataga, ees ainult pettumused ja vanadus, nõnda on Kreutzwald Võru vaikuses need liigutavad leheküljed paberile pannud. Seda iseäralikum tundmus valdab seda isikulist raamatukest lugedes, kui meelde tuletada, et Kreutzwaldi tähelepanu just neil ajul oli pöördud kõige vastakamate sihtide, rahvusliku eepose ja rahvavalgustusliku kirjanduse poole.

Kirjandusloolised uurimused võivad loodetavasti „Paari sammukese" sündi selgitada. Nagu igal romantiliselt kaasatõmbaval teosel, nii pidid ka selle põhjused olema tõelised ja sügavad. Siiamaalsed aine käsitlejad on oletanud, et Kreutzwald siin ilma suurema mõttekujutusliku tööta on oma noorpõlve armastust kirjeldanud. Nõnda ütleb V. Reiman (Kivid ja killud I, lk. 132), et tütarlaps, kellest Kreutzwald ses jutus ja mitmes luuletuses kõneleb, „on tema vanaema poolt kauge sugulane Suntsi talutütar Mari, kes 15 aastat vana 1821. suri". Kuid nähtavasti on need teated saadud just „Paarist sammukesest", mida ei või ilma järele katsumata eluloolise allikana tarvitada.

Küll ütleb Kreutzwald ise teoses: „Selle elopuu lehe külge ei ole ma meelega tahtnud mingi muud vilja lisada, kui üksnes seda, mis puu ise kannud ja kevadel enne suve küpsetanud: kõik on tõsi!“ Kuid ometi on luba ka seda kinnitust vaadelda vaid ilukirjandusliku võttena, kuni seda ajaloolised teated pole põhjendanud.

Neid teateid võiks anda Kreutzwaldi noorpõlve ja tema kodukoha naabrite sünni ning surma teadete uurimine kirikuraamatute järgi. Siin lubatagu avaldada mõni mõte puhtkirjanduslikust seisukohast.

Mitmed põhjused, peale Kreutzwaldi enese kinnituse, sunnivad oletama, et ta jutt tõelistel mälestustel põhjeneb. Nii mõnegi hingeelulise üksikasja tabavust ei võiks muidu kuidagi mõista, kui ainult tõelise elu valgustusel. Omal käel sisu luues poleks Kreutzwald end nõnda kindlalt aastaarvude ja kuupäevadega sidunud. Ta oleks loonud romantilise ilukirjandusliku teose ega mitte vähenõudliku mälestusraamatukese, mille toonist on nüüd lõpuni truult kinni hoitud. Eriti paneb imestama väike episood 1812. a. sõjaajast, mille kunstlikku leidmist loomispsühholoogia seisukohalt on raske uskuda. Ainus vabadus, mis kirjanik näib olevat enesele lubanud, on see, et ta juba tütarlapse surma ajal, 1821. a. jutustajat Villemit, s. o. ennast nimetab „raamato kirjutajaks“, kuigi polnud siis veel midagi trükis avaldanud.

Seda elu-tõelisuse põhjendust võib ka sellest leida, et varakult lahkunud tütarlapse mälestus läbi kogu Kreutzwaldi luule kajab. See mõte, need pildid ja nimed korduvad mitmeti. Nõnda pühendab ta „Leinalaulu ühe vaga tütarlapsele“:

Ehitatud valges surnu rüüdis,
Lillepärjakene hiuste sees,
Hingab Mari, keda Jumal hüüdis,
Keda leinab igamees.

Ja ta tuletab meelde, nagu ses jutuski, tütarlapse vaikset elulugu ning kurba surma:

Kui üks ingel seisis puhtas riides
Mari oma veike ukse ees;
Nurmelilled olid tema ehtes,
Rinna iluks orjavitsa õis,
Pääva varjuks olid tuule tiivad,
Lepik tema ehtimise paik,
Küla allik oli tema peegel,
Jõgi tema palge läik.

Kuid läbi selle liigutav-ilusa mälestuse kajab ta ahastushüüd:

Villem! Villem! Surnukellad hüüdvad,
Nutes tõuseb haua laulu heal!
Mustas riides surnumatjad püüdvad
Mari kerstu seada raami peal'.

Ja ta lõpetab luuletuse niisama nagu jutugi pisarhaleda allaheite tooniga:

Uinu rahul, vaga hingekene,
Kunni igavest sul uni kaub!
Nuta, ööpik! iga koidu eele
Mari künkale üks leina laul!
Lehvi õhtutuul, kui kandle keeled,
Lillesid, mis haual õitsevad!
Pesitagu kõrgel niine ladvas
Vaga linnukeste paar.

Aastad kaovad, valu taltub, kuid mälestus tuikab veel hinge põhjas, ühinedes nooruse kadumise leinaga. Nõnda pärib laulik luuletuses „Enne ja praegu“:

Toomingas, kus künnilinnud,
Mis sul ladvas laulivad?
Ja kus, luha, sinu lilled,
Mis mu Mari ehivad? —

Lilled läin'd ja künnilinnud,
Tütarlaps ka nendega!
Noorus läin'd mul nende seltsis
Kevadise õhuga!

Nõnda hävitab aeg kõik: lilled, mis kalli lahkunu hauale istutatud, on kuivanud; linnud, kes talle koidu

eel pidid laulma, ära lennanud; ja isegi leinaja mälestus peab kahvatama aastate kuludes.

Kuid kas ei tärka just selle mõtte kõrval meie imestus, et kirjanik veel kolm aastakümmend hiljemini nõnda on mälestuse paelus, et sellele kogu raamatu pühendab? Ja me võimegi seda ainult sel puhul mõista, kui meelde tuletame, et mitmed kurvad sündmused on ta valu värskendanud. Paljast mälestusest poisikesepõlve armastusest, kui seda ka oletame, ei jatku ometi.

Neid kurbi sündmusi leiame tõesti Kreutzwaldi elus 1850. aasta paiku. Ta tuletab viimaks esitatud luuletuses meelde ema, kes enam õhtuti metsateel talle vastu ei rutta; „sõber mul on kadunud", kurdab ta (Faehlmann suri 1850); kuid mis valukarika äärteni täitis, oli ometi ta tütre Maria Ottilie varane surm. See rohkete vaimuannetega, õrn ja südamlik tütarlaps suri 1851, viisteistkümmend aastat vana. Suntsi peretütre ja Kreutzwaldi tütre saatus näib nii sarnane, mõlemal oli sama nimi (Mari ja Maria Ottilie) ja koguni nende vanemate nimedki tuletavad üksteist meelde (Rein ja Liiso ning Friedrich R e i n h o l d ja Maria E l i s a b e t h). Tütarlapse hingeelu kujutus jutustuses tunnistab hiliseist tähelepanekuist ja värskest kaotuse valust. Nõndasama näib „Paari sammukese" alguses leiduv luuletus ja järgmine eleegia „Närtsind lillele" olevat tütre mälestusele pühendatud:

Sa varisesid, armas lille,
Ka vara sinna hauale,
Kus minu rõõmud kärssitille
Kõik närtsind külma surmale.

— — — — — — — — — — —

Ma näen sind veel, kui Tio rinnas
Sa ehteks olid kinnitud —

— — — — — — — — — — —

Oh puist'ge, tuuled, lille riismed
Mu armastuse põrmule,

Kus ükskord väsind sammud, viimsed,
Mind viivad vaikse rahusse.

Selles luuletuses esinevat Tio nime võime pidada vahest Ottilie teisendiks. Nõnda oleks Kreutzwald siis oma tütre mõlemat eesnime mälestuslauludes tarvitanud.

Kolmandaks võime oletada veel hoopis kirjanduslikku eeskuju „Paari sammukese" sündimisel. Kreutzwaldi luuletusi Villemist ja ta varakult lahkunud armsamast on peetud algupäraseiks töödeks ja luuletaja isiklikeks tundeavaldusiks, millel elulooline usaldatavus. Selle vastu on G. Suits paari aasta eest võrdluste abil tõendanud, et osa neist on sõnasõnalised tõlked Lenaust. Ka vastab „Paar sammukest" mitmeti ajajärgu sentimentaalset vaimu ja sel on kokkupuutumispunkte tolleaegsete kirjanduslikkude nähtustega. Juba eesti kirjanduses leiaksime huvitava võrdluse Kreutzwaldi „Mälestuse lehele" Karl Körberi „Mällestusse ramatus". See ligi sama suur raamatukene ilmus ainult kaks aastat varemini H. Laakmanni kulul nagu Kreutzwaldi omagi. Siin jutustatakse salmis ja proosas nõndasama ühe 15-aastase tütarlapse Eva õnnetust surmast 22. jürikuu päeval 1839. Raamat olla väljaandja tõenduse järgi koostatud selsamal aastal kadunu sõprade poolt, kuid ilmus trükis alles 1851. Kreutzwald on Körberi raamatukest kahtlemata tunnud ja võis sellest ka oma raamatu kirjutamiseks tõuget saada. Nagu näha tsensori märkusest, on Kreutzwaldi käsikiri vähemalt aasta pärast Körberi oma ilmumist juba valmis olnud. Sisulise ühinemiskohana võiks ainult seda nimetada, et Körber räägib samuti Eva „ühhest pissokessest ramatost, mis ta ennesele olli kirjotanud", nagu Kreutzwald Mari „ühest pisokesest raamatost, mis nalja pärast oma viimseks seäduseks nimetas".

Kuni asjalikud andmed küsimuse kohta puuduvad, võime „Paari sammukese" sünnilugu järgmiselt kujut-

leda: Kreutzwald on esimese tõuke selle kirjutamiseks saanud ehk Körberilt, kuid ta on teinud seda oma tütre leina värske mõju all. Tagasihoidlikkus ja taktitunne on teda takistanud otsekohe oma lahkunud lapse elu kujutamast. Kui Suntsi Mari tõesti on olemas olnud, siis on selle isik Kreutzwaldi tütrega ühte liitunud, nagu oletab V. Reimangi. Kahtlemata põhjeneb teose väline raam, mõned üksikud episoodid ja isikukujutused Kreutzwaldi noorpõlve mälestusil. Milline neist kolmest mõjust on olnud määravam, seda võib tõendada ainult üksikasjalik uurimus.

Kuid meile ongi õieti tähtsam teose kirjanduslik väärtus kui selle usaldatavus Kreutzwaldi eluloo esitamisel. See oli esimene uue aja hääl meie kirjanduses (kui Kr. J. Peterson maha arvata) ja jäi ka kauaks ajaks ainsaks. Kui ainult meelde tuletada, mis oli meie kirjandus 65 aasta eest, kui kiriklik ja õpetlik oli see sisult ja kui tuim ning kore koorelt, siis ei või muud kui imestleda Kreutzwaldi raamatukese väärtuslikke omadusi. Näeme esimest korda kirjanikku filosoofina vaatlevat ja luuletajana kõnelevat. Meid paneb imestama vähenõudlikkus aine valimises, veel enam aga kuju leidmises, kus ajajärgu vaimu mõjul oleks võinud nii kergesti väära tooni langeda. Nii üldinimlik, kui on see teos, on see ometi ka nii erandlikult kohalik, et mujalt on raske võrdlusi leida. Dante ja Kreutzwald jutustavad mõlemad oma mälestusi Beatricest kaheksateistkümne-aastase noormehe vaatekohalt. Kuid kui lõunamaalasele ilmus veripunasesse kalevisse mässitud tütarlaps surma käsivarrel, näeme Kreutzwaldi armsama kahvatut palet kuu hõbedases kumas haledalt padjal, kuhu langeb õitsva õunapuu vari õuest. Ja hoolimata sest kitsast ning subjektiivsest alast, mis aine iseenesest pakub, on Kreutzwald osanud seda ometi ajajärguga siduda ja anda idüllilise silmapilgupildi meie elust sada aastat tagasi.

Just teose väärtused seletavad, miks see pole rahvalikuks saanud ega üldse laialisemat tähelepanu võitnud. Põhjuse leiame juba Kreutzwaldi enese otsuses kaasaeglaste kohta: „Meie lugejate raisko läinud maitsus igatseb toitu, mis kole ja imelik...“ Ta lisab: „Aga kes tõsise elopeenart mööda astub ja nõnda kirjutab, kuida loodud asjade lugu jookseb, sellest ei osata lugu pidada.“ Ning lõpetab kahetsustundes: „Ja ika oli, mis teised ei oskanud tähele panna, mino kenamate lillede õhk!“

Ka hilisemal ajal ei leidu mingit huvi „Paari sammukese“ kohta. Meie kirjanduslood lähevad raamatust palja nimetamisega mööda või tarvitavad seda ainult eluloolise materjalina. M. Kampman isegi ei maini teda Kreutzwaldi töödest kõneldes! Ükski kooli lugemik ei paku temast näiteid. Alles G. Suitsu „Eesti Lugemiseraamat“ toob teosest umbes kuue-lehekülje-lise katkendi.

Lõpuks mõni sõna „Paari sammukese“ esimesest väljaandest. See on ilmunud 1853 Tartus, „trükitud ja müa H. Laakmanni jures“, nagu teatab kirjastaja vanas kirjaviisis. Raamat on 48 lehekülge väikeses kaustas, tekst algab kohe esimesel leheküljel, viimne lehekülg on täidetud Laakmanni väljaannete kuulutustega, mis jälle vanas kirjaviisis. Teose kirjutajat ja raamatu hinda pole nimetatud. Tsensoriluba on antud Tartus 9. nov. 1852.

1915.

PÕRGU VÄRAVAS.

1

„Kalevipoja" lugemisel võib kergesti tähele panna, et lugulaulu looja on teose lõpus otsekui väsinult töötanud. Esimene pool sündis kümne aasta vältusel, mil oli aega tarvilikku materjali koguda, põhjalikult läbi töötada ja ühtlaselt kokku liita. Viimane osa sündis aga juba siis, kui väljaandmise mured ja aja nappus sundisid ruttama. Nähtavasti oli Kreutzwald kaua kahevahel, mitmesse ossa lugulaul jagada: kas Faehlmanni kavatsust mööda 12-neks või 15 kuni 20-neks lauluks. Juba see kahevahel-olek segas töö ühtlust ja tasakaalu. Ka ei suutnud Kreutzwald, nagu teame, leppida ainult rahvalugude ümberjutustamisega. Ta tahtis teosest teatud ajaloolis-filosoofilist põhimõtet läbi viia, Kalevipojast kogu Eesti rahva allegoorilist kehastust luua. Sellepärast lõpetab ta „Kalevipoja" raudrüütlite maaletulekuga, s. o. rahva iseseisvuse lõpu ja ajaloolise aja algusega. Kuid rahvalt saadava materjali puudus sundis teda siin lihtsalt ajalugu salmi mõõdus refereerima, mis aga ei õnnestunud. Võib ka olla, et kõiksugu takistused, mis väljaandmist raskendasid, ja tolleaegse seltskonna külm osavõtt Kreutzwaldi töötujõudu nõrgendasid. Hoolimatu arvustuse mõjul oli Kreutzwaldil nähtavasti kord koguni mõte raamatu trükkiminegi ajutiselt katkestada.

Eriti tundub see loomisnõrkus viimses ja eelviimses laulus, kus jutustatakse sõjast raudmeeste vastu,

Kalevipoja surmast ja ta elust teises maailmas. Üksikud katkelised lood, mis Kreutzwald rahvalt saanud, liituvad siin loogilise sidemeta ühte; katked jäävad katketeks, siduvad lülid puuduvad.

Sääraseid sügavalt-vastuolulisi katkendeid on ka jutustus Kalevipoja elust „Taara kangelaste keskel tule paistel", mis lõpeb sellega, et ta taevast jälle tagasi maa peale saadetakse. „Vanaisa ise tarka" peab taevases nõukogus aru ja jõuab otsusele:

Kalevide kanget poega
Põrgu vahipoisiks panna
Alta ilma hoidamaie,
Väravaida vahtimaie,
Et ei selli sidemesta,
Kuri peaseks kütketesta.
Angund kehast lahkund vaimu,
Taeva tõusnud tuikesta,
Sunnitie sedamaida
Külma kehasse kõndima,
Asupaika alustama.
Kalevide külma keha
Tõusis jälle toibumaie
Pääst saadik põlvedeni,
Aga jõkke jäänud jalgu,
Küljest katkend kintsusida
Võind ei jumalate vägi,
Taara tarkus terveks teha,
Keha külge kinnitada.
Kalevide poega pandi
Ratsul valge hobu selga,
Saadetie salateedel
Põrguriigi piiridele
Väravaida valvamaie,
Sarvikuda sõitlemaie,
Et ei selli sidemesta,
Kuri peaseks kütketesta.
Kui siis Kalevide poega
Veeres kalju väravasse
Alla ilma ukse ette,
Hüüetie ülevalta:
„Raksa kalju rusikaga!"
Raske käega rabadessa
Lõi ta kalju lõhkeela, —
Aga käpp jäi kalju kütke,
Rusik kinni kivirahnu.

Sealap istub hobu seljas
Praegu Kalevide poega
Käsi kütkes kalju küljes,
Valvab vahil väravada,
Kaitseb kütkes teise kütkeid.

Kuid siiamaale jõudes tunneb lugeja, kui vastuoluline on õieti kogu lugulaul. Kas siis selleks on kangelase kogu maapealne elu, et tast saaks kord „põrgu vahipoiss"! Ja millega põhjendatakse seda?

Poega oli põrmu põlves
Suuri töösid sünnitanud —

Sellepärast —

Võind ei võimsat vedelema,
Tugevamat jätta tööta
Laiskel taevas luusimaie.

Sel kombel on saanud lugulaulu lõpp ebaloogiline ja raskelt vastuvõetav. Töö viimne lehekülg vähendab suurel määral teose üldist mõju. Sest ta käib kunstilise loomistöö seaduste vastu, mille piirides avaldub nii isiku kui rahva mõttelend.

Mida kõrgemale tõuseb kunst, seda enam tungib ta sisemise kokkukõla ja vormilise sümmeetria poole, püüdes anda teosele loogilist ümmarust ning töös valitsevaist vahekorrist vääramata järgnevat lõpparengut. Ka iga lugulaulu loomine sünnib neis tingimusis.

Seda üldist seadust omaks võttes võime küsida: milline peaks olema ideaalse eepose aimatav lõpp?

Võitlemised on võideldud, tasumised tasutud, arved lõpetatud. Saatus maksab jumalatelegi kätte. Oma eesmärgi eest võideldes langevad kangelased. Nende teod on minevikus, nende mälestus jääb tulevikule. Vahvalt võitlesid ja küttisid indiaanlaste pealikud. Pärast surma istuvad nad auravate vaagnate ümber, söövad ja joovad ning peavad pidu. Umbes säärane on kõigi eeposte lõpp, kui nad üldse lõpevad

peakangelase surmaga. Vahel antakse ka lootust, et kangelane uues hiilguses kord messiana tuleb oma rahvast päästma.

Tõuseb küsimus: miks ei lõpe ka „Kalevipoeg" nõnda? Sest surmaga on kangelane verevõla tasunud. Saatus on oma otsuse määranud.

„Kalevipoeg" on ka tõesti nii lõppemas. Ka Kalevipoja ees avaneb igavene õndsate riik:

> Tema istus tulepaistel
> Taara kangelaste keskel,
> Kuulas käsipõsakile
> Laulikute lugusida . . .

Vaekausid on tasa. Liivakellades ei kahise enam liiv, sest aeg on seisma jäänud. Kalevipoja pea kohal helendab igavene päikesepaiste.

„Siin võiks nüüd tema elukäik lõpetust leida," tähendab ka Kreutzwald ise oma „Lühikeses seletuses Kalevipoja laulude sisust". „Aga muinasjutt ei lepi sellega..."

On põhjust arvata, et Kreutzwaldi enesegi rahvuslik tundmus lugulaulu masendava lõpu puhul kannatas. Sest mitte kogemata ei tule ta eepose viimsetes ridades lunastava messia tõotuse juurde:

> Aga ükskord algab aega... jne.

Kuid ka see messia-tõotus on sisult segane, ebaloogiline ja vastuoluline. Ainult äärmiselt pealiskaudne lugemine takistab lugulaulu lõpu mõttetuse mõistmist.

Kõigepealt äratab võõrastust asjaolu, et vahiks asetatud Kalevipoeg ka ise peab vang olema. Ta vahiamet on nuhtlus, ta pärastmaapealne olu piin. Säärane saatus pole kohane sellele Kalevipojale, keda tunneme lugulaulust. See pole mitte headuse, vaid kurjuse allegooria, keda tabab nuhtlus. Ja

säärasena näeme teda titaanlikult jumalate tahtega heitlevat:

Kalevipoeg püüab käppa
Vahevahel vägevasti
Kaljuseinast lahti kista:
Raputab ja raksateleb
Maapõhja müdisema . . .
Maana käsi hoiab meesta,
Et ei vahti väravasta,
Kaitsev poega põrgust pääseks.

Edasi kujutatakse, kuis põrgulised end vabastada püüavad:

Põrgulistest püüetakse
Kahel otsal põlend pirrul
Ahelaida abrastada,
Kütkesida katkendada.
Jõulu ajal lähvad lülid
Peene juuksekarva paksuks.
Kui saab hüüdma koidu kukke
Vanaisa väravalta
Jõulupüha tulekuda:
Lähvad ahelate lülid
Järsku jälle jämedamaks.

Kuid seal kuulutab äkki lugulaulu pateetiline lõpp:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik pirrud kahel otsal
Lausa löövad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Kätta kalju kammitsasta:
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Kuna nõnda siis nii Kalevipoeg kui põrgulised ühesuguste abinõudega püüavad vabaneda, siis on nende saatus täiesti ühesugune ja nad ise on üksteise sarnased. Needsamad kahel otsal lõkendavad pirrud, mis peavad päästma põrgulised lahti, peavad vabastama ka Kalevipoja ja andma Eesti rahvale ta messia. Hea geeniuse vabanemisega on ühendatud kurjade

geeniuste vabanemine, võitlus peab uuesti algama, mingit õnneaega on asjata loota ning eepose mõtte- ja jõupingutus on tühjaks tehtud.

Kas tõesti seda tahtis Kreutzwald öelda? Pigemini võib arvata, et teda on avatlenud sellesse ebaloogikasse ta ainestikus endas peituv vastuolu.

„Kalevipoja" katkelist ja kokkukõlata lõppu võime paremini mõista alles teiste rahvaste vastavate müütide valgusel. Ma ei taha alamal teha julgeid väiteid laenudest või mõjudest, liiatigi et ma aine juurteni ei või tungida, vaid ainult ta latva riivata. Kuid sellest hoolimata pakuvad võrdlused palju kirjanduslikku ja hingeelulist huvi.

2

Allikad, kust nii vana kui uus aeg Prometheuse müüdiga on tutvunud, on Hesiodose „Teogoonia" ning „Tööd ja päevad". See oli esimene kirjanik, kes kreeklaste keskel liikuvad katked ühiseks looks liitis. Hesiodose järgi on Prometheus hiiglase ja okeaniidi poeg. Ta võitles kavaluse ja osavusega peajumal Zeusi vastu, kes oli halastamatu ning tige inimestele. Zeusi kavatsusele — inimesi täiesti tule tundmata, s. o. kultuurilise edenemise tähtsaima eelduseta jätta — vastas Prometheus sellega, et pilliroo südames salaja tule inimeste kätte toimetas. Nuhtluseks selle eest neediti ta „kusagil ilma äärel" ahelatega kaljude külge, kus kotkas järelejätmata ta sisikonda sööb, mis aga ikka uuesti asemele kasvab. Kuid legend annab lootust, et Prometheus, nagu Zeusi poeg Herakles teatab, kord jälle vabaneb.

Arusaadav, et selline sügavalt traagiline, täis mässupaatost aine ühes Hesiodose märkustega ei võinud ununeda. Tas leidus elemente, mis pidid huvi-

tama iga kunstnikku ja kirjanikku, ükskõik mis seisukohast vaadates. Kahekümne kuue sajandi jooksul, mis on kulunud Hesiodosest, on seda ainet lugematud korrad käsitletud. Ta on olnud põrutava mütoloogilise kurbmängu primitiiviks, nagu Aischylosel, kes laseb Prometheusel kaevata:

> Selle eest, et surelisi õnnelisteks
> Püüdsin teha, mõisteti mind piinadele,
> Selle eest, et puusse panin tule kiired,
> Mille abil surelised õppisivad
> Kallid kunstisid, see ongi süü, mispärast
> Pean rippuma siin ahelates!
>
> (J. Jõgeveri tõlge.)

Prometheuse müüdi kaudu on filosoofilisi mõttemõlgutusi jutlustatud (Ovidius). Ta tagapõhjal on sündinud torkavad ja mürgised seltskondliku korra süüdistused (Lukianos). Aga ta on põhjust annud ka tagasihoidlikule moraliseerimisele (Platon). Müüdi iga uue käsitluse ja seletuse juures on ta esialgsed lihtsad ning selged piirjooned muutunud. Sest iga rahvas on ta raamides tahtnud esitada oma eluküsimusi, poliitilisi püüdeid ja filosoofilisi vaateid. Nii sai Kaukasuse kaljude külge needitud Prometheus vabaduse ja võitluse sümboliks. Prometheuse nimi on igas uues hüüdsõnas, mis juhatab tulevikku; see on igal revolutsiooni lipul. Nii sai ta keskajal usukangelaseks, 18-ndal sajandil vaimuvabaduse eest võitlejaks, 19-ndal sajandil aga mässuliste rahvahulkade juhiks. Kristliku sõnakuulmise ja alandlikkuse vaimu valitsusajal ei võinud Prometheuse müüt palju edeneda. Kuid niipea kui renessansi tõusulaine üle Euroopa oli käinud, pöördusid silmad jälle endise legendi poole. Saksa mõtteilma suured juhid Lessing ja Herder austasid Prometheuses isiklikku jõudu, kultuuri-energiat. Lessingi ja Herderi õpilane Goethe on sellest ainest kolmes töös kirjutanud. Prometheus

oli *Sturm und Drang*'i aja ideaaliks. Suurem osa 19-nda sajandi väljapaistvamaist kirjanikest, keda eluraskuse tinakoorem painanud ja inimese vabastuse idee vaimustanud, on seda ainet käsitlenud. Nii Byron, Shelley, Leopardi, Longfellow. Prometheuse mässuline isik on mõjunud anarhistide teooriasse ja üliinimese õpetusse. Stirneri ja Nietzsche aforismides kuuldub ta ahelakõlin. Ja praegusele kirjanikkude ning kunstnikkude põlvele on see põline aine endiselt uus.

Säärane on lühidalt Prometheuse müüdi arenemislugu Hesiodosest meie päevini. Aga ometi on põhjust arvata, et lugu Hesiodosega pole alanud, vaid juba varem kreeklaste keskel liikus, et ta vahest ka mitte kreeklaste algupärane sünnitus pole, vaid indo-germaani rahvaste ühine omandus või koguni laen Idamaa rahvailt.

Juba ilma Kaukaasia ja India rahvaluule lähema tundmiseta oletasid mõned uurijad, toetudes võrdlevale keeleteadusele, et Prometheuse nimi pole erandlikult Kreeka oma, vaid indo-germaaniline. Nad võrdlesid seda nime sanskriti sõnaga *prâmathyvs* (hõõruja). Peale selle on ühe india jumala nimi Agni-Pramanthi ja Turia Zeust kutsutakse ka nimega, mis tuletab meelde Prometheust. Lõppeks torkasid silma veel säärased sõnade analoogiad nagu Brahma-Deus — Prometheus. Sellistele keelelistele võrdlustele toetudes võidi arvata, et Prometheuse müütiline isik on vanade Aasia rahvaste kosmogoonilistes ja haridusloolistes lugudes alati seotud tule saamise küsimusega (prâmathyvs — see, kes tuld puust h õ õ r u b; samuti ka Agni-Pramanthi nimi).

Kuid ometi ei ütle need umbkaudsed arvamised midagi kindlat. Alles Kaukaasia metsikute ja poolmetsikute rahvaste muistsete juttude lähem tundma-

õppimine tõi küsimusse rohkem selgust. Need lubavad vähemalt kinnitada, et Prometheuse müüt pole kreeklaste ainuomandus.

3

See kreeklaste müüt, kirjutab Aleksei Vesselovski Prometheusest, mis juba sügavas aegade kauguses on liitunud Kaukaasia rahvaste vanajuttudega kaljude külge needitud hiiglasest ja mis paljudes teisendites igal pool kordub, — see müüt on enesele jäädavalt omandanud kaukaasialiku varjundi: harilikult on hiiglaste piinanäitelavaks ikka Kaukaasia mägine maastik... Olgu rahvajutu kangelaseks nimetu vägimees põlvini pika habemega, tuliste silmade ja metslase küüntega, nagu kabardiinide jutus, või olgu ta tohutu hiiglane; — olgu tal mõni kindel nimi (enamasti Amiran, armeenlaste Artavazd, Širad, Mher) või ei; — tunnustagu legend seda kangelast müütiliseks olevuseks või kuulutagu ta vägiteod mõne ajaloolise isiku omaks (armeenlaste juttude Artavazd, kuningas Artašes II poeg), — ikka kordab muinasjutt mõnd üldist formelit, mis erineb teisest ainult üksikasjus. Hiiglase süütegudeks, miks ta säärase halastamatu nuhtluse alla pannakse, loetakse ülekohus inimeste vastu, verejanu, vägivald või sõnakuulmatus isa ees (Horeni Moosese jutt Artavazdist), või jälle vastupanu jumalikule tahtele, mis ulatub jumalale antud vande murdmiseni, või koguni avalik sõitlus jumala vastu, kahevõitlus jumalaga, mis oleks lõppenud peaaegu jumala kaotusega. Hiiglane suletakse kas kaljukuristikku, sügavasse hauda või „klaasmajja", nagu räägib gruusialaste legend. Ta needitakse raudahelatega raudteiba (Svaneti teisend) või kalju külge (kabardiinide jutt; armeenlaste lugu Artavazdist ütleb piinapaiga olevat otsekohe Masise, s. o. Ararati mäe); või ka hiigelpuu

külge. Viimane teisend — Pšavi muinasjutt — ühendab selle aine suurepäraselt-vägevate joontega klassilise kaljusse needimise legendiga: Kristus lõi saua kolm korda maa sisse ja kutsus iga kord hiiglast Amirani seda välja tõmbama. Viimasel korral käseb Kristus kuivanud kepil juuri ajada, mis katavad kogu maa, kuna kepp hiigelpuuna pilvedeni kasvab. Kristus seob oma vaenlase selle puu külge ja lükkab ta kummalegi poole mäed: Kasbeki ning Gergeti. Ainult Mheri legendis, mis on Armeenia kangelase Sasuni Davidi poeemi üks osa (üles kirjutatud XI—XII s.) ja mis elab veel nüüdki armeenlaste keskel edasi, on vägimees ühes oma hobusega vangistatud, kuna ta alati näeb enese ees ratast, „mis paneb maa ja taeva keerlema". Vangistatud vägilase lahutamatuiks kaaslasiks on harilikult koerad. Üks, enamasti aga kaks koera — üks valge, teine must — lakuvad ja närivad alalõpmata ta ahelaid, mis selle mõjul lähevad ikka õhemaiks ning õhemaiks, kuid siis jällegi paksudeks muutuvad. Mõne legendi järgi tulevad kord aastas orgudest sepad ja löövad pudenevad ahelalülid vasaratega uuesti ühte. Aga abhaasia teisendis puudutab saladuslik mustis rõivais naine ketti — ja see läheb jälle jämedamaks.

Kangelane tunneb kibedat piina ja mõtleb vabanemisele. Igaühelt, keda juhtumisi näeb, pärib ta huviga järele, mis maa peal sünnib, püüab teada saada, kas ta vabanemismärgid pole juba ilmunud. Ka püüab ta võõraste abil oma mõõka kätte saada, et sellega siis ahelad purustada. Kuid ta kannatused on lõpmatud. Alles siis vabaneb ta, kui „nisutera on ploomi suurune, aga odraiva kui roosipuu mari". Alles siis, kui Mheri ees keerlev ilmaratas seisma jääb, pääseb hiiglane — ning hävitab maailma.

Nende legendide vägilase tooniandvad iseloomuomadused on: kurjus, hävituse, vägivalla ja omavoli loomusund. Legendide kogujad püüavad gruusialaste

Amiranis koguni näha kurjusejumalat ennast ja ta nimes leida Iraani Ahrimani muudetud nime...

Kuid ometi leidub Kaukaasias ka selliseid iseseisvaid legenditeisendeid — eriti gruusialastel —, mis kaljude külge needitud vägilase piina peavad kannatuseks rahva hea käekäigu, õiguse ja õnne eest. Ta ajab kurivaime maalt välja, hävitab kõike kahjulikku, „peab taeva vastu sõda, sest et maa peal ülekohus valitseb". Ta julgus ja kartmatus jumala ees on otsekui kaitseks inimkonnale. Heitlus jumala vastu saab kangelastööks, aga nuhtlus selle eest — igavene vangistus ja raske piin — ei ärata kahjurõõmsat parastust, vaid sügavat kaastunnet. Kui s ä ä r a n e vang vabaneb, siis ei too ta mitte hävitust ja hukatust, vaid üldist õnne. Üks Armeenia legend, mille järgi Miidia kuninga Adžahaki järeltulijad noore Artavazdi kätkist röövisid ja ta asemele deva, s. o. kurivaimu panid, annab sellele sündmusele tähenduse, nagu oleks kuri ajutiselt heast võidu saanud, ja soovib vangi vabanemist, sest ta näeb viimases, nagu üks kommenteerija tähendab, „armeenlaste messiat". Sellises valgustuses selgub vägilase isiku ja saatuse ühtlus Kaukaasia ning Hellase müütides.

Niisugune on Kaukaasia legendide kokkuvõte, tehtud peamiselt Aleksei Vesselovski järgi (Этюды и характеристики: Прометей въ Кавказскихъ легендахъ и міровой поэзіи).

Toetudes nendele materjalidele arvatakse, et Kreeka Prometheuse ja Kaukaasia muistejuttude kangelane on üks ning sama isik. Nagu tähendatud, on kreeka ja selle mõjul tekkinud muus Prometheusekirjanduses kogu müüdile jäänud omaseks mingi kaukaasialik varjund. Vähemalt võib kinnitada, et Kaukaasia võib niisama olla selle müüdi esialgseks kodumaaks kui Hellaski.

Hoopis eriharu Prometheuse müütide hulgas esindavad Skandinaavia teisendid.

Nimelt leidub kaks isekeskis tihedalt seotud episoodi Muinas-Skandinaavia kosmogoonilistes legendides, mis jutustavad juhtumustest enne praeguse maailma ajajärku, enne suurt jumalate ja inimeste hukkumist ning maailma uuestisündi. Müüt, mis on Vanema Edda „Völu-spa" laulu sisuks, räägib järgmist:

Jumalail oli alles õnnelik põli. Nad elasid rahulikult, mängisid täringit, sõid ja jõid. Seal hakkasid hiiglased rahu rikkuma. Pimeduse, kavaluse ja tigeduse jumal Loki sünnitas kolm koletist: pool-sinise, pool-valge naisolendi Heli (Surma), hirmsa mao ja sõjamehe Fenriri. Peajumal Odin kartis neid koletisi. Ta heitis ussi sügavasse merre, Surma manalasse, aga Fenriri needis kaljude külge. Kuid sellest hoolimata ei jäta hiiglased ja koletised võitlust: nad täidavad maailma vaenu ja surma mürgiga, katsuvad koguni päikest ning kuud röövida. Viimaseid kihutavad kaks Fenriri soost sõjameest alalõpmata taga.

See oli esimene episood. Teine järgneb kohe sellele. Ka too jutustab veel jumalate ja hiiglaste sõjast.

Pärast seda, kui Loki valguse ja päikese jumala Balderi laskis kavalusega ära tappa, vihastasid teised jumalad nõnda Loki peale, et ta kinni püüdsid ja tema ta enda poja soolikatega kaljude külge sidusid. Ta pea kohal rippus madu, kelle mürk tilkus õnnetu jumala nägu mööda alla. Kuid igavesti ei pea ta ometi vaevlema. Valguse jumal on surnud, maailm peab uuesti sündima. Kuid selle uuestisünni eel käib mäss ja möll: vend tapab venda, veri jookseb jõena, kolmeaastane talv on päikese soojusjõu kaotanud. Kõik eitav võitleb jaa-

tava vastu. Kõik hävib võitluses: jumalad ja inimesed surevad, hundid neelavad päikest, maa vajub merre, ilm kaob tuleleekides. Kuid tulest tõuseb uus maailm ning uued jumalad.

Nagu näha, on see müüt lähemal Kreeka muinasjuttudele kui Kaukaasia legendidele. Siin on juba võitlus tule eest, tule nimel ja tulega tõusnud esialale.

Eriti tähelepanuväärt on asjaolu, et ülemal-esitatud teisendid leiduvad just Skandinaavias. On paiku, mis on saanud nagu legendide keskusteks ja levimispunkteks. Neis kohtades asuvad rahvad ei võta välisilma elust osa, nende kodumaa looduslikud tingimused kaitsevad neid kõige võõra ja vapustava eest. Säärastele rahvastele on, tarvitades Piibli keelt, tuhat aastat nagu üks päev. See asjaolu annab nende vaimuelule eriti alalhoidliku iseloomu. Nende juures säilivad ka inimkonna ürglegendid ja müüdid kõige kauemini muutumatult ja mõjuvad aegade jooksul ikka uuesti ning uuesti ümbrusse. Säärased paigad on India, Kaukaasia ja Põhjamaal eriti Islandi saar. (Olgu möödaminnes tähendatud, et Shelley oma „Prometheus Unbound'is" kaht esimest müütide keskust püüdis ühendada ja draama tegevuspaigaks võttis olematu koha „India Kaukaasia" — Indian Caucasus).

Esimesed Skandinaavia rahvakirjanduse mälestised arvatakse ulatuvat IV sajandisse p. Kr., mil poolsaarele tulid Odin ja ta alamad Asad, s. o. sküüdid. Tulijate kodumaa oli Asaland ja selle pealinn Asgoord oli Tanaisi (Doni) jõel. Muinasjutud näitavad, et nii nad ise kui nende tegelased on Musta mere lähedusest Skandinaaviasse rännanud. XI sajandi lõpul langesid Skandinaavia väikesed kuningriigid, endine paganlik-vikinglik elulaad murdus. Taanis, Norras ja Rootsis algas ainuvalitsus — ja ühtlasi tungisid siis ka esimesed ristiusu misjonärid Skandinaavia laantesse. Paljud endise aja poolehoidjad taganesid uue eest ja asu-

sid Islandile. Sinna põgenesid kõigepealt need, kellele endine kord tähendas ainust eluvõimalust: paganusaja preestrid ja vikingid-röövlid. Seal on vanad paganlikud mälestised ka alles hoitud — meie päevini.

5

Islandi müütides on nähtud juba tunduvat kristlikku mõju, samuti kui Kaukaasia Prometheuse legendides. Ja olekski ebaloomulik, kui ristiusk poleks Prometheuse müüti kui kogu inimkonna mõtteilma sajandite jooksul mõjustanud. Veel enam, kristlik kirjandus võib mitme teisendiga olevat müütide tagavara omalt poolt täiendada. Ja need on seda tähtsamad, et nad on kõigi rahvaste mõttekujutusse vahetpidamata edasi mõjunud.

Piibli teisendid esitavad kurjuse allegooria vangistamist inglite või jumala enese läbi. Esimene säärane koht leidub Tobia raamatus ja on järgmise sisuga:

Tobia poeg Tobias läheb ingel Ravaeli seltsis Ninevest Ekbatanasse oma sugulase Ragueli juurde. Raguelil on tütar Sara. Ta seitse meest on pulmaööl surnud, „sest kurivaim armatses seda tütarlast" ja tappis need mehed. Nüüd peetakse Sara ja Tobia pulmi. Pulmaööl palvetab Tobias ja põletab Ravaeli nõu järgi sütel ühe saladusliku kala südant ja maksa. „Aga kui kurivaim seda haisu tundis, põgenes ta Egiptusemaa ülematesse kohtadesse, ja see ingel sidus tema kinni." Teises paigas on selle kohta öeldud: „Ravael on läkitatud... Sarat, Ragueli tütart, Tobia pojale Tobiale naiseks andma ja A s m o d i, seda kurjavaimu, kinni siduma..."

Selle jutu täienduseks sünnib lugu, mis leidub juutide Talmudis ja käib järgmiselt:

Kuningas Saalomonil oli templi ehitamisel kuri-

vaimude kuninga Ašmodai abi tarvis. Ašmodai aga elas mäel. Seal oli tal sügav haud veega, haual kivi, kivi nõiapitseriga kinni. Iga päev käis Ašmodai taevas, kus õppis taevases koolis, sealt tuli ta alla ja õppis maapealses koolis. Siis käis ta oma kaevu juures, vaatas, kas pitser on terve, võttis selle lahti, jõi ja pitseeris jälle kinni. Kuningas Saalomon andis väeülemale Jojada pojale Penajale ahela, mille peal oli nimi (Šem hammphoràš), ja sõrmuse, millel oli samuti jumala nimi, mõne puntra villu ja mõne anuma viinaga, ning saatis ta Ašmodaid kinni püüdma. Penaja kaevas kuradi haua kõrvale pisut sügavama haua, kaapis sealt augu läbi ja laskis kuradi kaevu vee oma hauda ning toppis augu siis villadega kinni. Selle järele kaevas ta teise, madalama haua kuradi kaevu äärde, tegi sealt augu kaevu ja kallas selle kaudu kaevu viina täis. Siis ronis ta ise lähedal seisva puu otsa. Ašmodai tuli, leidis pitseri küll terve olevat, kuid kaevu avamisel sai ta kohe aru, et vee asemel oli viin. Janu sunnil jõi ta siiski ja jäi joobnult kaevu äärde magama. Penaja ronis puu otsast maha ja needis ahela Ašmodai kaela ümber. Selle järele viis ta kiruva kurivaimu Saalomoni juurde... Ašmodai elas seitse aastat vangina Jeruusalemmas. Kord juttu ajades ütles Ašmodai Saalomonile: „Võta ahelad mu kaelast ja anna mulle oma pitserisõrmus, siis näitan ma sulle oma ülivõimu." Vaevalt oli Saalomon kurivaimu tahtmist teinud, kui see sõrmuse alla neelas, Saalomoni 400 penikoormat eemale paiskas ja ise Saalomoni kujul istus troonile valitsema. Alles pikkade kannatuste järel sai Saalomon aujärje tagasi.

Ka Uues Testamendis võib leida üksikuid lauseid, mis kirjeldavad kurja vangistust; nõnda Peetruse teise raamatu teise peatüki neljas salm. Kuid eriti huvitav vormilt on see, mis öeldud Johannese Ilmutamise raamatu 20-ndas peatükis kuradi aheldamisest:

Ja mina nägin ühe ingli taevast maha tulevat, sel oli sügavuse võti, ja ühed suured ahelad omas käes.

Ja ta võttis lendava mao kinni, vana mao, see on kurat ja saatanas, ja pani teda kinni tuhandeks aastaks.

Ja heitis teda sügavuse sisse, ja pani teda luku taha, ja pani teda pealt pitseriga kinni, et ta mitte enam ei pidanud paganaid eksitama, seni kui need tuhat aastat pidid otsa saama; ja pärast peab teda lahti lastama natukeseks ajaks....

Ja kui need tuhat aastat saavad otsa saanud, siis peab saatan lahti lastama omast vangist.

Ja ta läheb välja ära eksitama paganaid, kes on maailma neljas nurgas, Kogi ja Magogi, neid sõtta koguma, kelle arv on kui liiv mere ääres.

Ja nemad tulid maa laiuse peale, ja piirasid pühade leeri ja armastud linna ümber, ja tuli langes taevast maha Jumalast ja sõi neid ära.

Ja kurat, kes neid ära eksitas, heideti tule ja väävlijärve, kus metsaline ja valeprohvetid olid; ja neid peab vaevatama ööd ja päevad igavesti igaveseks ajaks.

Kuid kõige tuttavam ja kõige valdavam Prometheuse müüdi teisend kristlikus kirjanduses — see on ikkagi kujutus Kristuse kannatusest ning surmast ristipuul. See müüt aga, milles h e a jumal oma h e a d poega kolmanda isiku — rahva — üleastumiste pärast nuhtleb, on niisama mõttetu ja mõistusevastane kui „Kalevipoja" lõpulugu, kus h e a d taevased jõud h e a kangelase pärast tema surma ahelaisse löövad. Nii siin kui seal on sündinud inimlikus mõtlemisprotsessis mingi saatuslik komistus, mida ainult muistelugude väärmõistmisega võib seletada.

6

Kõige otsemas ühenduses kristlikkude ainetega on alamal-esitatud vene kroonikute lood, milles aheldatava kurivaimu mõiste laiendatakse kogu rahva kohta. Ühtlasi seotakse need lood juba ajalooliste sündmustega.

Keskaegsele maailmale oli aasialaste Euroopasse tungimine kui kole loodusenähtus, „jumala vits",

viimsepäeva märk. Kui tatarlased 1223. a. Polovetsi ja Vene vürstide väed Kalka jõe ääres maha lõid ja vürstid surnuks piinasid ning ise selle järel mõneks aastaks jäljetult Aasia steppidesse kadusid, siis jäi nende mälestus venelaste meelde kui hirmus uni. Et halastamatuist võitjaist mingeid teateid polnud, siis on arusaadav, et nad muinasjutulisteks olevusteks muutusid. Muistelood pidid nende ilmumist seletama. Kroonik kirjutab 1223. a. puhul: „Ilmus rahvas, kellest keegi selgesti ei tea, kes ta on ja kust tuli, missugune ta keel, mis suguharust ning mis usku ta on; neid kutsutakse tatarlasteks, aga mõned nimetavad neid taurmeenideks, mõned petšeneegideks, aga teised jälle ütlevad nad olevat selle rahva, kellest kirjutab Methodius, Patara piiskop." Viimase lause kohta ütleb A. Põpin:

Methodiuse jutustus oli juba ammu vene kirjameeste tähelepanu endasse tõmmanud. Esimest korda on tast kõne kroonikas (nn. Natšalnaja letopis) a. 1096, kui ajakirjutaja polovetsidest jutustab. Ühtlasi on sama aine samal ajal Novgorodi muinasloos Põhja rahvaste üle korratud. „Kärnase" Bonjaki ootamatu Kiievi ja Petšori kloostri ründamise puhul räägib kroonik polovetsidest kui „jumalakartmata Ismaeli poegadest, kes kristlaste nuhtluseks on lahti lastud", ja tuletab ühtlasi meelde ka Methodiuse loo roppudest rahvastest. kes Kiideoni eest kõrbe põgenesid (Kohtumõistjate raamat, pt. 6—8). Krooniku arvates oli viimastest neli suguharu just torkmeenid, petšeneegid, torkid ja polovetsid, peale nende olid veel rahvad, kelle Makedoonia Aleksander mägedes kinni pani ja kes enne viimset päeva vabaks saavad. Ühtlasi arvab kroonik, jutustades Novgorodi lugu jugra rahvast, et Methodiuse seletus käib just ühe Põhja rahva kohta. Jugrad, ütleb ta, on üks rahvas, kes ei oska vene keelt ja kes asub samojeedide naabruses. Novgorodlased kauplesid Petšoora jõe taguste elanikkudega, ja üks jugralane jutustas neile: „Me nägime imelikku asja, millest keegi pole siiamaale midagi kuulnud ... Teispool merekääru on taevakõrgused mäed, ja neis mägedes on hüüdmine ning kõnelemine; ja seal raiutakse mäge ja katsutakse teed välja raiuda; ja sinna mäkke on pisuke aken raiutud ja sealt aknast kõneldakse; ning ei saa aru nende keelest, kuid nad näitavad raua peale ja tõmbavad käega ning paluvad rauda; ja kui keegi annab neile noa või tapri, siis tasuvad nad kalliste nahka-

dega. Aga tee nende mägede juurde on kuristikkude, lume ja metsade pärast lõpmata raske; sellepärast ei saagi meie nende juures alati käia . . .“ Nagu näha, on see fantastiline jutustus vahetus-kauplemisest Põhja-Siberi elanikkudega. Kroonik teeb novgorodlase kõne kohta märkuse: „Need on inimesed, kelle Makedoonia kuningas Aleksander kinni needis“ — ja jutustab siis ise sel puhul põhjalikult Methodiuse loo: „Ja Aleksander läks Idamail kuni mere rannani, nn. „Päikese paika“ ja nägi siin roppusid inimesi Jeveti suguharust, ja ta nägi nende roppust: nad sõid kõiksugu vastikuid loomi — sääski, kärbseid, kasse ja usse; surnuid ei matnud nad mitte, vaid sõid ära . . . Kui Aleksander seda nägi, siis kartis ta, et need inimesed võivad laiali laguneda ja maad roojastada; — ja ta ajas nad Põhjamaale kõrgetele mägedele, ning jumala käsul läksid mäed nende ümber kokku ja ainult ühes kohas jäid nad 12 küünra võrra üksteisest eemale, — ja siia seati üles vasksed väravad, mis sunkliidiga kinni määriti; — ja kui nad tahavad neid murda tulega, siis ei või tuli neid põletada, sest sunkliidi omadused on säärased: ei teda põleta tuli, ei teda lõika raud. Aga enne viimset päeva tulevad jumala käsu järgi kaheksa suguharu Jetrivi kõrvest ja tulevad need läilad rahvad, kes nüüd seal Põhjamaa mägedes on kinni.“

Tatarlaste esimese pealetungi puhul tuli kroonikul just Methodiuse jutustus meelde: See rahvas tuli ka Jetrivi kõrvest, mis Ida ja Põhja vahel. „Sest nii on Methodius öelnud: aegade lõpul peavad need ilmuma, kelle Kiideon on ära ajanud, ja nad peavad võitma kõik maa Idast kuni Vrati jõeni ja Tigrisest kuni Pontiuse (Musta) mereni . . . Jumal ise teab, kes nad on ja kust nad tulnud.“ (A. N. Põpin: Исторія русской литературы I.)

1096. aastaga alates kordub see lugu vangistatud pahaviisilisest rahvast vene ajaraamatuis sageli raskete õnnetuste ja sõdade puhul. Nii suure katku, 6954. (1446.) aastal oodatud viimsepäeva, Konstantinoopoli langemise ja Napoleoni sõjakäigu ajal. Ja ikka liitusid jutud nendest Esekieli ja Johannese Ilmutamise raamatu ennustatud Magogi maa kuningast Kogiga, kes „aastate viimsel ajal“ pidi tulema. Seda legendi vangistatud rahvast tundis peamiselt vist küll vaimulik seisus. Kuid pole võimatu, et see mõte jutluste kaudu ka surmahirmus visklevate hulkade südamesse langes ning rahva mõtteilmas kindla koha omandas.

Ja nähtavasti on mõte Põhjamaa mägedes vangis olevast õudsest rahvast vene rahvaluulest koerakoonlaste kuju all ka meile laenatud. Nimelt jutustab M. J. Eisen raamatus „Koerakoonlased ehk peninuki rahvas" järgmist:

Koerakoonlaste kodumaa kohta kuuleme kaks üleüldist arvamist, mõlemad üle maa igal pool tuttavad. Esimese arvamise järele asuvad koerakoonlased seal, kus maa otsa lõpeb ja taevas peale hakkab. Maailm ääre peal peavad koerakoonlased vahti, et keegi jalgsi taeva ei pääseks. Läänemaal jutustatakse, et nad vahti pidades ühel kohal paigal ei seisa, vaid mööda taeva äärt hulguvad. Järvamaal jälle kõneldakse, et koerakoonlased maailma otsas s u u r e m ä e t a g a asuvad. See mägi olla piiriks koerakoonlaste ja inimeste maa vahel. Selle mäe peal peavad sõjaväed — peaaegu üleüldine arvamine: Vene sõjaväed — vahti, et koerakoonlased omalt maalt välja, üles mäele ei pääseks . . . Saaksid aga koerakoonlased üle mäe tulla, siis murraksid nad kõik maailma inimesed ära. Nende võimus on nii suur, et keegi nende vastu maailmas ei suuda panna. Tahavad koerakoonlased mäe takka üles tungida, siis lasevad sõjaväed suured palgid mäe otsast alla veereda . . . Mõnes kohas, nagu Võrumaal, teatakse koguni, et iga riik ühe jao sõjaväge koerakoonlaste mäele valvama saadab, seega kõik riigid üheskoos hoolt kannavad, et maailma ots iial kätte ei tuleks . . . Teise, mitte vähem üleüldise arvamise järele asuvad koerakoonlased V e n e m a a t a g a m ä g e d e s. Virulased lisavad juure, et koerakoonlaste kodumaal kange palavuse pärast riideid sugugi pole tarvis kanda. Võrumaal antakse koerakoonlastele kodu T a g a - S i b e r i m a a l, Viljandi pool aga S i b e r i s, Tartu pool lastakse neid veel ligemale, U r a l i mägedesse asuma tulla.

Legend mägedes vangistatud rahvast näib ometi nii ajaliselt kui ruumiliselt venelastest veelgi kaugemale ulatuvat. Olen leidnud vähemalt ühe tõendise selleks väiteks. Nimelt jutustavad Lavisse ja Rambeau oma „Ristisõdade ajajärgu ajaloos" türgi tõugu rahvaste pärimuslegendide põhjal järgmist. Nende rahvaste esivanemad, neli hinge, põgenesid võitjate eest üle kohutavate mägede ja leidsid nende tagant kauni maa, täis jõgesid, allikaid, niitusid, viljapuid ning jahiloomi. Põgenejate järeltulijad siginesid

jõudsalt sel tundmatul maal. Nelisada aastat hiljem tahtsid nad sealt lahkuda, kuid ei leidnud enam teed. Siis leidis üks sepp raudmäe; nad tegid tule mäe alla, raud hakkas sulama, ja mäes sündis jalgrada, mida mööda nad saladuslikult maalt lahkusid, kus olid elanud seitsme põlve aja. Selle maa nimi oli „Erkene-Kun — muistne kodumaa".

7

Ristiusu kaudu on jumala ja kuradi vastastikuse vangistamise müüt ka soome sugu rahvasteni ulatunud. Kõige tuttavam neist lugudest on Soome „Neitsy Maarian virsi" (Kanteletar, 3. kirja, runo 6). Laulu sisuks on Jeesuse elulugu sünnist surmani. Laulu lõpp jutustab järgmist:

Jeesus oli hauast üles tõusnud ja jõudis rännates pahalaste sepapaja juurde. Jeesus küsis:

„Mitäs rautiot takovat,
Sepät Hiitten hilkuttavat?"
Se on julma Juuttahainen,
Pahin poikia pahoja,
Ilkein isän aloja,
Sanan virkkoi, noin nimesi:
„Taon luojalle kytyttä,
Jumalalle kahlisköyttä;
Vaan en muistanut mitellä,
Kuin on paksu luojan kaula,
Kuin on paksu, kuin on pitkä,
Kuin on poikelta leviä."
Niin kuulu jumalan poika
Itse tuon sanoiksi virkki:
„Sen on paksu luojan kaula,
Sen on paksu, senpä pitkä,
Senki poikelta leviä,
Kun on kaulasi omasi."

(Sisu kokkuvõte: „Mis need põrgusepad taovad?" Pahalane Juuttahainen vastas: „Taon loojale kütkeid.

Unustasin aga mõõtmata, kui jäme on jumala kael." Jumala poeg lausus: „Looja kael on just niisama jäme kui sul enesel.")

Julm Juuttahainen kahtleb esiti, kust võõras looja kaela paksust tunneb, siis aga näib võõras talle säärane olevat, nagu äsja „mahamaetud jumal". Kõigile nendele kahtlustele vastab looja osava valega. Viimaks ütleb Juuttahainen: „Nüüd on kütke valmis, kuid minu käed ei paindu nii palju, et võiksin ta enesele katseks kaela panna." Looja pakub ennast panijaks, kuid Juuttahainen kardab, et jumal ta kütkesse paneb, ja palub seda mitte teha. Viimaks usaldab ta jumala ometi mõõtjaks.

Siitä meiän suuri luoja,
Meiän julkinen jumala,
Mittaeli, määräeli,
Jopa lukkohon lukitsi,
Siitä painoi palkimehen,
Sekä pihtihin pihisti.
Iski kannan kalliohon;
Perän potkasi kivehen,
Yheksän sylen syvähän,
Kyynäräisen kymmenettä:
„Pysy nyt siinä pintahainen,
Paru siinä pantahainen,
Tekemässäsi pahassa,
Luomassasi kytkyessä!"

(Siis meie suur looja mõõtis ja määras, kuni lõigi kütke kinni. Ta paiskas Juuttahaise kaljudesse üheksa sülla sügavusse kinni ja lausus: „Püsi nüüd seal — omatehtud kütkes!")

Juuttahainen muidugi kisendama, kuid selle peale —

Sanoi meiän suuri luoja,
Meiän julkinen jumala:
„Kilju nyt kivi kovaksi,
Karju rauta karkiaksi!
Pysy siinä sen ikäsi,
Asu siinä aikuesi,
Kun ei kuuta aurinkoa,
Päiveä hyvännäöstä.

Kun ei maata, eikä puuta,
Ilmassa inehmisiä. —
Tämän päivyen perästä,
Olkohon kivi kovana,
Rauta kaikki karkiana,
Tuuli taivahan viluna!"

(Sõnus meie suur looja: „Kisenda nüüd kivi kõvaks, karju raud kargeks! Püsi seal nii kaua, kui pole enam kuud, päikest, maad, puud ega inimest. — Sest päevast saadik olgu kivi kõva, raud karge, tuul vilu!")

See rahvalegend leidub Karjalas ja Ingeris paljudes teisendeis. Pahalaste taotud piinariist kannab neis mitmesuguseid nimesid, nagu „kahleet", „kuristuspuut", „kaakipuut", „hirtinpuut" ja ka „hirsi-" ning „kuristus-rauat".

Eriti paistab neis teisendeis silma looja k a v a l u s, millega ta Juuttahaise vangistab. Enamasti annab looja sõna, et ta „kuristuspuid" sepa kaelas kinni ei löö, kuid teeb seda kohe, kui „puud" on meistri kaelas. Näiteks küsib sepp ühes laulus:

„A kun lukkuhun lutistat,
Takasalpahan takistat?"
Luoja vasten vastaeli:
„Ei lukkoja käsi lutista,
Takasalpaa ei takista."

Koguni nii on legend looja petliku iseloomu kindlaks tunnistanud, et vangistatud sepp juba pettuse järgi otsustades võib hüüda:

„Jopahan olit jumala,
Jopahan sä minun petit!"

Ja ühes teisendis on öeldud:

Synti luojalle tulevi,
Iän kaiken valtialle.
Luoja ei synnistä lukua piä.

Teiseks peab tähendama, et sepa vangistuse lugu harilikult ikka sellega lõpeb, et looja pahalase m ä e l e,

kaljudele kinni paneb, ja et sel vangitsemisel on tegemist ka raua ning kivide kõvenemisega. Näiteks:

1) (Luoja) vei Hiien vuoren kukkulalle,
Korkealle kalliolle,
Laski vuoret vuotamahan,
Kalliot karisemahan.

2) Perän polki kalliohon,
Vuorehen teräksisehen,
Itse virkki, noin sanoikse:
„Ole siinä sinä ikäsi,
Kuni kuuhut kääntelevi,
Päivä päälle paistanevi!
Kivi kovetkohon,
Rauta lujetkohon,
Lue kivi kovahan!"

Laulude ettelauljad on annud järgmisi seletusi: „Kivi oli enne nii pehme, et jala jäljed jäid kaljudele, ja raud nii, et seda võis käes voolida", ning „sest ajast viilib vanapagan ahelaid, nii et need juuksekarva õheduseks lähevad, kuid ööl vastu suurt reedet muutuvad nad niisama paksuks kui ennegi".

Ka eesti rahvaluules leiduvad „Luojan virre" taolised laulud, mis kujutavad Jeesuse vangistamise lugu küll teistel tingimustel, nimelt „Setukeste laulud" nr. 170—178, 540, 541, 1907; peale selle leiduvad Lutsi pool nende teisendid (O. Kallas, Lutsi Maarahvas, laulud nr. 131 ja 132). Need laulud erinevad sellega Looja ja Juuttahaise lugudest, et siin Juuttahainen jumala tõesti kammitsasse pani ja tulle heitis või maha mattis. Alles taevast rutanud jumal-isa ja neitsi Maarja abil pääseb Jeesus surmast ning vaenlane heidetakse omakorda hauda.

Julius Krohn kirjutab „Kanteletare uurimustes" „Looja laulu" kohta:

Salmituid muinasjutte kurivaimu vangistamisest leidub ka Norra laplastel ja Saaremaa eestlastel. Esimesed jutustavad Pergeli võitlusest Jumbeli (jumala) vastu järgmiselt: Pergel oli raudahelad valmistanud, nendega pani ta Jumbeli

kinni ja heitis veel suure mäe ta peale. Kuid Jumbel pääsis vabaks, sidus omakorda Pergli ja viskas mäe ta peale. Kui Pergel sealt vabanes, siis lendasid kivid ja tolm vastu taevast. — Eestlastel on järgmine muinasjutt: Kui noor jumal — Jeesus — alla põrgu läks, siis käskis kurivaim, kes teda ei tunnud, tal ukse kinni panna. Kuid Jeesus tegi selle lahti ja muutis ühtlasi raudsed uksepooled kuldseteks. Kurivaim ruttas neid sulgema, et inimeste hinged välja ei pääseks. Siis astus Jeesus ta juurde ja pani oma pahema käe nimetu sõrmega ta kaela raudse rõnga, mis läks kohe kinni: tee, mis tahad, kuid vabaks ei saa! Inimeste hinged aga viis Jeesus selle järele taeva.

„Looja laulu" uurimustes (Virittäjä II, lk. 73—7) näitab A. A. Borenius, kuis tähendatud aine nn. Nikodeemuse evangeeliumiga ühenduses seisab. Selle evangeeliumi järgi oli Jeesus manalasse tulles kaks kurivaimu kukutanud: Saadana ehk surmavürsti, kelle ta maha tallas, ja manala vürsti Pergli, kelle ta kinni pani, kuna ühtlasi need hinged, kes pärispatu pärast vangis olid, vabaks laskis. Sellest apokriivalisest evangeeliumist paistab soome muinasjutu peamõte — kurja võitmine kavaluse abil. Surmavürst oli juba rõõmustanud ja arvanud, et ta Jeesusest oli võimust saanud, et Jeesus teda kartis, kui õhkas: „Minu hing on väga kurb surmani," — kuid manala vürst hoiatas teda: „Oma ütlusega, et ta surma kardab, on ta sind ainult petta tahtnud."

Nikodeemuse evangeelium oli keskajal Euroopas laialt tuttav. Oma toore müstitsismiga meeldis ta ja oli harimata hulkadele arusaadav. Ta mõju osutatakse inglise ja skandinaavia vanas kirjanduses. Ka meil on ta hästi tuttav olnud ja hilisemalgi ajal käsikirjus rahva seas liikunud (M. J. Eisen, Eesti Kirjandus, 1911, nr. 8). Nikodeemuse ja Piibli evangeeliumide ning Tobia raamatu mõjul võisid ka Põhja rahvaste jutud kurivaimude aheldamisest tekkida või vähemalt praeguse kuju saada.

Ei tule unustada, et „Kalevipojas“ juba varemgi meid huvitavat ainet käsitletakse. Nimelt leidub meie lugulaulus kaks tähelepanuväärt jutustust Kalevipoja ja Sarviku kahevõitlusest, mis lõpevad Sarviku needmisega.

„Kalevipoja“ 14. laulus, kus leidub esimene neist kahevõitluse episoodest, hüüab Sarvik põrgus vangis olevale piigale enne võitlust:

„Võta rauad raudakirstust,
Kahekordsed kammitsad,
Miska võitja võidetava
Kannad köidab kammitsasse!“

Ka Kalevipoeg saab Sarvikust kavalusega võidu, mitte jõuga. Sarvikult varastatud „küünte laastudest“ nõiakaabu annab talle hiigla kasvu ja jõu. Salaja äravahetatud „võimuklaasi“ jook nõrgendab Sarviku jõu. Pikema heitluse järele lööb Kalevipoeg vaenlase —

Teritatud teiba kombel
Sambis maha seisamaie.
Sarvik langes üle säärte,
Põrus tüki üle põlve,
Vaos ligi reitevahe
Kivikildude keskele,
Liivasõmera lingusse,
Et ei paigast võinud päästa.

Kalevide kange poega
Kammitsaida kohendama,
Vangiraudu valmistama,
Miska vangistatud mehe
Koivad saaksid kütkendatud.

Üksnes see päästab seks korraks Sarviku, et ta äkki kiiresti vähenema hakkab ja varsti täiesti kaob, nii et ainult loiguke sinist vett jääb järele suitsema. Kalevipoeg päästab põrgust vangistatud „hinged“ — kolm noort neidu, ja lahkub, enne ähvardades:

„Küllap leian teisel korral
Sarvik-taadi sala urkad.
Köidan kintsud kammitsasse,
Seon raudse sidemesse...“

Terveni kahes laulus, 18-ndas ja 19-ndas, on kõne siin tõotatud uuest võitlusest, selle ettevalmistusist ning tagajärgedest. Nõiakellukese abil on Kalevipoeg põrgu salajasimatesse urgastesse tunginud ja Sarviku sõjaväed hävitanud. Ka nüüd jõi Kalevipoeg jõu kinnituseks salaja Sarviku nõiajooki. Nüüd oli Kalevipoeg nii kohutav, et isegi igavesti must Sarvik —

Tuli kambrist kahvatanud,
Lumivalge üle läve,

ja ärevuses eksikombel rammu raugestavast kruusist jõi. Võitlus oli just selline, nagu eesti teopoisid seda kõige paremini tundsid:

Vanal viisil võtetie
Käsidela niudest kinni,
Võeti püksi värvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsudela.
Veri valgus küünte alla
Sinipaisul sõrmedesse.

Seitse ööd ja päeva vältas otsustav heitlus. Võitluse vaatlejaiks on „Linda-eide vari“ ja „põrgupere vanaeit“. Seitsmepäevase kangutamise järele tegi Kalevipoeg otsustava võtte:

Sasis kinni säärte paelust,
Sarviku põlve värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrgeela,
Keeruteles kümme korda
Taadikest kui takutopsi,
Viskas võimu-rohke väega
Matsti! maha muruela;
Pani põlved rinna pääle,
Kamalaga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama!

Võttis vööda niude ümbert,
Miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raua-kamberie,
Köitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Köitis kolmandama kütke
Rõngaspidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kalju seina seisamaie;
Veereteles vainult kivi,
Saunasuuruse, uksele,
Kuhu külge kaelukütked
Sidemela sõlmitie,
Rauda-krambil kinnitie:
Et ei Sarvik toasta sammu
Kanda saanud kamberista.

Sarviku palvetest ja needustest hoolimata ei vabastanud Kalevipoeg teda, vaid veeretas kullakotid õlgadele ja lahkus põrgueide sajatuste saatel allilmast.

Ka ses loos esinevad kuradi võitmise loo harilikud lisaained: kavalus, ahelad, kaljud.

Mõlemad lood tuletavad lähedalt meelde läti kangelase Kurbadi manala-teekonda. Kurbad tungib nimelt põrgu, joob nõiajooki, võidab esiti ühepäise, siis kolme- ja viimaks kuuepäise kuradi, kes nõiapudelist kogemata valepoolelt joob, päästab kolm kuningatütart-õde ja viib palju varandust kaasa (V. von Andrejanoff, Läti muinasjutud).

Laadilt kuuluvad aga kõik need lood juttude liiki, mille piirides teoorja toores ja paindumatu mõttekujutus liikus. Neis peegeldub kõige algelisem ja otsejoonelisem käsitus hea ja kurja vastastikusest võitlusest. Neis puudub täielikult igasugune abstraktne ja filosoofiline aine, samuti ka õieti müstiline tendents. Nad eeldavad ainult üht mõttesihti, ja see ei ulatu kaugele: kuradi paratamatu aheldamiseni.

Alles kalduvus abstraktsesse targutusse ja sügavam mõttekultuur teeb hea ja kurja vahekorra komplitseeritumaks, mitmekülgsemaks. See näitab kuradimõiste relatiivsust ja võimaldab ka mitmesuguseid vahekordi võitluses pahaga. Siis näeme, et kuradi mõiste on samuti evolutsioneeriv kui jumala omagi, või, õigemini, et nad üksteisest orgaaniliselt sõltuvad.

Kõike seda paneme tähele juba ülemal-esitatud Talmudi legendi puhul. Ašmodai pole enam endine kohutav Asmod, keda Tobia raamatust tunneme, veel vähem see hirmus ja metsik Süüria Ašmog, kellelt on nähtavasti nime pärinud. See on rahulik kuradikene, kes käib „taevalikus koolis" õppimas, kes tunneb õige hästi pühakirja, nagu selgub jutustuse lisaepisoodest, ja kes armastab kuningas Saalomoniga filosoofiast ning usust vestelda.

Selline relatiivne käsitus kuradist on üldse kõigi rahvaste uuemas rahvaluules maad võtnud, nii meil kui mujal. Siin on olnud oma algatust ja vastastikust mõju. Vähemalt oli venelastel Talmudi Ašmodai-legend nn. Tolkovaja Paleja kaudu tuttav, nagu kirjutab N. S. Tihhonravov (Сочиненія, т. I. Отреченныя книги древней Россіи). Meil on Kavala Antsu anekdootides see naiivse kuradi tüüp viimse dekadentsini viidud.

Kuid samuti näeme ühes sellega, et võitlus kuradi vastu oma klassilise suurejoonelisuse kaotab, muutudes inimliku jõu kohaseks, saades paiguti koguni anekdoodi aineks, nagu meil. Pärsia kirjanik Firdusi jutustab „Kuningate raamatus", kuis kuningas Tamuras osava nõiana Ahrimani kinni püüab, talle sadula selga paneb ja läbi kogu maailma ratsutab. Ja kuningas Džemšid paneb kuradid telliskive tegema, laseb neil kalliskividest toreda trooni valmistada ning enese viimaks taeva viia.

„Kalevipoeg" on kantud suurest kunstilis-filosoofilisest aatest — saatuse ideest. Ja rahvuslikult teeb üks mõte ta meile ikka lähedaseks — tema messia-tõotus. Teose viimne akord on võimas ja valdav, ta lõpupaatos ulatub tast endastki üle.

Kuid kainelt otsustades peame vähimagi kahtluseta kinnitama, et nii „Kalevipoja" saatuse-idee kui messia-tõotus on Kreutzwaldi oma luule, millel ei leidu tuge rahvaloomingus. Ja kui see oleks teisiti, olekski see ime.

U. Karttuse uurimuste järgi põhjenevad need osad „Kalevipojast", mis vestavad Kalevipoja valitsuse lõpust, surmast ja põrgu väravavahiks saamisest, rahva ainetel (allikad: Õpetatud Eesti Selts, act. 214; Inland, 1836, nr. 32, 1851, lk. 380; G. Schultzi käsikirjad). Kuid need ained on vaimult teissugused, kui neid Kreutzwald on tahtnud näha.

Kreutzwaldi monumentaalse loo kõrvale olgu siin asetatud mõned rahva teisendid:

Kalevipoeg saab hundiga kokku ja hakkab seda taga ajama. See aga on põrgu hunt. Ta jookseb läbi värava põrgu. Kalevipoeg katsub väravas hunti rusikaga rabada, trehvab aga värava piita ja jääb sinna igavesti kinni.

Teise variatsiooni järgi otsib Kalevipoeg hobust. Vanapagan moondab enese hobuseks, Kalevipoeg hüppab talle paha aimamata selga, kuid hobune kihutab põrgu värava poole. Hääl hüüab taevast: „Ristipoeg, käsi piita!" Kalevipoeg lööb, kuid jääb kättpidi põrgu värava vahiks (G. Blumberg, Quellen und Realien).

Kolmanda teisendi järgi küsib jumal Kalevipojalt, kes põrgu teel on, kuhu ta sõidab. Kalevipoeg vastab uhkelt, et jumalgi seda ei tea, kuhu Kalevipoeg sõidab. Karistuseks käseb jumal tal käe piita lüüa, kuhu

see kinni jääb, kuna hobune ta alt edasi kihutab (Inland, 1856, lk. 140).

Või veel neljas teisend, sama laadi: Vanapagan muudab enese hobuseks ja Kalevipoeg istub selga. Hobune jookseb kohe põrgu poole. Väraval hüüab Taevataat: „Tõsta käsi piida taha!" Kuid seal on suur nael, mille otsa jääb kangelane kättpidi rippuma, kuna vanapagan alt põrgu jookseb (M. J. Eisen, Endised jõumehed, lk. 19).

Nagu näeme neist teisendeist, pole Kalevipoja rändamise lõpp kaugeltki nii ülev ja titaaniline, kui esitatakse lugulaulus. Samuti puudub siin messia-tõotus täielikult.

On aga huvitav tähele panna haruldasi ühtesattuvaid jooni nii „Kalevipojas" kui võõras rahvaluules, mis puutuvad sama ainet. See on tihti nii üllatav, et tahtmatagi võiks oletada laenusid ja mõjusid.

Kalevipoja vangistamisloos on kõigi teisendite ja ka trükitud lugulaulu järgi ikka midagi poolsalapärast, mitte lõpuni selget, salakavalat ja äraandlikku. Eriti vähe mõistame ses suhtes Kreutzwaldi teost. Kuid sama salakavalust paneme tähele ka paljude teiste rahvaste teisendeis. Pšavi muinasjutus laseb Kristus kangelasel seni kuivanud keppi maast välja kiskuda, kuni see äkki suureks puuks sirgub ja kangelane selle külge köidetakse. Looja murrab oma sõna ja lööb ahela Juuttahaise kaela ümber salakavalalt kinni. Ka Saaremaa jutus ei tunne kurat Jeesust enne ära, kui on juba hilja. Vene muinaslugudes joodetakse Mihhaila Potok Ivanovitš ta oma naise ässitusel uimastusrohuga purju, veetakse magavana sügavasse keldrisse ja lüüakse naeltega seinale (Rõbnikov, Пѣсни, I, 234). Meie teisendeis jääb Kalevipoeg igal pool põrgu väravasse mingi pettuse või ootamatu asjapöörde tõttu.

Nagu armeenlaste Mher, nii jääb ka Kalevipoeg ühes hobusega vangi. Kuid samuti heidab vene jut-

tudes metsik Demjaništša ka Jegor Vahuri ühes hobusega sügavasse keldrisse, paneb keldri peale tammised lauad, laudade peal tambib liiva kinni (Калѣки перехожіе, I, 395 ja 399; Rõbnikov, Пѣсни, I, 227).

Nagu Kaukaasia legendis, nii sünnib ka Kalevipoja loos ahelate perioodiline õhenemine ja paksenemine ühe aasta vältel.

Vangid igatsevad vabadust ja püüavad end lahti päästa. Kalevipoeg raputab võimsalt maakamarat. Kaukaasia kangelased püüavad võõraste abil oma mõõka kätte saada, et ahelat puruks raiuda. Serbia kangelane Marko, kes mäes magab, ootab, millal ta mõõk iseenesest mäest välja libiseb. Põhjamaa rõve rahvas ostab terariistu, et kaljudest teed läbi raiuda. Ašmodai tarvitab kavalust.

Ja vangid polegi mõistetud igavesele piinale. Kuid nende vabanemiseks peavad teatud eeldused, märgid olema. On tarvis, et aegade lõpp oleks saabunud, enne kui saadan uuesti maa peale tuleb. Alles siis pääseb Mher, kui ta ees keerlev ilmaratas seisma jääb. Alles siis vabaneb teine kaukaasia kangelane, kui „nisutera on ploomi suurune, aga odraiva kui roosipuu mari". Ja huvitaval kombel tõotab ka Suur Tõll, see Kalevipoja teisik, surres: „Enne ma ei tõuse, kui okaspuu lehti ja lehepuu okkaid kannab."

Eriti on kindel, et head ja inimsõbralikud, Prometheuse laadi kangelased tingimata vabanevad. Sest kurja võit on alati ajutine. Kristliku Prometheuse ristipiin ja olek põrgus kestis ainult paar päeva. Neist häist kangelasist saavad oma rahva ja kogu inimkonna messiad. Eesti ja armeenia rahvusliku messia tõotuse kõrval on kõige ilusam serbia legend: Prints Marko magab mäes sajandeid kestvat und. Ta vaatab aeg-ajalt, kas ta mõõk veel iseenesest pole mäest välja libisenud. Siis oleks aeg uuesti tõusta, et kõik serblased oma lipu alla koguda. Säärasel puhul polegi tarvis kehalise

vangipõlve tunnuseid, vaid mingit saladuslikku sundi, mis paneb vägilase puhkama ja uut esinemisaega ootama, nagu lugudes Friedrich Barbarossast või flaami magavast hiiglasest Rip van Winklest.

Mis kangelase vabanemisele järgneb, on sedamööda, milline oli ta iseloom enne vangistamist. Üldist anarhiat ja hukatust ähvardab tuua Piibli Saatana, Mheri, Loki, Ašmodai, rõveda Põhja rahva ja Eesti koerakoonlaste vabanemine. Selle vastu tõotab Prometheuse, Kalevipoja või mõne Kaukaasia kangelase vabanemine uut õnnepõlve maa peale. Meie setu laulude järgi ähvardab sellal, kui Juudas Jeesust hauas peab, maailma hukatus. Alles kui jumal uuesti tõuseb ja oma käte ning jalgadega hakkab planeete hoidma, on jälle hele päike paistmas. Aischylose tragöödia kaotsiläinud teisest poolest mõeldakse, et see kujutas just õnneaega, mis algab maa peal Prometheuse vabanemise järele.

On igatahes huvitav, kui palju üldinimlikku, kõlblist ja ühiskondlikku elementi on kõigis Prometheuse-ainelistes müütides. Nii harva esineb siin tegelane „eraisikuna". Ta on alati mingi ühis-kasuliku mõtte kehastaja, ja tema saatus on seotud selle mõtte võidu või kaotusega. Müüdis pole ruumi ta isikliku elu õnnele või traagikale. Harva erandina võiks nimetada vahest leedu müüti, kus piksejumal Perkun kalamehe Tsastitise ja peajumala Praamšimase tütre Jurata Läänemere kaljudele needis — nuhtluseks nende vastastikuse armastuse eest.

Käsitledes kangelase viimast saatust on avaldatud arvamist, et lood, mis vestavad ta puhkusest või vangipõlvest mägedes, kaljudes ja keldrites, on saanud alguse vanadest nuhtlemis- ning matmiskommetest.

Keskajal oli elavalt matmine ja seintesse müürimine küllalt tuttav. Kangelaste head ja halvad teod paistsid rahvalaulikule üleloomulikus ulatuses. Aru-

saadav, et ka nende tegude tasu, kas hea või halb, pidi üliinimlikult suur olema. Nii sai kurjade nuhtluseks ristipoomine, elavalt matmine, näljasurm või teiseilma põrgutuli. Meiegi rahvapärimustes on tuttavad säärased nuhtlusviisid (näit. J. Jung, Muinasaja teadus, II, lk. 100 ja 202; M. J. Eisen, Endised jõumehed, lk. 15). Peale selle seguneb see motiiv juba ohverdamisainesse, kus mõne kiriku (Tarvastu, Pilistvere jt.) seinad alles siis püsti püsinud, kui elav inimene nendesse müüritud.

Teiselt poolt ulatub veel kaugemasse minevikku komme inimest pärast surma ta maise elu eeldustega varustada: matta laevurit venes, sõdurit hobuse ja mõõgaga jne. Sinna aega võivad juhatada tagasi ka lood Mheri, Kalevipoja ning Jegor Vahuri hobustest.

10

Oleme siin paralleele esitades olnud kogu aeg täiesti ükskõiksed selle vastu, kas kangelane müüdi esitaja arvates oli loomult hea või paha. Meid huvitas ainult müüdi tendents: hea ja kurja kangelase omavaheline võitlus ja ühe poole lõplik aheldamine. Nõnda näeme kord Kristuse, kord kuradi, kord Kalevipoja, kord Loki ahelais olevat. Rahvaluule on lühikese nägemise ja lühikese mäluga, ta hea ja kurja mõiste sellepärast äärmiselt kõikuv.

On küllaltki ebamäärane pilt meil Kalevipojast. On alles vastamata küsimus: missugune on Kalevipoja tüüp nende harvade luuleriismete järgi, mis on leitud rahvasuust? Missugused olid ta välised ja sisemised tunnused, millisel hingeelulisel ja kõlblisel pinnal ta liikus, enne kui Kreutzwaldi filosofeerivalt loov vaim temasse puutus?

Vastus võib olla üks: Kreutzwaldi lugulaulu ja rahvaluule Kalevipoja tüübi vahel on ülepääsmatu kuristik. Võiks koguni öelda: mõlemad tüübid on üksteise vastandid, üksteist väljasulgevad kui tuli ja vesi. Meie rahvuseeposes on sündinud põhjalik väärtuste ümberhinnang, senise vooruse ja pahe mõistete täielik vahetus. Sedavõrd kui see ümberhinnang pole õnnestunud, on ka eepos ise ebaõnnestunud, ebajärjekindel ja loogikavastane.

Rahvas tunneb ainult hiiglast Kalevipoega, toorejõulist ja vägivaldset olevust, kellele on inimlik hea ja paha mõiste võõras. Ta ei painuta end nii inimlikkude kõlbliste kui füüsiliste seaduste alla, ta läheb neist lihtsalt üle, nagu teevad seda ka kreeka vägimehed. Ta elab oma käsitamatu eluseaduse järgi, tehes oma kohmakuses rohkem kurja kui head. Ta viha ja isemeelsust ei piira inimliku nõrkuse seadused, ja sellepärast on ta kirg deemonlikku laadi.

Meie rahvakirjanduses on teinegi kangelane, keda võime asetada Kalevipoja kõrvale, nimelt Suur Tõll. Sagedasti tundub koguni, et Kalevipoeg ja Tõll on iseloomult ning elujuhtumusilt sama isik. Mõlemad on kohmakad ja toored teoorja vägilased, kes võidavad ainult hiigla kasvu ja metsiku jõuga. Nende mõtteilm on vaene, nende otsustamisviis loogikatu. Nad ehitavad ühteviisi kirikuid (Kalevi kohta v. J. Jung, Muinasaja teadus II, lk. 68), ja viskavad neid niisama ühteviisi puruks. Kui Tõll tahab, siis läheb ta rahvale appi; aga kui ta on pahane, siis on ta valmis ka rahvast ära vanduma või kogu küla kividega puruks viskama. Nii Kalevipoja kui Tõllu tähtsaim tegevus on aga magamine — kangelaslik magamine. Oma rahvale pärandavad nad peamiselt sängid imestlemiseks. (Kalevipoja ja Suure Tõllu ühtlusse on varem tähelepanu juhtinud R. Willmann, Rahva Lõbuleht nr. 4, 1901.)

Huvitav, et juba kõige vanem kirjalik ülestähen-

dus kirjeldab Kalevipoega kui kurigeeniust ja deemonit. Nimelt ütleb A. Knüpffer J. H. Rosenplänteri „Beiträge'des" oma sõnakorjanduses järgmist: „... Rahvajutu järgi olevat „Kallevipoeg" niisuguseid maakohti puuadraga künnud, sellest ajast ei kasvavat seal mingit rohtu. See paha loomuga hiiglane (bösartiger Riese) ajas ka naisterahvaid taga, kuni ... Kristus ta kinni võttis ja rabasohu heitis, kust ta aga enese jälle välja päästis. Siis heitis Kristus ta viimaks jõkke ja muutis saarmaks." (Beiträge, IX vihk, lk. 58). Just samasuguse jutu Kalevipoja hukkumisest toob ka Wiedemann (Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, lk. 422—423).

Knüpfferi teate kohta tähendab J. Jõgever: „Nagu tuttav, muutusid paganaaja hääd olevused ristiusu mõjul pahadeks. Nõnda on selles jutus, mille põhjal Knüpffer oma teateid Kalevipoja kohta toob, ka Kalevipoeg „paha loomuga" hiiglaseks muutunud. Muidu tunneb aga Knüpfferi jutt hulga tähtsamaid jooni Kreutzwaldi Kalevipoja loost; maakündmist, mis Knüpfferi jutus äraneedmist on sünnitanud ja maa sigidusvõimu hävitanud; võitlust Saksa usutoojate vastu, mis jutus võitluseks Kristuse vastu on muutunud; Saare piiga õnnetust — vrdl. Knüpfferi Kalevipoega, kes naisterahvaid taga ajab; surma Kääpa jões — Knüpfferi jutus heidab Kristus Kalevipoja jõkke; Kalevipoja elu pärast surma — Knüpfferi jutus elab Kalevipoeg saarma näol edasi" (Eesti Kirjandus, 1906, lk. 162).

Kahtlemata tundis Kreutzwald Knüpfferi teisendit, kogus ta ju äärmise hoolega kõik napid teated Kalevipojast, mis olid vähegi saadaval. Kuid mis eriti huvitav, Kreutzwaldil enesel oli enne lugulaulu kirjutamise kavatsust veelgi halvem käsitus Kalevipojast. Nimelt avaldas K. Leetberg, pärast käesoleva kirjutise esialgset ilmumist, raamatus „Kui pikalt on

Kalevipoeg rahvaluuletus?" ühe väljavõtte Kreutzwaldi järelejäänud käsikirjust, mida võiks nimetada otse paljastuseks. Kreutzwald on 40-ndail aastail kirjutanud ühe saksakeelse ballaadi „Kalews Sohn", „nach einer Ehstnischen Volkssage", nagu ütleb ise. Toogem siin see huvitav töö Leetbergi tõlkes:

Kes laulab lugu Kalevipojast, sest mehe mürakast, keda nurjatu tegude paha karistus nõiduse paeltesse lõi? Kalevipoeg oli röövel, ilmatu suure kehaga, tal oli palju naisi ja elas Virumaa piirides.

Ühel nõial Soomemaal oli ilus tütar. See armastas jahedal mererannal jalutamas käia. Kalevipoeg oli kivi taga varitsemas ja varastas tüdruku kareda, nurjatuma röövli käega.

Isa läheb röövlit taga ajama kaugele üle laia mere ja vandus, et tahab armsa tütre teotust hirmsasti kätte maksa. Ta ütleb Kalevipojale: Sina võtsid minu tütre, selle eest pead nüüd kannatama ja siit saadik üks tige elajas olema.

Kalevipoeg pandi kui suur kollelajas köide ja anti temale kaunikene koppel tallermaaks. Seal ta siis hüppas ja röökis jäledasti ööd ja päevad, nõnda et kõigile hirmu peale ajas ja isegi maa raksus.

Ükskord kihutas sealt mööda vaimude vägi, üks jahimehe vaim pistis Kalevipoega oma odaga: Kollelaja silm kustus. Varsti kajas rõõmusõnum Kalevipoja surmast üle maa ja kõik Eesti rahva suguharud tulid ümbertringi kokku.

Ja tõmbavad tal naha maha ja laotavad tema orus maa peale ja kaevavad keha hauda suure rõõmupiduga. Seda orgu nimetatakse praegu veel „Kalevipoja naha ase".

Kõige selle järele ei suuda küllalt imestada seda äkilist pööret Kreutzwaldi vaadetes, kui ta Kalevipojas selle „mehe müraka", „röövli" ja „kollelaja" asemel hakkas nägema rahvuskangelast, kuningat ning messiat! See on otse võrratu anekdoot eesti kirjanduse ajaloos!

Võimalik, et Kreutzwald hiljem tõesti mõningaid rahvaluule katkeid leidis, mis võisid talle anda Kalevipojast parema käsituse, kui oli senine. Kuid iial ei võinud ta leida rahvaluulest sellist idealiseeritud rahvuskangelase tüüpi, kui pakub oma lugulaulus. Sest

see laad on rahvaluule vaimule põhjalikult võõras, nagu on võõras kogu „Kalevipoja" ideoloogia.

Praegune üldiselt tuntud ja heaks kiidetud Kalevipoja tüüp on alles Kreutzwaldi kui luuletaja käte all kujunenud. Et ta ideaalset kangelast tahtis luua, siis varustas ta oma tegelase aateliste ja kõlbliste omadustega ning määras ta tegevuse positiivse tendentsi. Kuid ta ei suutnud iial oma ümberloomingus rahvalt saadud nii võhivõõraid aineid ära sulatada ja kokkukõlla viia. On kui tuli ja vesi üksteise kõrval Kalevipoja toores ja mõistusevaene jõuilmutus ning inimlik elutarkus ja magus idealism. Kalevipoeg on nagu Jaanus kahe palgega: üks on Calibani ja teine, kui mitte Arieli, siis ometi humanisti ning ratsionalisti oma. Kogu „Kalevipoja" sündmustik on koostatud neist kaht algupära olevaist aineist. Algu poole esineb harvemini kangelase deemonlik kalduvus (Saare piiga vägistus, Soome veritöö), kuid kõik, mis puutub ta surmasse, on pärit siit alalt. Kreutzwald on esitanud ühe kangelase elu ja teise surma. Ja sellepärast ka see imelik vastuolu Kalevipoja saatuses: kuna ta elades kurivaime aheldas, siis piinleb ta pärast surma ise ühes kurivaimega ahelais.

Rahvamüüdi Kalevipoeg on kurigeenius, inimeste vaenlane, jumala vastane. Sellepärast on ka ta karistus ja põrgu väravasse needimine arusaadav. Säärasena mõistame hästi ka Knüpfferi ja Kreutzwaldi enese esialgset Kalevipoja tüüpi. Kuid Kalevipoja muutudes Kreutzwaldi käte all positiivseks tüübiks, kaotab ta pärastsurmaline karistus igasuguse mõtte, nagu kaotab mõtte ka lugulaul ise.

Suuremal või vähemal määral Prometheuse müüdi ainet on aga igas Kalevipoja surma käsitlevas rahvajutus, olgu need ka niigi toorekujulised ja algelised kui Knüpfferi või Kreutzwaldi „koll-elaja" surma

lugu. Ikka näeme vana motiivi: võitlust hea ja kurja vahel ning võidetu aheldamist ja vangipõlve.

Väga mitmel viisil on ristiusk Kalevipoja müütidesse mõjunud, mille paganlikku kuju, kui niisugune üldse on olemas olnud, me arvatavasti iial ei suuda selgitada. Kuid usun pigemini Jõgeveri väitele risti vastukäivat võimalust: ristiusk on, kui mitte varem, siis vähemalt Kreutzwaldi kaudu, just pehmendanud Kalevipoja müüdi tooreid äärjooni. Loodusrahva hingeelule toetudes usun, et just Knüpfferi müüdi tendents on paganlikule müüdile lähedal olnud, kui niisugust uuesti oletada.

Rahvas nimetab Kalevipoega tihti „Jeesuse ristipojaks". Võib olla, on ka Kalevipoja surmasse Prometheuse müüt just ristiusu ainetel mõjunud? „Kalevala" kujutab oma viimses laulus Kristuse sündimist. Kas ei või „Kalevipoeg" oma lõpus niisama Kristuse surma kujutada?

11

Üksteiselt laenates, omalt poolt täiendades, teisendades, oma hingeelu ja olude järgi muutes on iga rahvas üleilmalist müütide ning legendide hulka suurendanud. Laenamine, teisesse mõjumine — see täidab kultuuriloos tööjaotuse aset.

Ei või lootustki olla praegu meid huvitavas küsimuses mingile kindlale otsusele tulla — eriti nii nõrkade abinõudega, kui meil on tarvitada. Alamal ainult paar kokkuvõtvat märkust ilma suurema selgitava materjalita.

Me nägime, kui paljudes kujudes jutud kangelase, jumala või kurivaimu vangistamisest ja needimisest on leida paljude rahvaste müütides. Näib, nagu tunneks praegune maailm seda ainet kahes peateisen-

dis: paganlikus ja piibellikus. On, nagu oleks mõte kord kaljude vastu põrgates kahte harru visatud, mis aga edasi voolates siin-seal uuesti kokku puutuvad, harudega üksteisest läbi põimuvad, nii et neid on raske või hoopis võimatu eraldada.

Kõige selgem ja tuttavam paganliku voolu teisend on muidugi kreeklaste Prometheuse müüt, mis juba kauges minevikus üleskirjutatuna on kindla kuju omandanud. Sellest samm eemal seisavad Kaukaasia sünged legendid, mille algallikaid võiks selgitada ehk Väike-Aasia vanade kultuurrahvaste muinasjuttude põhjalik uurimine. Võib aga aimata, et need müüdid allikale, millest ka Piibli jutud on võrsunud, lähemal seisavad kui kreeka müüt. Neist kõigist eraldi esinevad Islandi jutud Vanemas Eddas.

Teiselt poolt ilmub sama aine ristiusus „kannatava jumala" teisendis. Nagu kogu kultuuriloos, nii on ka uskude ajaloos maksev edenemispõhimõte. Ristiusk ilmus siis, kui olud ta jaoks olid küpsed. Ta pole midagi hoopis uut ega esita mingi uue ajastu algust. Ta on ainult järg, samm edenemises. Ta päris minevikult ja ümbruselt oma sisu ning välised kombed, neid ajakohaselt muutes. Nagu ta oma kõlblusõpetuses on laenanud budha usult, nii juutidelt ja teistelt Ida rahvailt pühad legendid. Mõte vahemehest, kes oma kannatuse ja surmaga toob teistele õnne ja lunastust, oli paganlikus maailmas igal pool tuntud. Enese ohverdamisega loodeti vihaseid jumalaid lepitada ja järelejääjate seisukorda parandada. Õpetus messiast, jumala pojast, kes maailma lunastab, sai alguse Veedade hümnidest. Sealt tungis ta Aleksandria ja Palestiina apokriivalistesse kirjadesse ning juudi usulahkudesse, mis tekkisid Paabeli vangipõlve ajal. Juutide maailmavaates oli see messia, lunastaja idee meie ajaarvamise alguses enesele kindla koha omandanud. Väliste tingimuste survel sai ta

ikka rohkem ja rohkem päevatähtsust juurde. Kui vaatleme ristiusu tekkimisaegset Palestiina ühiselu ajalugu, siis mõistame, miks „Kalilea mees" pidi võitma: juutide iseseisvus oli hävitatud, maa oigas Rooma ikke all, rahvas ootas lunastajat — ja oodatav tuli. Sünge poliitilise reaktsiooni ajal, mil jõuga vastuhakkamise lootus puudub, tõuseb kannatavais hulkades lootus müstilisse päästjasse, põlised legendid saavad jälle reaalseiks suurusiks, mis panevad liikuma hulki. Et ristiusk ainult nagu üks juudi usu hulkadest lahkudest tekkis ja kaua sellisena elutses, siis päris ta ka kõik Vana Testamendi legendid, mis omakorda olid loodud jälle teiste Idamaa rahvaste mõju all. Nii said ta omaks jutud pattulangemisest, põrgust, saadanast ja saadana võitmisest.

Ristiusk levis üle maailma ja ühes temaga levisid ka Piibli legendid. Kristlaste poolt alistatud paganatele olid need legendid palju arusaadavamad ja vastuvõetavamad kui ristiusu müstiline õpetus ning askeetlik moraal. Aga nagu iga rahvas muinasjutu oma iseloomu järgi ümber töötab, nii pidi ka usuliste legendidega sündima. Iga rahvas võttis ristiusu oma hingetarviduste kohaselt vastu, teda enese maailmavaate valgusel seletades. Paganlikud ja ristiusulised legendid liitusid ühte, põimusid üksteisest läbi, endised ja uued jumalad ning kuradid sulasid kokku.

Seda peame ka käesoleval korral silmas pidama, kui selgitame põlist legendi jumala või kurivaimu vangistamisest. Jeesuse ristisurm ja ühtlasi Peltsebuli heitmine taevast põrgu ning Tobia raamatu Asmodi lugu pidi harimata hulkadesse sügavalt mõjuma ja rahvaste mõttelendu äratama. Nõnda oli see ka soome sugu rahvaste juures. Nii iselaadi, kui on Põhjamaa Ida kultuurimaade kõrval, nii võõrad pidid siinsete rahvaste iseloomule olema ka idamaised ideed ning legendid. Ja kui nad ometi omaks võeti, siis kaotasid

nad värvilisemad, eksootilisemad tunnused, nad kahvatasid, tuhmusid, aklimatiseerusid meie maa ning taeva järgi. Neist kadus traagiline pinge ja müstiline sügavus. Asemele tuli midagi erandlikult põhjamaist: šamanismi vaim, nõiausu hämar, maadligi hiiliv, salameelne hingeõhk. Seda näeme soome Looja ja Juuttahaise ning Kalevipoja ja Sarviku kahevõitluse lugudes, kus ristiusu sisemisest vaimust midagi ei leidu, kuid mis on ometi sündinud ristiusu mõjul.

On teadmata, kas kuradi vangistamise legend ühes ristiusuga soome sugu rahvaste juurde jõudes uudismaa eest leidis, või oli see aine siin varemgi tuntud. Võib olla, et ta meie rahvakirjandusse mitmelt poolt ja mitmel ajal ning mitmesuguste teisendite kaudu on mõjunud. On aga huvitav sarnasus „Kalevipoja" lõpuepisoodi ja Kaukaasia müütide vahel. Kui see aine meie juurde ristiusu kaudu täiesti ümbermuudetuna ja pika ringirännaku järele on jõudnud, — siis leiame ta Kaukaasias ometi ühel vanal algkujul, millest ehk kreeka Prometheuse müüt on võrsunud ja millel võib ristiusuga olla ainult väga kauge sugulus. Kas on meie ja Kaukaasia legendide tähelepanuväärt sarnasus ainult üllatav ühtesattumus?

Kuid nagu rahvail, nii peab ka kõikjale levinud muinasjutu riismeil olema ühine esivanem, mis on põlisem kui kõik praegu elavad teisendid. Ka käesoleval korral peaks leiduma allikas, kuhu meid huvitavate müütide jäljed tagasi viivad, kus Skandinaavia ja Kreeka, Juudi ja Kaukaasia teisendid esinevad ühise perekonnana. Siin pole ruumi selle küsimuse lähemaks selgituseks. Olgu viidatud ainult Tylori, Lubbocki, Renani, Grant-Alleni, Malveri jt. uurimustele, mis tõendavad ristiusu ja India brahma ja budha ning Väike-Aasia vanade kultuurrahvaste uskude, nii dogmade kui kultuste sügavat ühtlust. Neis selgub see suur edenemistee, mille kaudu inimesed päikese ja

tule kummardamisest on jõudnud ainujumala austamiseni; mil *agni* (sanskriti keeli t u l i) sai *agnus*'eks (ladina keeli t a l l); mil nõiaristist svastikast arenes ristiusu embleem. Panteismina on usuline tundmus tärganud. Ühelt poolt teisele kaldudes, sadade harudena laiali valgudes on ta oma ringi teinud ja Spinoza kaudu uuesti panteismini jõudnud. Looduse suured saladused: päike ja tuli, mille kaudu elu, kasvamine, selle kauni maailma olemasolu on võimalik, on suurt osa mänginud uskude tekkimisel. Ei ole vist tähtsamat saavutist inimkonna ajaloos kui kunstlikul teel tule leidmine. Arusaadav, et see sündmus muinasjuttudesse sügavad jäljed jättis, et tuleleiu lood maailma loomise müütidega on samal astmel. Seda sündmust katsuti allegooriliselt esitada, ta sai müütide aineks. Tule muretsejaiks maa peale said jumalad ja kangelased. Nii tekkis Indias müüt päikese pojast Agnist, Paabelis Gilgamešist, Föniikias Floxist, Pärsias Ormuzdi pojast Atarist, Kreekas Prometheusest, Roomas Vulkanusest, Skandinaavias Balderist, slaavlastel Ogonist. Neid austati kui „valguse lapsi", kui „päikese poegi". Aga kus valgus, seal vari; kus päev, seal öö. Igal õhtul suri päike ja igal hommikul sündis ta uuesti. Ja kui päike suri, siis pidi ka ta sümboolne kehastus, ta kaitseja või valitseja, ta jumal või rüütel surema. Kuid miks ta suri? Kui valgusel oli oma jumal, miks ei või siis ka pimedusel olla? See võitles päikese vastu, hävitas valgust. Neis algelistes mõistetes peituvad usulise maailmavaate peaalused. Aegade vältel kasvasid esialgsed lihtsad müüdid suurteks muinasjuttudeks, nendega sidunesid kõlblusõpetused ja jumalateenistuskombed, — nendel rajanesid usud. Aastatuhandete jooksul kaotasid müüdid ja nende sümboolsed kujud esialgse tähenduse, nad segunesid teiste legendidega. Aegade ja rahvaste mõju alt läbi minnes kadus nende panteistlik iseloom ja andis maad

müstitsismile, teoloogilisele skolastikale, filosoofiale. Aga ometi on suurema osa uskude sisuks veel praegugi võitlus valguse ja pimeduse vahel, valguse eneseohverdamine inimeste heaks ja valguse lõpliku evangeeliumi kuulutus. Kõik rahvad nimetavad veel praegugi oma jumalaid päikeseks, valguseks, soojuseks. Nagu jumal enne oli päikese sümbol, nii on päike nüüd jumala sümboliks.

Tuhandete aastate jooksul on see tule ja päikese austamise müüt maalt maale rännanud. Võib olla, et sagedasti ainult idee ühest teise on liikunud ja nii mõnegi rahva juures täiesti iseseisvalt allegoorilist kehastust otsinud. Ikka sügavamale ja sügavamale ulatuvad müüdi juured. Näib, nagu rajaneks temal kogu inimkonna kultuur, nagu ühendaks üksi tema kõige kaugemaid kohti ja aegu üksteisega. Ja kui ka meil sama aine tooreste teoorjade vanapagana-juttude kujul kordub, siis on see ainult tunnistuseks, et meiegi minevik on sel maakeral möödunud. Vähe on Põhjas jumalaid, eriti valguse-jumalaid. Muidu oleksid meilgi tekkinud müüdid, millest paistaks päikese, tule ja valguse kummardamise põhimõte.

Milliseid saladuslikke võimalusi ja sugulussidemeid võib endas varjata legend, mille klassilisem esindaja on Prometheuse müüt, seda on võimatu teada. Kui kogu inimkonnal üldse leidub mingi ühine kangelane, ühine jumal või kurat, siis on see küll Prometheus. Kui tõesti on olemas maailmapuu, nagu uskusid skandinaavlased, siis on ta nimi: Prometheuse müüt. Selle puu oksad on kogu maailma rahvaste muinasjuttudes laialt laotatud. Ta juured on aga seal, kus rahvaste kätkid on kõrvu seisnud.

1908.

KÕNE KOIDULAST.

PEETUD PÄRNUS „ENDLA" SAALIS KOIDULA AUSAMBA AVAMISE AKTUSEL 9. JUUNIL 1929.

Minu ettekande ülesandeks ei või olla Koidula eluloo aste-astmeline kirjeldus, ta toodangu üksikasjalik eritlus või selle tähtsuse põhjalikum hinnang eesti kirjandusloo seisukohalt. Osalt on neid aineid täna juba käsitletud ja osalt ei sünni nad suuremas ulatuses praeguse piduliku koosviibimise raamidesse.

Kuid ometi tahaksin omaltki poolt neid kõiki puudutada, tõstes ainult esile üksikuid momente ja jättes varju vahelülid, mis näivad mulle vähem olulised.

Koidula elu ja toodangu üldjooni tunneme nüüd vahest paremini kui meie teiste vanemate tegelaste omi — tänu ta teoste kättesaadavusele ja tänu ta biograafile proua Kaldale. Kuid nende üksikjoonte ja üksikmomentide mõistmises võib ka tulevik tuua veel uut — nende isikukohaste huvide ning kalduvuste järgi, millega neile lähenetakse. Järgnevadki vähenõudlikud mõtteavaldused tahavad olla ainult lisamärkused selle tunde- ja mõtteenergia kehastuse kohta, kes kord nii pidulikult on valgustanud meie halli argipäeva ning kannud nii pidulikku nime: Koidula.

1

Kui kujutleme oma muistset rahvalaulikut lugu loomas, siis kujutleme teda kohe ka orgaanilises ühen-

duses tema ümbrusega. Näeme ainelist lavastust: hiiemetsi, tantsumurusid, piduhetki või argiaskeldusi: pulmasid, talguid või ka murelist orjust mõisaväljadel. Samuti kujutleme lauliku elavat ümbrust: inimesi täpsalt sama keele ja meelega, samade vaateviiside ning huvidega. Laulik oli ainult nende kollektiivsete tunnete ja mõtete väljendaja, nende sõnaks saanud ilu ning elu mõistataja. Luule tõusis massist ja voolas jälle tagasi massi.

Kuid ka looming ise oli massiline. Ei olnud üle sellegi väikese maa ainult üks või kaks tuntud laulikut. Neid oli palju, neid oli hulk igas kihelkonnas, oli vahest igas külaski. Ja kõik nad harrastasid umbes samu aineid, samu vorme, viljeldes ühiselt seda, mida nimetamegi r a h v a luuleks. Võime kujutleda isegi nende laulikute kohtusi, võistlusi, ühisesinemisi. Need moodustusid selleks, mida tunneme nüüd kirjanduslikkude ühisaktsioonide, rühmitiste, vooluvõistluste nime all.

Umbes säärase pildi on loonud Juhani Aho ühes laastus oma kodumaa muistsest luuleviljelusest. Kuid see sobib kahtlemata meilegi.

Igatahes, looja ja loomingu nautija kujutasid noil ajul mingi orgaanilise terviku. Nad olid algusest peale üksteisega isiklikult seotud ja jäid lõpuni vahetult ühendusse.

Milline oli aga hüpe rahvaluulest meie kunstkirjandusse! Milline vahemaa, milline kuristik avanes siin loomingule vajalise mõlema poole vahel! Ja kui sest kuristikust päästigi üle, milliseid ohvreid nõudis see just loomingult eneselt!

Ei tarvitse meil siin meenutada meie kirjanduse algaegu, mil võõrkeelsed vaimulikud kirjutasid orjamassile kristlikku manitsusmakulatuuri. See pole kuigi suurel määral eesti kirjandus, nagu see üldse on vähe kirjandus. Need sõnaharijad täitsid oma kohust,

ilma et oleksid tunnud vajadustki üle astuda neid massist eraldavast kuristikust, veel vähem selles mingit traagikat näinud.

Traagika algab alles nende harvadega rahva enda keskelt, kes imekombel olid saanud suurema hariduse, kuid kelle verehääl neid tagasi kutsus alles pimeduses ägava massi hulka. Kõik oli äkki kaotatud: ühine keel ja meel, ühised tundmused ning mõtted. Kõik vaevles vastuoludes, kõik oli ebasuhtes. Oli vaid kuristik, mille üle ringutas abitu aitamispüüd.

Selle traagika tähe all algas tõeline eesti kirjandus, vaevalt sada aastat tagasi. Kui on kurdetud vahemaast kirjaniku ja rahva vahel, siis pole see iial olnud nii kohutav kui just meie kirjanduse esimesil arenemisastmeil.

Ainult äärmine kompromiss aitas võita seda seisukorda. Et kirjanikul imevõim puudus rahva madala kultuuritaseme äkiliseks tõstmiseks, siis pidi ta oma teostes ise selle tasapinna kohaselt laskuma. Haritud inimesena omas ta palju rikkamat, komplitseeritumat ja ilmekamat tundmuste ning mõtete tagavara, kui võis seda kunagi väljendada oma toodangus. Ta pidi simuleerima lihtsust otsekui lastekirjanik, et aga mõistetavaks saada. Ja ta pidi oma rahvavalgustaja ülesande tõttu üldse loobuma loomingust kui sellisest.

Millise meile praegu raskelt mõistetava meeleheiteni võis viia säärane seisukord kirjaniku, seda näeme ühest Kreutzwaldi kirjast, lisaks veel niigi hilisel ajal kui ainult aasta enne rahvusliku ärkamise piiriposti, esimest laulupidu: „Eestirahvas, se kidur võsuke, kuda ta praegu meie silma nähes seisab, ei jõuaks mind laulule sundida."

Kuid suurim traagika ei peitunud vahest mitte ses rahvast ja kirjanikku eraldavas vahemaas, vaid sõnaharrastaja enda põhjalikus üksindustundes sel kultuurilagedal viljelusmaal. Kas pole muidu küllaltki

näiteid, kuidas on hoolimatult edasi mindud, suurt üldsust ignoreerides, selle vastugi, et aga teostada oma sisimat kutset! Aga kus oli siin isegi see väike valik sama-tunde- ja -mõttelisi, kes oleks vastamisi üksteist vaimustanud ning tööle kannustanud!

Vana pärimusloo järgi olla katkust ellujäänud inimene liigutusest nutnud, nähes liival teise samasuguse jälgi. Aga sel rannikul puudusid veel kõik tõelise eesti kirjandusliku kultuuri viljeluse jäljed ja kuuseladvast ei paistnud ühegi ridvakoja suitsu.

Üksina lindu laulan ma lusti,
Kukun üksi kurba kägu!

Milline võrdkujuline sisu on 110-ne aasta eest kirjutatud Kr. Jaak Petersoni proosapalal „Üks jutt". Kuskil tundmatus kohas Tartu ja Riia vahel peatub rändur-luuletaja öises metsas. „Külm tuul puhus metsas ja ajas lund hange," ütleb ta. „Metsas, lumise männipuu all, pisukese tule juures istus Jaak... Ta oli üksi metsa sees; tuleleek tõusis üles ja raksus põledes." Selle tulukese valgel mõtiskles noor laulik ihuüksi oma vanemaist ja vanemaist laiemas mõttes — kogu rahvast ning selle keelest, mis pidi kord laulutules taevani tõusma, et „igavikku omale otsida".

Kui sellal vahest juba mujalgi samalaadilisi mõtteleegikesi taeva poole tõusis, siis sündis see alles üksikult ja teiste teadmata. Eks me tunne lugu kolmest noorurist — Faehlmannist, Kreutzwaldist ja Jakob Nocksist — kes kord seisnud Rakvere linnamäel, vandudes oma sugurahvale ustavaks jääda ja kodumaa heaks elada ning surra. Kardame, see on paljas vagajutt, kuid tahame seda vähemalt võrdkujuliselt uskuda ning mõista.

Edasi käib aastate kerilaud, ja siis näeme vähemalt kaht kirjanduslikku nime keskustlemas eesti rahvast ning kirjandusest. Kus ja kunas see oli? Kehvas

köstrimajas Vändra metsarohkeil mail aastal 1848. Noor elurõõmus köster istub laua taga, märkides paberile palasid oma ajalehe aseaine jaoks. Siis läheneb põlvekõrgune plikakene, pärides lapselikus uudishimus:

„Isa, pai isa, kellele sa kirjutad?"

„Må kirjutan eesti rahvale, neile rõõmuks ja õpetuseks..."

„Aga isa, kui sina pisukeseks jääd ja mina suureks saan, kas lubad mind ka neile kirjutada ühe tillukese raamatu? Isa, kas lubad?"

„Ja muidugi, mu laps... kes sulle seda keelab?"

„Aga isa, kas lõikad mulle sule ja lased oma tooli peal istuda? Isa, kas lased?"

„Noja ja! Mine nüüd; kuule, ema kutsub!"

Veelgi veerevad aastad, ja siis leiame neid kirjanduslikke vestlejaid juba Pärnu Ülejõel. Ja juba katsub see uudishimutseja lapsuke ise sulge ning mõtet teritada. Ja juba ilmub ka ta tõotatud „tillukene raamatukene eesti rahva rõõmuks ja õpetuseks" ning selle eessõnas toobki ta isa selle kirjandusloolise dialoogi Vändra metsamailt.

Aga veelgi kaob mõni lühike aasta, ja siis oleme juba Tartus, vaimlise elu keskkohas. Õhku täidavad uued aimused ja ootused. Tolle ara algaja „tillukene raamat" pole jäänud ainsaks-viimseks. Kesk kulukuiva vemmalvärsi proosat on puhkemas lüüriline allikas, mis paisub ajuti raiuvaks koseks. Selle kohale kostab vastukajasid. Ja seni samuti üksiklasena teotsenud vana lauluisa avastab tolles algajas enda järeltulija: „Langen ma viimaks tuhaks, siis saate teie kui uus Phönix minu tuhast sündima ja seda, mis mul alles poolikule ehk tegemata jäänud, täitma." Nii kirjutas Kreutzwald a. 1868.

Nagu näeme, on seni üksikult unistanud ja teot-

senud sõnaseppadele siginenud ühine olevik ja tulevikugi väljavaated. Nende üksikud vaimustusnired liituvad ühiseks jõeks. On tekkinud loomingulise protsessi paralleelsus ja kausaalsus. Ei ole enam mõni harv katsetus siin-seal; on see, mida nimetame Eesti ärkamisaja kirjanduseks. Ja see ei sisalda mitte ainult Viru lauliku ega Emajõe ööbiku nimesid. Seal on või sinna liituvad varsti Reinwald, Kuhlbars, Veske, Kunder ja teised vähemad vennad.

Kõige sellega ühenduses on siginud kirjanduslik elu, selle äratavas ja algatustandvas tähenduses. Just poolsada aastat pärast seda, kui Kr. J. Peterson pidas oma lauliku-aplaagrit tuisuses metsas, leiame Tartus Tiigi tänavas isa Jannseni korterist ümbruse ja inimkoondise, mida Aino Kallas on nimetanud eesti esimeseks kirjanduslikuks salongiks. Seal on sõpru ja mõttevendi ligidalt ning kaugelt, seal vestetakse ärkavast rahvast ja tärkavast kirjandusest. Ning need mõtteavaldused leiavad vastukaja suures massis.

Kuidas on see kõik võimalikuks saanud? Kuhu on kadunud kuristik sõna ja massi, vestja ning kuulaja vahelt?

Tõsi, ei ole selle massi seisukord ka rahvusliku ärkamise ajal kes teab kui hiilgav. Kuid tema varanduslik ja hariduslik tasapind on poolesajandilise poolpriiuse ajal siiski tõusnud. Ei ole asjata olnud ka esimeste omatõugu sulemeeste kobavad katsed harida orirahva keelt. Mingid kirjanduslikud traditsioonid on siiski juba olemas.

Tõsi ka, et need uuedki kirjamehed on saanud veel võõra hariduse, mõtlevad võõraste ainete varal ja võõrastes vormides. Kõik põeb alles asjaarmastuse, pinnapealsuse, üldsummasuse tõbe. Kuid just sellise üldvarana leidis see vaimutoit kergemini mõistmist kui Kr. J. Petersoni või Kreutzwaldi liiga varased

unistused luua isikupärast, kõrgema-kvaliteedilist kirjandust-kunsti.

Tõeliselt säilis ikkagi veel kuristik rahva ja ta intelligentsi tundmise ning mõtlemise viisi vahel. Kuid selle peitsid ajajärgu ühise vaimustuse sillad. Esimene kord pärast rahvaluule langust laulis rahvas jälle kirjandust, vaatles koos sõnalavastust, võttis osa ühisest kunstirõõmust!

Nagu ikka, nii ei võinud ka nüüd juuresseisja silmad seletada, millise tegelase kuju kord kaugemale paistab. Too viieaastane Vändra laps oli kõnelnud ajast, mil ta ise suureks saab, isa aga väikeseks jääb. Vaadates puhtkirjanduslikust seisukohast on too lapsemeelne kujutlus teostunud. Kuid ei ole kahtlust, et K o i d u l a nimi üldse tähendab ajajärgu vaimusaavutiste kõrgeimat tippu. Jah, üksikuil momendel oli vahest temagi, hoolimata kõigest ta rahvapärasusest, oma ajale ometi täiel ulatusel oma sügavaimate tundevarjunditega arusaamatu, vastuvõtmatu. Ja küllap ongi siin see põhjus, miks ta veel praegugi asetab probleeme ning avatleb neid lahendama.

2

Kuuskümmend aastat, mis on kulunud Koidula elutöö tähtsamaist hetkist, on nihutanud juba temagi elu ja töö puhtajaloolisse valgusse. Näeme ta toodangut kuidagi liiga selgelt, ühel ja samal aja ning ruumi tagapõhjal, ilma kuhugi tundmatusse süveneva perspektiivita, mis omane kaasaja kunstile. See on sama ebasoodus valgustus, mis ümbritseb üldse klassikat.

Ja nii näeme, kuidas suurem osa Koidulagi toodangust, kuuludes oma ajale, on jäänudki oma aega. Kui seda praegu hindame, siis puhtkirjandusloolisest seisukohast — ta teedavava tähtsuse järgi.

Sellisena tuleb võtta Koidula kogu jutustav proosa, ilma mingi erandita. Tõsi, kuigi Koidula polnud kaugeltki meie lühema jutustuse, novelli avastaja, siis tähendasid tema sedaliiki tööd ometi sammu edasi meie senises kuiv-õpetlikus vestes. Nad puudutasid aktuaalsemaid aineid, olid vormilt ladusamad ja keelelt nõtkemad. Kuid lõplikult pole meil kuigi palju tagatisi nende tõelise algupärasuse kohta, olgu kõne kas või selliseistki nagu „Ojamölder ja tema minija", „Ainuke" või „Enne ukse lukutamist". Neiski jatkas Koidula ennastohverdavalt ainult oma kangestuva käega isa ülesannet, pakkudes pinnapealset lugemisvara „eesti rahva rõõmuks ja õpetuseks".

Mitte palju väljapaistvam pole ta oma näidendeis, kuigi siin tuleb eriti hinnata ta teeavaja teeneid. Koidula näidendid olid meil esimesed, kui mitte arvestada paari täiesti alaväärtuslikku katset; igatahes oli ta „Saaremaa onupoeg" üldse esimene trükitud näidend eesti keeles. Aga nagu teame, on just see kerge jant ainult hädavaevalt meie oludesse tõlgitud Th. Körneri naljamäng. Juba hoopis teine on Koidula järgmise dramaatilise teose „Säärase mulgi" väärtus. Siin oli alguslikuks aineks ühe kohtlase Saaremaa mehe jabur äpardus, ja selle tõelise lähtekohaga on seotud samuti eluline vastuolu mulkide ning teiste lõuna-eestlaste vahel. Kuid nende tõsieluliste momentidega lõpevadki teose voorused. Igatahes ei loonud Koidula ei „Säärase mulgi" ega, veel vähem, oma teiste näidenditega eesti rahvuslikku komöödiat, nagu ta ei saanud ka meie Molière'iks, Holbergiks, Gogoliks või Aleksis Kiviks. Aga hetke tulemuse saavutas ta küll, äratades meie rahvas esimesena silmalis-kõrvalise kirjanduse nautimise kire.

Kas ei tule samast seisukohast hinnata Koidulat ta peaalalgi — ta tegevust luuletajana? Kas ei annud ta värssidegi enamusele nende väärtuse ainult aeg,

nagu ta selle hiljem ka röövis? Olgem otsekohesed, tunnustagem seda, liiatigi et sellega meie huvi ja imestlus Koidula vastu veel kaugeltki ei kao.

Milliseil isiklikel ja kirjanduslikel eeldusil pidi Koidula sooritama oma poeetilise elutöö? Teame, ta oli saanud hariduse, millest paremat noor tütarlaps tookordseis oludes meie maal ei võinud palju unistada. Teiselt poolt oli tema luuletaja-and, ta tundmuslik jõud, algatusjulgus ja musikaalne instinkt ilmne. Lisaks, teda kannustas vähemalt üks suur tundmus ja suur idee. Milliseid eeldusi peaksime veel soovima suure luuletaja sünniks?

Ja ometi, olud ja asjaolud piirasid ning vähendasid neid soodsaid eeldusi igalt poolt. Need takistused olid nii üldised kui isikukohased. Ei pea hetkekski unustama seda madala kultuurilise tasemega ühiskonda, kellele lõi nii Koidula kui iga teinegi tolleaegne eesti kirjanik. Nägime juba, milliseil ajedel algas Koidula oma kirjanduslikku tegevust. See oli ikkagi rahvavalgustaja, ärataja, õpetaja ülesanne, kus tuli lakkamata laskuda kuulajaskonna tasapinnani, et üldse arusaadav olla. See aga tähendas oma kõrgemate võimete, oma tundmuste ja mõtete maksimumi salgamist.

Kui seda ka vabatahtlikult poleks tehtud, siis oli selleks ometi üks sundiv põhjus — nimelt arenematu, kõrgemaks luuleviljeluseks alles kohanematu keel. Selle kohmakais raames sai kohmakaks, ebatäpsaks, krobeliseks kõige kaunipiirdelisemgi tundmus või mõte. Koidula nagu iga teinegi meie tolle aja intelligent oli saanud kasvatuse ja hariduse võõras keeles ning ainult ses keeles suutsid nad end ka intelligentselt väljendada. Seda tarvitati nii omavahelises isiklikus läbikäimises kui kirjavahetuses. Näeme, kui kidakeelsed ja abitud on Kreutzwald ja Koidula oma meeleheitlikes katseis eesti keeles mõtteid vahetada luule, hingeelu või muude abstraktsemate ainete üle.

Ja need katsed lõpevad ikka paratamatult siirdumisega saksa keelele, et saada vastavamas vormis üksteisele mõistetavaks. Nõudis kangelasjulgust asuda muuside teenistusse sellise vahendiga!

Lõpuks polnud kuigi soodsad need võõrkeelsedki kirjanduslikud ja üldkultuurilised traditsioonid, mille mõjustusel pidi arenema ning teotsema meie tolleaegne kirjanik. Pole vajadust palju peatuda balti vaimuelu, ta väikekodanlikkude eluideaalide ja biedermeierliku kunstimaitse juures, et mõista, kui vähe see positiivselt võis mõjustada luulet kui tõelist kunsti. Ei tule aga unustada, et Koidula nii päritolult kui hilisemaltki ümbruselt kuulus ometi täielikult sellesse saksikusse ja kadaklikku ringkonda. See oli ta tõeline argipäev, eestlus aga ainult pühapäeva tarviduseks.

See eelduste ja olude kirjeldus ei tõsta küll Koidula luuleloomingu suuremat osa meie tänapäevases mõttes, kuid ta aitab seda mõista ja suurel viisil õigustada ajaloolises perspektiivis. Jah, tema looduslüürika on meile küll ilmetult-üldine, ta armastuslaulud ilma isikupärase tundeta, ta mõtteluule keskpärane ja pinnaline. Kuid võrreldagu seda kõike teiste 60-ndate aastate laulikute, M. Körberi, J. V. Jannseni või isegi Kreutzwaldiga — milline vahe! Milline samm edasi! Näib, nagu oleks senisesse eesti luulesse üldse esmakordselt ilmunud lüüriline toon, poeetiline voolavus, rütmiline kergus, vormiline mitmekesisus. See kõik oli siiski luule senise tuima vemmalvärsi asemel. Ja see sai eeskujuks kogu järgnevale ajale kuni sajandi lõpuni. Ning just sellest seisukohast tuleb seda hinnata.

Oleks aga vähe, kui Koidula väärtus piirduks siiski ainult kirjandusloolise tähtsusega. Kuid tema pärandatud literatuurist tõuseb ühel kohal ometi elav

tuleleek, mis kord meeli põletas ja mis ei jäta veel meidki külmaks. See on tema isamaaline lüürika.

Aeg võtab küll igalt tundmuselt värskuse ja mõttelt uuduse. Eriti on vananemise hädaoht siis suur, kui see tundmus või mõte on tihedalt seotud ühiskonna teatud arenemisastmega ega vasta enam teisele. Ja just viimast asjaolu tuleb silmas pidada, kõneldes meie ärkamisaja isamaalisest luulest. Kui palju on sellest meile muutunud paljaks sõnakõlinaks, õõnsaks ja naiivseks, mis ei ärata meis enam mingit vastukõla! Ammu ei huvita meid enam, et see või teine laulik ütleb enese südamest armastavat oma kodumaad ning jäävat talle truuks surmani. Kehitame ainult õlgu, — isamaa-armastus on ju iga normaalse inimese loomulik instinkt, — enesestmõistetav tõsiasi ,— see pole kellegi kangelastegu!

Ja siiski — äkki läbib mõtte Koidula nimi! Ja äkki hardume jälle! Ning jälle näib see endastmõistetav tõsiasi kordumatu imena!

Ühes sellega selgub meile, et on pinnaline otsustada ühe või teise tundmuse iganemise üle ainult selle põhjal, et see tundmus meid ühe või teise tõlgitsemises enam ei huvita. Ja siis otsime läbi epigoonide võsastiku jälle teed selle kase poole, mille oksis tundetuul kord esmavärskuses on kohisenud.

Lõpuks, ei kaalu palju suurimadki tundmused või mõtted, kui neid ei kanna, elusta ning ilusta suur individuaalsus. Vähemalt kunstis saavad nad oma tõelise suuruse ikkagi alles suurelt isikult, tema andelt ja kirelt. Ning ainult sellistena tõmbavad nad meidki kaasa, jäädes muidu paljaiks asjaarmastaja mängukanneks.

Koidula on aga oma kõrgemail loomishetkil suur. Ta vabastub ümbritsevast tõelisusest ja allub ainult loomistahte imperatiivile. See, kellele ta laulab, pole temaaegne tõeline eesti rahvas. See maa, mida ta ülis-

tab, pole see kehv ja võrdlemisi vähehuvitav maanurgake. Ei ole enam mingit kalkuleerimist, mõistuslikku eritlemist. On ainult vaimustus, kirepalang, nägemuse tuli. Ja selle kaudu paistab kõik hoopis teisis dimensioones. Kõik idealiseerub. Jah, see suur paatos võimaldab võita isegi arenematu orjakeele abituse.

Oleks muidugi eksitus arvata, et Koidula kogu isamaaline lüürika esineks sellisel kõrgel tasapinnal. Kuid kümmekond säärast tööd leiame tal ometi. Ja see on juba tähtis.

Kirjanduslugu on osutanud, et peale ühe erandi — nimelt Kreutzwaldi poolt W. Hauffi järgi tõlgitud laulu „Priiusele" — polnud meil enne Koidulat üldse mitte isamaa-luulet. Kuid juba Koidula pidi nägema oma lühikesel tegevusajal, et see luuleliik võib mõjuda ühetooniliselt. Vähemalt laseb ta ühel blaseerunud uuduste ihaldajal kurta:

„Isamaada ikka jälle?
Kas sa muud ei mõista siis?
Kas sa muud ei tea laulda?
Vanaks ammu läind see viis!"

Võrratult palju enam põhjust oleks meil selliseks küllastumiseks — pärast rahvusliku ärkamisaja luulelist järellainetust. Kuid meie külmavõitu suhtumist sellesse luuleliiki ei tohi ometi pidada hoolimatuseks rahvuslik-isamaaliste ainete eneste vastu. Muidugi, meie rahvuslik tundmus on teisenenud, saanud reaalsemaks ja realistlikumaks, kaotanud palju oma naiivsest pinnapealsusest. Kuid ta on siiski võimeline süttima seal, kus teda haarab kunstiks moondunud suur paatos, suur kirg, suur elamus. Ja selline on Koidula looming oma tippudes. Ning sellisena võime seda veel praegugi vastu võtta ja hinnata.

Eritledes Koidula toodangu väärikamat osa paneme tähele mõningaid huvitavaid jooni. Ta on kuns-

tiliselt õnnestunud ainult paaris positiivses ja elurõõmsas isamaa-ülistuses. Kuid nende enamik saab oma hoo ja kandejõu kas autori võitlusihast või ta valulikust vahekorrast isamaaga. Siin on ta üleshüüded vaenlaste vastu või ahastused vennavaenu pärast, nagu „Laulu kohus", „Ülesse unest!", „Ma kannan leina!" Ja siin ta valulikud igatsused kodumaa mulla järele, nagu „Jutt", „Eesti muld ja eesti süda" või „Enne surma Eestimaale".

See osutab, et Koidulagi vaimustus ei suuda puhkeda täieks kunstiks ainult eestluse positiivses-objektiivses deklareerimises, milles nägid oma peamist ülesannet ta epigoonid. Temagi paatos toitub esijoones kirest: vihast või valust. Sellepärast oleks vist eksitus pidada tema peaalaks just rahvuslikku hümni, vaid pigemini satiiri ning eleegiat. Ja niipalju kui see traagiline toon ei vastanud rahvusliku ärkamisaja üldisele meeleolule, niipalju pidi ta ka üldsusele jääma arusaamatuks.

Kuid ses valguses hakkabki Koidula kuju alles hiljem selguma. Mitte ainult, et lugejal puudus kohane vastuvõtukalduvus, vaid polnud ülevaadet isegi lauliku sedalaadi töödest. Koidula esimesed ja kauaks ajaks ainsad luuletuskogud ilmusid a. 1866 ja 67, s. o. enne rahvusliku ärkamise suuraastat. Ja ta täielik värsipärandus, mis sisaldas poole hoopis tundmatuid töid, ilmus alles pärast Eesti riikliku iseseisvuse saabumist, a. 1925. Kui võrdleme üldsuse käsitust Koidulast selle ligi 60-aastase vahemaa alul ja lõpul, siis paljastub suur kontrast. Tema kirjanduslik isik on olnud terve inimea jooksul ainult osaliselt tuntud. See on olnud poolik, katkendlik, ühekülgne. Selle puuduvaid piirjooni on korvanud ülistav stilisatsioon, ilma ülevaatliku sisuta. Veel rohkem, on otsustatud tihti ta üle tööde põhjal, mis polegi ta omad, kuna ta algupärased värsid on olnud tundmatud. Kui on

kuuldud Koidula nime, on kohe mõttes kajastunud read „Kas ema südant tunned sa", „Mu isamaa on minu arm" või „Meil aia-äärne tänavas", olgugi et need tööd on paljad tõlked. Selle vastu pole vahest tema tõelised read äratanud mingit kindlamat kujutlust.

Veel rohkem kui kirjanduslik isik on üldsuse eest olnud varjatud Koidula inimlik olevus. See on peitunud meile juba legendaarsena paistva ajajärgu legendaarseisse linikuisse. Alles Aino Kalda monograafia on paljastanud selle inimelu traagilist argipäeva ja argipäevast traagikat. Kuid täielikuma ülevaate sellest saame ikkagi alles siis, kui lõplikult on jõudnud üldsuse kätte Koidula enda rohkearvuline kirjavahetus. See võimaldab igaühele ta kuju rekonstrueerimist, ta elu piirjoonte täpsamat tähistamist.

*

Veedame praegu jälle üht tähtpäeva Koidula elu ja loomingu mõistmise ajaloos. Teame, sellised järelmaailma austused ja ülistused ei või enam kuidagi mõjustada seda elu ning loomingut. Kuid nad on tähtsad meile enestele, sest nende kaudu saame igakord jälle pisut rikkamaks mineviku vaimuväärtuste ja nende loojate mõistmises.

Laulik mullas, laulik metallis, — ühel pool kord elanud inimene, teisel ta tegevuse ametlik hinnang, — need on kaks äärmust. Oleme õnnelikud, et võime seda inimest ja ta tegevust enestele metallis allegoriseerida. Kuid oleks vähe sellest, kui poleks laulik ka südameis. Suurimad mälestussambad püstitame ikkagi seal.

„SÄÄRASE MULGI“ SÜNNILOOST.

Koidula näidendid ei pälvinud omal ajal ega pälvi ka praegu seda tähelepanu, mis tema luuletused. Nende asjaarmastuslikkude katsete esilekutsujaks oli tookordse näitelavalise materjali kisendav puudus. Oma teed-avava ülesande täitsid nad hästi, kuid nüüd tuleb neid hinnata ikkagi ainult kirjandusloolisest seisukohast. Nende tähtsus piirdub peamiselt nende esisünni-õigusega.

Kui teadlik oldi aga rahvuslikus tõusuhoos omakeelse teatri vajadusest, seda osutab just Koidula enese kiri ta soome sõbrale A. Almbergile 31. mail 1870:

> Jah, nii kaugel meie veel ei ole, kui Teie: teaterit, rahva kiele teaterit meil viel ei ole. Kui meil esmälta „näytelmät“ oleksi, kül siis saaksime ka „näytellitärta“, mutta — ei ole! „Vanemuise“-seltsi sündimise päivaks (24. Juunil) tahtvat siin kaks kolm seltsi-liiget Eestikieli esimästa comédiat katsuda (koettaa) „Vanemuise“ seltsi saalis, comédia on Theodor Körneri „Vetter aus Bremen“, kellele nime annettu „Saaremaa (Oesel) onupoig“ — tuleb oodata, midä luku lähep! See on esimene askel Eesti teatritee peal! Kül siis tõised tulevat takka ja — loodame — paremat, kui temä!

Koidula jättis taktiliselt mainimata, et need „kaks kolm „Vanemuise“ seltsi-liiget“, kes „Eestikieli esimästa comédiat katsusid“, tema enese perekonda kuulusid, samuti et ta ise just see oli, kes Körneri naljamängu eesti oludesse kohendas.

Tegelikult polnud aga kõnesoleval ajal kedagi „tõist takka tulejat“ ja esialgu jäi eesti näitelava sõna-

lise materjaliga varustamine ikkagi ainult Koidula hooleks. Kuid tema esimene katse iseloomustas ka järgmisi. Needki olid, kui mitte otse sündmustikult, siis vähemalt kirjandus-kunstiliselt saksa väikekodanlikkude jantide hädapärased ümbermoonutised meie teoorjuse lõpu talupoja-oludesse. Teame, et Koidula oma „Kosjakaskede" sündmustiku laenas isa Jannseni jutust „Naabri tütred", kuid viimase algupära küsimus ise on seni lahendamata. Ja kuigi ka Koidula viimse näidendi „Kosjaviinad" ainestik pole vahest kuskilt laenatud, siis pole sellega ometi öeldud, et siin oleks leidunud midagi rahvuslikult omapärast. Sest nii siin kui mujal jäi hingeeluline ja kunstiline lähtekoht ikkagi samaks.

Eelmist tuleb korrata ka Koidula kõige algupärasema näidendi „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola" üldaine ja selle käsitlemisviisi puhul. See on tuhat ja üks korda läbi mäletsetud jandi-kava: kohtlane isa tahab anda oma tütre jõukale, kuid alatule naabrile; tütre süda aga tõmbab ausa ja ettevõtliku noormehe poole; see seisukord laheneb alles siis, kui paljastub äiapapa täielik kohtlus, tema soosiku alatus ja tütre armuosalise ideaalsed omadused; lõpp muidugi „õnnelik": armastajad saavad teineteise, kuna ebaaus võistleja raudu pannakse. Et viia seda kulunud ainet šablooniliselle lõpule, selleks peavad näitelava „masina-jumalad" ohtralt oma abi andma, tuues tegelasi näitelavale või koristades neid sealt, nõnda kuis nõuab asjade käik, kuid lõpuks ei jää tegelastel ikkagi muud üle, kui peavad suure osa sündmustikust loomuvastaste üksikkõnede abil vaatajaile selgeks tegema. Kokkuvõttes: hariliku jandi ebaloomulik sündmustik, pingutatud kompositsioon, lapsik intriig ja selle veelgi lapsikum lahendus.

Ja ometi, hoolimata kõigest eelmisest, leidub „Säärases mulgis" siiski voorusi, mis asetavad ta üles-

poole meie järgnevate aastakümnete algupärasest näitekirjandusest. Sest selle šabloonilise üldaine kõrval on siin riivatud üht kultuuriloolist momenti, mis põhjalikuma sotsiaalse ja hingeelulise käsitluse puhul oleks võimaldanud meie tõelise rahvusliku komöödia sünni. See on nimelt õnnelikult tabatud vastuolu meie tolleaegsest külaühiskonnast ja rahva iseloomust — mulkide hakkavusest ja tartlaste ning pärnakate saamatusest.

Miks vihkab äiapapa Mäeotsa Peeter tütre armuosalist Männiku Märti? Peamiselt sellepärast, et seegi on m u l k — üks neist Viljandimaa meestest, kes maademüümise alul võõrad kohad endile ostsid — m. s. ka äiapapa enese renditalu. Ning Märt mõlgutabki ühes monoloogis oma „mulklusest": „See tuline sõimunimi! Sest päävast saadik, kus esimene Villandi kuub Mul'gi talust tuli üle meie maakonna raja omale kodukohta otsima, on sada lopsu ja vopsu pääst päha lendanud ja rusikad rusikaid kaalunud selle nime pärast."

Kuid ühes selle teadmisega on mulk ometi teadlik ka enese väärtusest. Olgu kuis on, kuid kui meil kuskil avaldus tõesti mingisugune üldrahvalik ärkamisaeg, siis kõigepealt Mulgis. Sealt ei tuldud mitte üksnes majanduslikult mahajäänute talusid ära ostma, vaid mulgid panid end maksma kogu meie tookordses avalikus elus. Ja sellepärast rõhutabki Männiku Märt oma hõimu üleolu teistest:

Nad võivad uhked olla meie pääle; sest kusagil ei sünni nimetamise väärt tegu meie maal, kus mitte mul'gi pää ehk käsi töös ei ole! Kes varem sängilt väljatuleb, see alevamalt astub, aga sellepärast ei ole aegutaja veel õigusekandja! Miks on mul'gil rohkem jõudu? Seest, et tal rohkem pääd on! Ja kust tuleb tal ärgem meel? Usinamast kooliskäigust! Kes aga ei viitsi pääd väsitada ja kätest üksi arvab küllalt olevat, ehk hoopis, kus soola tarvis, kõik maailma tangu täis ajab — see ometi ärgu arvaku mul'gi sõimamisega kõik soola maailmast ärakaotavat!

Nagu öeldud, oleks selle tõu-vastuolu põhjalikum arendamine olnud enam kui tänuväärt ülesanne. Kuid kahjuks jääb see Koidula näidendis täiesti varju šabloonilise armuintriigi kõrval. Ja paremini ei õnnestunud selles ka J. Kunder, kes puudutas sedasama probleemi näidendis „Mulgi mõistus ja Tartlase tarkus". Mõlemal puhul andis see aine ainult pisut ajalist ja kohalist värvingut väljaspool aega ning kohta seisvale jandile.

Nii nutikana ja hakkajana, kui Koidula kujutab Männiku Märti, niisama juhmid ning arenematud on selle vastukujud: Mäeotsa Peeter ja Erastu Enn. Et nende juhmust kõigile selgeks teha ja sel teel Märti võidule viia, laseb autor esimestel otse kisendavaltjabura tükiga hakkama saada. Kui viimases tsitaadis esitatakse mulkisid eesti rahva soolana, siis on näidendis küllalt kõnet soolast ka kõige otsemas mõttes. Peeter ja Enn leiavad ajalehest nimelt järgmise teate turuhindade kohta:

Pütt punast soola 9 rubla — kop.
„ tangu „ 8 „ 20 „

ja arvavad oma kirjaoskamatuses, et viimases reas on kõne tõesti odratangudest. Suures kasuihas laseb Mäeotsa Peeter kohe 100 vakka otri tangudeks teha ja sõidab Pärnu neid müüma. Seal selgub muidugi, et hind käis ainult tangusoola kohta; kuid ühes selle sissekukkumisega on ka Peetri eneseusk ja usaldus Ennu vastu murtud.

See tangu-lugu näib ühelt poolt olevat liiga otsitud ja kunstlik, kuid teiselt poolt üllatab ta ometi oma asjalikkusega ses ilmetus intriigistikus. Näib, nagu kohtaksime siin kesk romantilist näidendi loori äkki tüki realistlikku lõuendit. Ja nagu alamal selgubki, on just see kõige liialdavamana näiv tangu-episood kõige tõsielulisem osa ses nii kunstlikus kompositsioonis.

1859. a. „Perno Postimehes“ lk. 128, 160, 176 ja 200 ning sama ajalehe järgmises aastakäigus lk. 8, 48, 80, 104 ja 144 leiame korduvalt ühe ja sellesama tabeli pea ühe ning sama sisuga:

Kauba hinnad.

	Rigas.		Tallinnas.		Tartus.		Pernus.	
	Rb.	Kp.	Rb.	Kp.	Rb.	Kp.	Rb.	Kp.
Tsetw. rukkid.	—	—	5	33	4	80	5	20
„ nisso.	—	—	—	—	—	—	7	20
„ odre	—	—	5	—	4	50	4	80
„ kaero.	—	—	3	—	3	—	2	85
Püt sola, punnast. . .	4	77	—	—	—	—	5	50
„ „ tango. . . .	4	20	—	—	5	50	4	60
„ heringid, suri . .	11	—	—	—	12	—	9	—

1860. a. teisel poolel kaovad aga need hinnatabelid „Perno Postimehest“. Kui seal hiljem uuesti hakatakse turuhindu märkima, siis sünnib see teisel viisil. Nii võib järgneva veidra loo põhjustajaks olla ikkagi üks neist tabeleist, millest ülemal näide.

Nimelt leiame poolteist aastat pärast viimase hinnatabeli ilmumist „Perno Postimehe“ 1861. aastakäigust nr. 44 järgmise pentsiku sõnumi, isa Jannsenile nii iseloomulises stiilis:

Pernust. Kassin mõistus teeb kahjo. No muidogi. Se on ni tuttav assi, et sest mitte sõnna räkida ep olleks; agga et kassin mõistus ka seitungi luggemisse jures armsa Eestimehhele kahjo võib tehha, ja sedda õige puhta rahha polest: sest tahtsin ommeti paar sõnnakest üllessepanna. Sarema mees teab kül, et ma sedda luggu tulest ei olle võtnud. Kassin mõistus maksis temmal kord ennam, kui aasta otsa poega kolis piddada. Ta olli „Postimeest“ luggenud, olli arvanud arrosavad, rõmustas ennast, mõtles: „so, sealt saan hea kasso“, ja teggi rutto nenda kui mõtles. Mis ta siis olli luggenud? Ma ussun ei muud middagi, kui „kaubahinnad“. Seal seisis ommal aial teiste asjade seas nenda:

Püt punnast sola..5 rubl. 50 kopp.
ja selle al: „ tango „ 4 „ 60 „

Nüüd teab iggaüks vähhegi õppetud innimenne, et se nenda paljo tähhendab: Püt punnast sola maksab 5 rubl. 50 kopp. ja püt t a n g o sola maksab 4 rubla 60 kopp. Agga kuida lugges Sarema mees? Üllemast reast sai ta arro kül, agga mis al seisis, ei mõistnud temma mitte, et sõnnade assemel märgid tehhakse, mis seddasamma sõnna tähhendavad, mis üllemal seisab. Temma lugges ja mõistis nenda, et Pernus vak tango piddi 4 rubl. 60 kopp. maksma. Noh, mis nüüd? Saremal kasvavad head jämmedad odrad, mees murretseb 1 koormat tango valmis, hobbused ette ja tulleb sedda pitka teed Perno turrule. Essimesses podis vessivärravas kulab ta järrele, kus tango prugitakse ja mis hinda vakkast antakse? Kaupmees vastab: kaup isse teeb hinda; kuida tangod, nenda hind; ni ja ni paljo peale kahhe rubla. — „Kas mitte ennam?“ küssib mees. — „Noh, võib olla paar koppikut, kui kaup hea on“. — „Postimehhe“ sees seisab jo selgeste 4 rubl. 60 kopp.! — Kaupmees kohkub ka nattuke ärra, mõtleb: se ei või olla; kes annab sedda? Mis muud kui võtvad „Postimehhe“ lehhe ette, nr. nenda ja nenda paljo, ja vatavad järrele. Säh, seal tulli assi välja! Kaupmees naeris ja selletas, agga mees turtsus ja süllitas. Odrad tanguks tehtud, pitk te käidud, vaev nähtud, kahjo tehtud, mis eest? Noh, eks selle eest, et Pernus teäda sai, et tango - s o l mitte t a n g o ei tähhenda. Se kolirahha olli nattuke raske. Mees pöris süddame täiega ümber ja läks keige omma kalli tangodega jälle taggasi. No muidogi, kes kahjo saab, sellele tulleb pilkaminne ilma hinnata. —

Meil pole erilisi põhjusi kahelda selle sõnumi sisulises tõepärasuses. Taotledes oma õpetlikku tendentsi võis isa Jannsen vahel küll ka mõne vana anekdoodi kohalikkudesse oludesse üles soojendada. Kuid käesoleval puhul tahab see puhtkeelelistel põhjustel (tangud ja tangusool) võimatu olla. Ja kuigi kõnesoleva saarlase juhmus on küll kisendav, siis ei ületa see ometi teisi samalaadilisi juhtumeid ajalehe „õnnetuste ja kuritööde“ kroonikas.

Ainus asjaolu, mis äratab imestust, on see, et viimase hinnatabeli ilmumise ja saarlase sissekukkumise vahel on kulunud ligi poolteist aastat. Kuid arvestades tolleaegset pikaldast elutempot, polegi see vaheaeg

nii üllatav. Ja lisaks võis lugu saarlase äpardusest alles väga hilja Jannseni kõrvu ulatuda.

Selle loo trükist ilmumise ajal oli Koidula alles 18-aastane ja vaevalt koolipingilt pääsnud. Kuid juba siis aitas ta isa ajakirjanduslikus töös, vähemalt luges ta hoolsalt selle lehte. Sellepärast pidi talle ka see tõsielu-anekdoot juba selle ilmumise ajal tuttav olema. Võime ka kujutleda, kuidas isa Jannsen lõunalauas oma saksa tõugu perekonnale naerdes jutustas sellest lõbusast talupoja-jandist, mida ise alles äsja oli kuulnud. Ja kes teab, oli see lugu, nagu vahel kõige tühisemadki asjad, teravalt Koidula mällu sööbunud, nii et ta hiljem „Säärase mulgi" kirjutamise eel ainult enesekontrolliks vana ajalehe pidi esile otsima. Kõigest sellest ei tea me midagi. Ainult seda võime väita, et Koidula näidendi sünniloo lähtekohaks on kindlasti olnud eelpool-esitatud lugu saarlase äpardusest.

Selle juures ei mõtlegi me tõendada midagi täiesti uut ja üllatavat. Et „Säärase mulgi" aluseks on olnud mingi vana ajalehe-sõnum, teade sellest on säilinud ka kirjaniku lähemas ümbruses. Seda tõsiasja tuletab meelde H. Rosenthal oma memuaarides (Kulturbestrebungen, lk. 99) ja nähtavasti just tema järgi ka mitmed teised. Ainult Rosenthali teatest paistab, nagu oleks kõnesolev sõnum puudutanud aktuaalsemat momenti, s. o. mulkide ja tartlaste vastuolu. Nii võib siin käesoleval korral kõne olla ainult vana kuulduse lõplikust selgitusest.

Kui aga „Perno Postimehe" hinnatabeli ilmumisest kulus poolteist aastat, enne kui saarlane oma tangukoormaga Pärnu jõudis, siis kulus terveni kümme aastat, kuni Koidula sest õnnetust teekonnast oma „kometi" kirjutas. Kuid selle aja jooksul oli nii Koidula ise kui ka ta ümbrus tunduvalt muutunud.

Isa Jannsen ei elanud enam Pärnu Ülejõel, vaid Eesti vaimlise elu keskkohas Tartus. Ja tema lehe

nimi polnud ka enam „Perno", vaid „E e s t i Postimees". Kõige algelisem rahvavalgustustöö oli juba seljataga, elati rahvusliku ärkamise elevusrikkamaid aastaid. Ning sel algatusrohkel ajal pandi alus ka eesti teatrile, mis pidi olema püsivam kui omaaegsed Pärnu katsed „Pärmi Jaagu unenägudega".

Nagu me harilikult ei suuda tungida inspiratsiooni algallikani, nii ei tea me ka praegu, miks Koidula algupärase näidendi ainet otsides sattus just sellele tangusoola-anekdoodile. Kuid et ta lähtekoht just siin peitub, seda osutab seegi, et näidendi esialgseks pealkirjaks oli „30 vakka rukkitangu", kuna „Säärase mulgi" probleem alles töö jooksul esile kerkis. Sellest lähtekohast peale hakkas aine autori mõttekujutuses laienema ja varieeruma. Et rõhutada koomikat ja teha seisukorda pöörasemaks, selleks tõstis autor tangumäära hiljem saja vakani, nii et võis rääkida juba Pärnu saabuvast „killavoorist". Samuti tõstis ta kümne aasta jooksul muutunud turuhindade seisukohalt ka soolahinna ligi kahekordseks. Kuid kuigi autoril enesel ega meie tookordsel avalikul elul polnud enam palju tegemist Pärnuga, ometi jälgitakse näidendis ses suhtes anekdoodi algteksti. Samuti jäi Mäeotsa Peetri sissekukutajaks „Postimees" oma turuhindadega, nii et sissekukkuja lõpuks uuesti võis ahastada: „Ja kui seda alles se kurjategia, se Postimees kuulda saab: ma ei taha äramõteldagi! Siis on mo väetima nimi kõige maailma suus! Rotiauku ma poeks selle häbiga!" Nii on siin asjad ümber pööratud ja „Postimehest" laenatud lugu sinnapoole tagasi juhitud. Ning vaevalt mäletasid tookordsedki näidendi lugejad-vaatajad, et nad sestsamast jandist juba kümne aasta eest olid kuulnud.

Kuid ometi ei piisanud sellest anekdoodist vähegi ulatuslikumaks kompositsiooniks. See võis ainult isa Jannsenile juhust anda kirjaoskamatu rahva manitse-

miseks. Nii Koidula enese kui ajajärgu iseloom nõudis juba midagi positiivsemat ja aktiivsemat. Liiatigi et alles kontrastide vastuseadmisest võis sugeneda mingi näitelavaline kompositsioon. Ning siitpeale jatkus juba otsekohene loominguline protsess. Autor skitseeris omal algatusel üldsündmustiku, mis osutus kahjuks küll võrdlemisi banaalseks. Tõsieluline anekdoot sobis ainult selle sündmustiku ühe osa kandjaks. Teise poole toeks lõi aga autor kontrasti-seadust jälgides nutika ja hakkaja noormehe kuju. Kuid ühes sellega oli ta vahest eneselegi üllatuseks riivanud ainet, mis oleks põhjalikumal käsitlusel olnud palju viljakam: mulkide ja nende naabrite vastuolu.

Meil on „Säärase mulgi" kirjutamisest ja esimesist ettekandeist võrdlemisi rohkesti teateid. 9. detsembril 1870 kirjutab Koidula sest teosest esimest korda Kreutzwaldile: „Ich denke daran, so bald ich wieder öffentlich arbeiten darf (diese Zeilen sind täglicher Ungehorsam) mein vor Monaten angefangenes „30 wakka rukkitangu" zu beenden; vielleicht kann es im Januar dann gegeben werden." Aga nii ruttu see ometi ei läinud. Alles järgmise aasta kevadsuvel leiame „Eesti Postimehest" kuulutusi näidendi etendamise kohta. Kuid nähtavasti polnud töö isegi veel siis lõplikult valmis, vähemalt on ta pealkirjaks seekord: „Nisuggune Mulk ehk Sadda wakka solatango". Aga juba 4. juunil 1871 võib Koidula kergendusohkega Kreutzwaldile teatada: „Eile õhtu läks „Särane Mulk" esimest korda rahva silma ette, — tänu Taarale, tõiste kaunis heaks meeleks — täna õhtu tuleb tõine käik temale kätte. M i n u hirm on igakord palju suurem kui kõigil muil: aga ma olen Taarale tõotanud, teda ega Eestlasi ei iial enam niisuguse nõuuga vaevata, kui ta mind selle korra veel peastab! Vist tal oli rõõm minu tõotusest, selle-pärast ta aitas!" Koidula poolt samal sügisel Almbergile saadetud kir-

jast ja Rosenthali memuaaridest leiame teateid ka mõlema esimese etenduse tegelaste kohta. Nagu näeme, astus eesti teater vähemalt ühes suhtes oma esimesed sammud täiesti Shakespeare'i teatri vaimus: nii siin kui seal etendasid naiste osi alles noored poisid!

Kuigi Koidula oma näidendi juba varsti pärast esimesi etendusi tsenseerida andis, ometi võis see alles 1872. aasta lõpus trükist ilmuda. Selle esimese väljaande tiitellehelt loeme: „Särane Mul'k, / ehk / Sadda vakka tangusoola. / „Saaremaa Onupoja" kirjutajast. / Ümbertõlkimine tõiste keeledesse on ärakeeltud. / Tartus, 1872, / Trükitud W. Gläseri juures".

Kui Koidula Kreutzwaldile teatas, et ta Taarale tõotuse annud mitte iialgi enam oma kaaskodanikke näidenditega vaevata, siis oli see muidugi naljaks öeldud. Tõeliselt kirjutas ta küll veel jandi „Kosjaviinad", kuid see tühine töökene on siiamaale jäänud etendamata ja trükkimata. Nii et autor lõpuks ikkagi oma tõotuse on täitnud — kahjuks eesti näitekirjandusele.

1928.

MEIE KIRJANDUSE ÜHISHARRASTUSEST VANEMAIL AJUL.

Tänavu tuletati meelde kahe meie kirjandusliku organisatsiooni tähtpäevi, — on nimelt möödunud 60 a. E. Kirjameeste Seltsi ja 25 a. E. Kirjanduse Seltsi tööle asumisest. Selle juures toonitati, et viimane selts asutati nii vormiliselt kui sisuliselt esimese ülesannete pärijaks. Kuid ka E. Kirjameeste Selts omakorda oli vaid juba enne teda käimasoleva töö jatkajaks. Ja sellepärast pole huvituseta jälgida siin meie varasemaid kirjanduse ühisviljelemise katseid. Nende areng moodustab omaette peatüki meie kultuuriloos.

*

1630. aasta paiku hakkas kümmekond praegu vähetuntud kirjanduse ja teaduse tegelast ühe Pariisi protestandi majas koos käima, et vahetada mõtteid üldistest päevauudiste ning eriti nende huvialadesse puutuvaist küsimustest. Sellest poolsalajasest ringist kuulis kõikvõimas diktaator kardinal Richelieu ja otsustas sedagi kasustada oma tsentraliseerimispüüetes. Ta pani ette tunnustada see ring avalikuks organisatsiooniks, mis seisab majesteedi enese kaitse all ja saab valitsuselt oma ettevõtete toetuseks rahalist abi. Ning sellisena kinnitatigi Académie Française 29. jaanuaril 1635 kuningliku ediktiga. Varsti pärast seda tõsteti tema liikmete arv neljakümneni, millisena see on püsinud tänapäevani.

See nii juhuslikel asjaoludel sündinud organisatsioon on etendanud väljapaistvat osa prantsuse keele ja kirjanduse plaanikindlal arendamisel kolme sajandi kestel. Aga ühtlasi on ta olnud eeskujuks neile loendamatuile kirjanduslikele keskasutistele, mis on tekkinud kõigis maailma nurkades selle aja jooksul. Ei oleks vist raske osutada, et isegi esimesed eesti keele ja kirjanduse organiseeritud harrastuskatsed põlvnevad kaudselt sellest kaugest eeskujust. Vahe on vaid selles, et säärased harrastused võisid meil pinda leida alles paar sajandit hiljem ja et nad meie olude kohaselt pidid võtma varsti hoopis rahvalikuma ilme.

Ometi pole sellega veel öeldud, et meil juba varemgi ei võiks tõestada kollektiivset keele ja kirjanduse harrastust ega selle harrastuse nähtavat vilja. Tuleb ainult rõhutada, et need ühisettevõtted kandsid kõik juhuslikku ja ajutist iseloomu ega põhjustanud püsiva organisatsiooni sündi.

Igatahes võime oma kirjanduse organiseeritud viljelemise katseid jälgida peaaegu veerand-tuhande-aastasesse minevikku.

Sest sääraste katsete hulka tuleb lugeda kahtlemata ka Piibli tõlkimise konverentsid, mis korraldati meil 17-nda sajandi viimsel veerandil. Siis istus Lindenhofis (1686), Pilistveres (1687) ja tõenäoliselt Tartus (1694) koos meie kirjanduslik ürgakadeemia ning, kui soovitakse, ka boheemkond. Auväärt hingekarjased ei kogunenud sinna ainult mõneks koosolekuks, vaid elasid ühes nädalate kaupa. Oli seal tõsiseid tööistungeid, kuid küllap ka vabamaid mõttevahetusi meie keele ja kirjanduse viljelemisest. See kõik sündis muidugi võõraste poolt ja võõras keeles, kuid väitluse esemeks oli ikkagi eesti keel, ta sõnavara, ta murded. Piike murtigi just rahva ja rahvakeelsuse nimel — just niisama nagu pisut varem prantsuse ja teistegi

renessansi ning usupuhastuse kaudu rahvuslikule iseolemisele ärganud rahvaste kirjanduslikes keskustes.

Kes teab, oleksid Piibli konverentsid pannud mingi kindlama aluse vähemalt meie vaimuliku kirjanduse soetamisele, kui nende eneste saatus poleks olnud nii heitlik. Aga juba noil ajul lõid ilmsi lõkkele paigalised ja sugupõlvelised vastuolud meie vaimuelu juhtide keskel. Ei sobinud ühte Põhja- ja Lõuna-Eesti mehed ega käinud hästi noorurite Forseliuse ning Hornungi käsi! Neist aastakümneid kestnud kemplemisist pühakirja tõlke kallal peaks kõnelema küll sootu teises stiilis, kui teeb seda Villem Reiman oma „Eesti Piibli ümberpanemise loos".

Võrreldagu ainult: 1681. a. paiku langes eesti Piibli jaoks tellitud paber Alžeeri meriröövlite kätte. Kuid kui nad kuulsid, et see on määratud pühakirja trükkimiseks, andsid nad saagi liigutatult tagasi. A. 1687 varastasid kadedad Põhja-Eesti pastorid Pilistveres Uue Testamendi tõlke käsikirja, et see aga Riias ei saaks ilmuda. Ja isegi Rootsi kuninga käsk ei toonud seda tagasi!

Kuid kollektiivne töö meie vaimuliku kirjanduse põllul jatkus ometi ja selle viljaks oli lõplikult nii meie Piibel kui Lauluraamat. Näeme koguni haruldast andumust: isegi Põhjasõja eest Tallinna müüride varju põgenenud pastorid istusid seal ühiselt eesti sõnaraamatu koostamise kallal, — millisest tööst kahjuks küll asja ei saanud.

Aga just seesama sõda hävitas kauaks ajaks ka meie kirjanduse arenemise eeldused. Nii rahva kui tema võõrast tõust vaimuviljelejate elu oli selleks liiga vilets, et siin veel sõnalooming oleks võinud õitseda. See seisak peegeldub selgesti meie raamatutoodangu kronoloogilisis katalooges. Veel vähem olid need olud kohased mingi kollektiivse töö sooritamiseks. Igatahes peame tulema ligi sada aastat olevikule lähe-

male, et jõuda jälle suuremate kirjanduslikkude ühisettevõteteni.

Kuid ka siis ei või veel kõnet olla mingist kirjanduslikust organisatsioonist, vaid ainult ühe isiku algatatud üritusist, mida teised kaasatundjatena ja kaastöölistena toetasid. Võiks juba mainida A. W. Hupelit tema „Topographische Nachrichten'itega" (1774—1782), mis sisaldavad kollektiivselt kogutud andmeid ka eesti rahva elust ja luulest. Kuid võrratult suuremat tähtsust meie keele ja kirjanduse seisukohast omab siiski J. H. Rosenplänter oma „Beiträge'dega" (1813—32).

Muidugi, Rosenplänter oli asja algataja ja hing, kuid teda ja tema mitmekümnepealist kaastööliste peret sidus ometi ühine huvi. Siin pidi ka isiklik kontakt ja kirjavahetus suurt osa etendama. Ses ettevõttes tunneme ilmselt valgustusaja vaimu sissetungi meie umbsesse õhkkonda ja rahva ning rahvuse probleemi esimest arvestamist meie maapäral. Kõik see oli saanud aktuaalseks pärast prantsuse revolutsiooni ja Euroopa võitlust Napoleoni vastu. Meil puudusid küll omakeelne valitsus, ülemklassid ja haritlaskond; kuid ideoloogia, mis seadis eesmärgiks rahva ja ta keele arendamise ning tõstmise, sündis ometi. Sündis estofiilsuse ideoloogia, millele vähemalt ajajärgu selgemad ja vabamad pead vastu ei vaielnud. Kui J. W. L. v. Luce ja J. H. Rosenplänter avaldasid oma eesti keele ülistused ja nõuded selle keele suurema tarvituselevõtu kohta avalikus elus, siis ei loobunud neist nende kaastöölised, vaid näisid selle aatesuunaga üksmeelselt ühinevat. Ja selle juures olid nad peale paari erandi kõik sakslased, mõned sünnilt koguni välismaalased.

Võime ainult kujutella, milline kultuurivarandus oleks kogutud sajandi jooksul „Beiträge'de" kaante vahele ja millise intensiivsusega meie keele ning kir-

janduse arengut edasi viidud, kui selle rühmkonna toetajaiks oleksid võinud lüüa meie maa võimukandjad! Kuid viimaste hulgas puudusid Richelieu'd. Ja sellepärast oli ja jäi Rosenplänteri ettevõte eraviisiliseks. Kuid ühes sellega tõendas ta ilmselt kindlama organisatsiooni vajadust, juba sellekski, et ainelisi raskusi kergemini kanda. Polnud siis ime, et sellise organisatsiooni mõte just Rosenplänteri ringkonnas teadlikuks sai ja teostumisvõimalusi otsis. Imelikum oli juba see, et algatuse tegijaks oli just välismaalane ja et see sündis nii kõrvalises kohas, kui on seda Kuressaare.

Aastal 1815 avaldas too välismaine aadlik, maakeelse nimega Johann Willem Luddi Ludse „Beiträge'de" IV vihus oma „Ettepaneku ühe eesti seltsi asutamiseks". Tema eesmärgiks oli eesti keele harimine ja suuremale mõjule aitamine ning tema eeskujudeks Saksamaa keeleseltsid, milliseist mõned olid tekkinud juba õieti varakult (nõnda Fruchtbringende Gesellschaft Weimaris juba a. 1617 — nii siis enne Prantsuse Akadeemia sündi). Luce loogika ei jäta midagi soovida:

Sügava meelepahaga panin ma juba ülikoolides tähele, et kuigi suurem osa välismaalasi, eeskätt ungarlased, venelased ja päris-liivimaalased, rääkimata juba prantslastest ja teistest, eneste keskel oma maa keelt kõnelesid, siis ei kõnelnud eestimaalased omavahel ometi kunagi eesti keelt. Ma pärisin mõnigi kord selle põhjusi ja mulle vastati kõrgilt: see on ju talupoegade keel. Kas polnud seda ka ungari, vene ja läti keel? Miks armastavad ja kõnelevad nemad oma maa keelt, aga eestimaalased mitte?...

Et eesti keele sisemist väärtust paljude poolt ei mõisteta, oleneb osalt asjatundmatusest, osalt eelarvamusest. Asjatundmatud ütlevad: on nii palju asju, eriti abstraktseid mõisteid, mida ei saa eesti keeli väljendada. Tõsi! sest mis päriseestlasele oli võõras, sellele ei võinud ka tema keeles sõnu leiduda. Kuid kas polnud lugu kõigi keeltega nii? Kõik on end osanud ses suhtes aidata ja ka eestlased oskavad end kord aidata. Kui saaks teda ennast teha mõtlejaks, siis leiaks ta endale tingimata väljenduse ja võiks seda täpsalt eesti keeli sõnastada, mis ta mõtleb ...

Nõnda on läinud teistegi keeltega, nimelt ka saksa keelega.

Luce arendab lähemalt kavatsetava seltsi kuju ja ülesandeid ning lõpetab: „See oleks siis umbkaudu olulisem osa minu ettepanekust ühe eesti seltsi asutamiseks, mille tulevaseks tegevuseks eesti keele põllul ma juba eeskätt õnne soovin."

Autor oli siiski optimistlikum, kui lubasid olud, ja tema õnnesoov osutus enneaegseks. Hoolimata ajajärgu estofiilsest meeleolust ei järgnenud tema üleskutsele kuskil tegelikku sammu. Siis astus ta selle ise, olgugi nii eraldatud ümbruses, kui oli seda Saaremaa pealinn. Kaks aastat pärast eespool tsiteeritud üleskutse ilmumist asutati nimelt Kuressaares Ehstnische litterarische Gesellschaft. Asutajaina mainitakse Lucet ja Saaremaa superintendenti A. H. Schmidti, kuna liikmeiks olid seitse Saaremaa pastorit ning auliikmeks Rosenplänter. Arusaadav, et see selts oma liikmete vähesuse ja kultuurikeskusist eemaloleva asukoha tõttu midagi nimetamisväärset ei võinud korda saata; president Luce surmaga a. 1842 lakkas ta üldse olelemast. Kuid teda kui teenäitajat ei tule ometi unustada. Ta oli meie esimene ametlikult kinnitatud kirjanduslik organisatsioon, ja paljas tema nimeline olemasolu võis kannustada teisi järeleaimamisele.

Tuleb nimelt silmas pidada, et sellal, kui Luce oma seltsi asutamise plaani avaldas, Baltimail veel ühtki sedalaadi organisatsiooni ei leidunud. Nagu näeme ühest kirjast, seab K. A. Gottlund Luce algatust soomlastelegi eeskujuks. Vanimaks üldkasulikuks balti seltsiks peetakse üldse a. 1792 Riias asutatud Livländische gemeinnützige und öconomische Societät'i. Kuid kulus enne igatahes paarkümmend aastat, kui puht-vaimuinimesed hakkasid koonduma. Tõsi küll, juba a. 1803 on asutatud mingi Literärisch-praktische

Bürger-Verbindung zu Riga, kuid selle ülesandeks näib olevat peamiselt kirjastamine. Kõik tõelised kirjandus-teaduslikud koondised tekkisid aga alles pärast 1815. aastat: Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Selts Miitavis 1816, Läti Kirjanduse Selts Riias ja Miitavis 1827, Läänemeremaade Ajaloo ja Muinsuse Selts Riias 1834 jne. Need kõik olid muidugi saksa haritlaste ettevõtted, lisaks ei asunud neist ükski Eesti maa-alal, nii et nad ka mingit huvi ei võinud tunda meie keele ja kirjanduse vastu.

Kuid ajajärgu üldine vaim tõstis lõpuks ka Eestis päevakorrale kirjandusliku koondise küsimuse. Selle juures oli selge, et püsivam ja viljakam organisatsioon vajas suuremat keskust ning meie vaimueluga tihedamas kontaktis olevaid tegelasi, kui võis pakkuda meretagune linnakene. Ülikooli uuesti avamine Tartus sajandi alul oli juba iseenesest selle keskkoha kindlaks määranud. Teiselt poolt oli tähtis, et kavatsetavas liitumises eestisõbraliste võõraste kõrval ka juba mõned tõesti eesti sünnipäraga mehed võisid kaasas olla. Ja neil eeldusil tekkiski Tartus a. 1838 Õpetatud Eesti Selts.

Keegi, kes seltsi asutamislugu nähtavasti ise kaasa oli elanud, annab sellest „Ma-rahva kalendris" 1857 huvitava kirjeldise. Ta ei leia seltsile veel paremat eestikeelset nime kui „Marahva sündinu asju tundjide koggodus Tartun". Seltsi tekkimist kirjeldab ta aga järgmiselt:

> ... se mõtte, meie marahva endist ellokõrda nink temma vanna nink vastset kelemurret õige põhjast tutta nink kigega tävveste tutvas sada, mes eale meie essamaad nink meie marahvast puttup, tulli äkkitselt ni kui välk taivast mitma oppatuide meeste sõamete, kea 1838. ajjastajal siin Tartun koon olliva nink koggemata säratsist asjust jutto aijeva, nink seddamaid olli ka nõuv võetu, särast koggodust Keisri lubbaga Tartun säeda, kelle liikme egga ku eddimätsel kolmapäival kokkotulleva säratsid asju tallitama nink ajjama, mes nimmetetu teedmist nink tundmist eddesisaatva.

Kuid nii ilus kui ongi see lugu välguna sähvatavast mõttest, ometi küpsis ka Õpet. E. Seltsi asutamiskavatsus aegamööda ega tekkinud igatahes alles 1838. a. Ka siin tuleb arvestada inimmõtte aeglust ja ergutavaid eeskujusid.

Viimastest rääkides tuleks mainida peamiselt kahte: Lettisch-literärische Gesellschaft'i (1827) ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura't (1831), eriti just viimast. Selle asutajaiks olid 12 meest, enamikus Helsingi ülikooli noored õppejõud. Osalt viimase asjaolu, osalt kergema legaliseerimise tõttu näibki asutis olevat esialgu lähedas ühenduses ülikooliga. Selts asetas oma ülesandeks soomekeelse suusõnalise ja trükitud vaimuloomingu kogumise, uurimistöö kodumaistes teadusharudes, kirjanduse edendamise ja soome keele arendamise kirja- ning hariduskeeleks. See kõikehaarav eeskava on seletatav ajastu entsüklopeedilise vaimu ja teiste vastavamate asutiste puudumisega. Ning Õpet. E. Seltsi sünnilugu ja esialgne tegevus tuletab omakorda mitmeti meelde Soome Kirjanduse Seltsi selle algkujul, kuigi meil puuduvad andmed otsekohesest eeskuju kasustamisest. Olude teatav sarnasus võis muidugi lükata samasugustele tegevusviisidele, kuid ometi tohib oletada ka teadlikku jäljendamist, liiatigi et mõlema asutise tegelased varsti lähemasse ühendusse astusid.

Pole vist kahtlust, et just F. R. Faehlmann on Õp. E. Seltsi asutamismõtte propageerimisel ja teostamisel kõige agaram olnud. Juba a. 1833 kirjutas ta Kreutzwaldile kindlama estofiilsuse keskuse loomise vajadusest ja a. 1836 sellelesamale: „Siin on [prof. dr. med. A. v.] Hueck'il elav huvi Eesti asja vastu; on teisigi, kellel kõigil palju head tahtmist. Mis ütlevad aga t e o inimesed? Mitte ninakrimpsutamist enne aega!" Nähtavasti olid eeltööd organisatsiooni loomiseks juba sellal käimas. Igatahes kinnitati 1839. a. alul

Õp. E. Seltsi põhikiri haridusministri poolt, ja varsti tulid ka asutajad esimeseks ametlikuks koosolekuks kokku. Neid oli 19, kellele järgneval aastal liitus veel 20, kõik kõrgema haridusega mehed. Esimeheks valiti prof. Hueck, viis aastat hiljem aga Faehlmann.

Sellega oli pandud püsiv alus organisatsioonile, millel olid kõik eeldused kujuneda meie kirjanduslikuks keskasutiseks. Seda küll mitte tema põhikirja, vaid ta esialgse töösuuna ja -laadi järgi otsustades. Sest põhikirjas öeldakse ainult seda, et Õpet. E. Seltsi ülesandeks on eesti rahva ajaloosse ja olevikku, tema keelde ja kirjandusse puutuvate andmete ja esemete kogumine ning uurimine. Kuid selle, nähtavasti ainult ülemusele määratud sildi tagant paistab selgesti ka eesti rahva edaspidise arengu eest hoolitsemise tahe. Sest kohe algusest peale ei piirdutud kaugeltki üksnes kogumise ja uurimisega, vaid hakati ka rahvakeelset õpetlikku ja ajaviitlikku kirjandust välja andma ning rahva sekka levitama. Kuid veel palju enam: just selle koondise ringis lausuti ja hakati teostama juhtmõtet: andkem rahvale eepos ja ajalugu — ning kõik on võidetud! Kui palju rahvaluule kogumine ja „Kalevipoja" koostamine ning väljaandmine on mõjustanud meie rahvuslikku elu, seda pole vaja siin rõhutada. Nii polnud Õpet. E. Seltsi huvi pööratud kaugeltki ainult minevikku, vaid ta püüdis samuti tõsta ka eesti rahva olevikku ja ühes sellega tulevikkugi.

Et selle juures seltsi enda nimi oli saksakeelne, et mõtteavaldused temas sündisid samas keeles ja et tema teaduslikud uurimused samuti ses keeles avaldati, see ei tähenda veel palju. Just niisama oli lugu aastakümnete kaupa ka Soome Kirjanduse Seltsis, millest samuti võttis rohkesti osa isikuid, kes ei mõistnud selle rahva keeltki, kelle heaks selts töötas. See vastuoksus

kadus aja jooksul iseenesest ja oleks meilgi kadunud — loomulikes arenemisoludes.

Kuid õnnetuseks polnud meie arenemisolud loomulikud. Tarvis oli ainult asjaalgatajail tegevusväljalt lahkuda ja estofiilsuse ideoloogial üldise tagasikiskumise õhkkonnas juured kaotada, et ka Õpet. E. Selts jäi võõraks eesti aktiivsele kultuurielule. See protsess sündis juba enne, kui selts jõudis oma veerandsajandilise juubelini. Ja just juubeliaastal 1863 sõnastas ka president prof. C. Schirren diplomaatilises vormis seltsi „uue suuna" laadi. Ning juubelit ennast taheti mälestada kõigepealt auhindade määramisega paremate saksa keele õpperaamatutele, et kaasa aidata eestlaste ümberrahvustamise „kedervarre käigule". Polnud ime, et sapine Kreutzwald ja tema järele rahvusindleja Jakobson nimetas seltsi varsti Gelehrte Gesellschaft'i asemel Geleerte Gesellschaft'iks. Lõpuks paistis isegi sõna „Eesti" seltsi nimes olevat ebakohane, ja sellest püütigi vabaneda kõige vägivaldsemail ajul selle sajandi alul, — mis küll ei õnnestunud.

Hoolimata neist tagasikiskumishoogudest on aga Õpet. E. Selts ometi palju korda saatnud meie rahvusliku teaduse ja kirjanduse heaks. Kuid välja arvatud tema tegevuse algaeg, pole ta enam ühenduses olnud meie aktuaalse kultuurieluga ega sellele algatusi annud. Nagu ta sündis ülikooli kaitse all, nii jäigi ta kinniseks akadeemiliseks asutiseks, avardumata üldiseks kultuurikeskuseks, nagu näiteks Soome Kirjanduse Selts. Ja lõplikult oli ikkagi vaja alles meie riiklikku iseseisvust, et ta sellisenagi võis saada tõesti Õpetatud E e s t i Seltsiks.

Nagu öeldud, oli Õpet. E. Seltsi üheks tegelikuks ülesandeks ta algajul ka eesti lugejatemassi varustamine õpetliku kirjandusega. Kuid kui saabus aeg, mil meie rahvas ja rahvakool tõesti vajas juba suuremas

ulatuses seesugust kirjandust, siis polnud Õpet. E. Seltsist enam selle väljaandmise organiseerijat. Jälle pidi algatus tulema eraviisil, üksikute haridussõprade poolt. Nii ilmusid näiteks omal ajal hästi tuntud „Koli-ramatu" seitse jagu (1852—61). See ettevõte oli küllaltki huvitav nähtus, nii et temast ka käesolevas ühendis ei või vaikides mööduda. Kahtlemata ei tekkinud seegi ilma omavaheliste nõupidamisteta ja eeskavade tegemiseta asja algataja J. G. Schwartzi ning tema mõtteosaliste vahel. Kuid sel kombel liitunud rahvavalgustajate rühm lagunes muidugi jälle kohe, niipea kui oli täitnud oma esialgse piiratud ülesande. Ja mingit keskuse loomise kavatsust polnud tal juba algusest peale.

Nagu näeme, oli kõik, mis seni paari sajandi jooksul ükskõik milliseil ajedel tehti eesti keele ja kirjanduse organiseeritud viljelemiseks, tulnud rahvale sotsiaalselt ning hariduslikult võõraist allikaist. Selle töö tähtsust ja väärtust ei tohi alahinnata, kuid ei saa ka salata, et meie rahva enda loov jõud pole selleks kaasas olnud. See oli ja jäi võõraks, ülaltpoolt tulnud heateoks. Ka Faehlmanni ja Kreutzwaldi tegevus Õpet. E. Seltsis ei muuda üldiselt veel seda tõsiasja.

Kuid tõeline rahvuslik kultuur ei või sündida passiivsest vastuvõtmisest, vaid selleks vajatakse aktiivset kaasaelamist. Nii kaua kui eesti rahvas oli paljas mass ja tema kirjanduse eest pidid hoolitsema ta elust eemal seisjad võõrad, ei võinud sellisest sisemisest kontaktist olla kõnet. Alles siis, kui olud võimaldasid juba milgi määral omakeelse intelligentsi sündi, võis see rahvas hakata ka ise hoolitsema oma vaimutoidu eest. Või nagu ütleb Luce nii piltlikult: kui saab eestlast ennast teha mõtlejaks, siis võib ta seda ka täpsalt sõnastada, mis ta mõtleb. Kuid pärast seda tõusis loomulikult päevakorrale ka tõesti tema enda oludele vastava kirjandusliku keskasutise rajamise küsimus.

Nagu teame, jõudis eesti rahvas selle arenemisastmeni rahvusliku ärkamise ajastul. Ja nagu samuti teame, kujunes siis tema kirjandusliku elu organiseeritud keskuseks Eesti Kirjameeste Selts.

1932.

TERVITUS LAHE TAGANT.

SOOME KIRJANDUSE SELTSILE TEMA SAJA AASTA JUUBELIPÄEVAKS.

1

Oleme kaks eri rahvast, lahutatud merega, eraldatud ajaloo ja oludega. Meie keeled on vastamisi vaevalt mõistetavad ning meie elu päevaprobleemid tihti sootuks teised. Ja ometi, meie rahvusliku elu pinevamail hetkil oleme tunnud endid olevat teineteisele lähemal kui kellelegi teisele. Oleme tundunud õieti sama rahvana kahel pool Soome-Eesti merd, lahutatud teineteisest ainult nagu ühise maa kaugemad maakonnad kaugeimate keelemurretega. Ja sääraseil hetkil oleme tajunud ka selgemini kui muidu, et hoolimata kõigist erivusist võib eesti-soome vaimuilm moodustada ometi homogeensema terviku, kui on seda vahest isegi üldskandinaaviline. Kaugele võõraste hõimude vahele ulatuvad meie rahvusmaailma perifeeriad, kuid ta kultuuriteadvuseni tihendunud keskused on ometi ainult kahel pool Soome lahte. Oleme ainult kahekesi, võime vaid koos teostada ühissoome kultuurimissiooni. See teadmine liidab ja kohustab, see avab laiemaid perspektiive. Ei ole ükskõik kummalegi meist, kas teise poole jõud kasvab või kahaneb. Sest see hõlbustab või raskendab temagi kultuuriheitlust rahvastemeres helgema koha pärast päikese all.

See ühissaatuse tunne on püsinud Eestis ikka, tõustes ilmsi leegiks või hingitsedes vaid tuha all, jäl-

gides rahvusliku olemasolu tunde enda tõusu ning mõõna. Kui teadlikud olid sest ühisorientatsioonist juba meie ärkamisaja tegelased! „Soomemaa on meil alati kui laiem ja suurem isamaa meeles ja südames," kirjutas Koidula Almberg-Jalavale kuuekümne aasta eest. Ja et see polnud ainult viisakuseavaldus võõrale ta kodumaa hindamisel, vaid sisim tõuline kuuluvustunne Ühis-Soomesse, sedagi näeme Koidula ridadest ta vennale Soome puhul: „See on m e i e veretukse, mis tuikab läbi sealse looduse ja tema laste!" Ning Koidula luuleski kordub selle ühise isamaa, sama Eesti-Soome mõiste. See ühis-isamaalsuse-tunne avardas ja süvendas kohalikku rahvustunnet. Ning rahvuslik ärkaminegi sai selle valgusel sootuks kandvama mõtte.

Miks see ühtekuuluvustunne ometi kaua aega ei suutnud meie pool kristalliseeruda tegelikeks väärtusiks selle ühiskultuuri loomingus, seda pole enam vaja seletada nende ridade lugejaile. Võõra surve all, ahistavais oludes, kehvadena — nii võisime ise üldse vähe toota; pidime leppima peamiselt saaja osaga. Kuid tähtis oli ometi teadmine, mida vajasime ja kust saime. Tähtis oli vähemalt meie rahvusliku kultuuri suuna määramine, selle ideaali tajumine, — kuni saabus aeg, mil võime ka omal käel, kuid samas vaimus hakata edasi looma. Ja selleks suunaandjaks oli Soome.

Tõesti, mitte ainult külm ja viljatu virmaliste valgus pole paistnud meile põhjast üle halli mere. On hoovanud sealt ka sooje ja elavaid valgusallikaid. Kuid ei ole nende hulgas ühtegi teist samasuguse jõu ja jatkuvusega, kui on seda olnud Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

2

Nägematuina ja kuulmatuina sigivad suured asjad. Kahtlemata ei aimatud ka Soome saluonnides hetke

tähtsust, kui saja aasta eest Helsingi ülikooli kaitsva varju all kokku astus kaksteist rahvasõpra, et pidada nõu selle unarussejäänud rahva keele ja kirjanduse edendamise üle. Veel vähem võis sest algatusest kuulda alles teoorjuses ohkav rahvakild teispool Soome lahte.

Kuid kuigi seda pole veel tõestatud, võib ometi pidada võimalikuks, et juba paar aastat hiljem tärganud Õpetatud Eesti Seltsi mõte sai tõuget ka lahetagusest eeskujust. Just samasugused haritud rahvasõbrad olid sellegi seltsi asutajad ja just samuti alma materi seaduste varju all tärkas seegi elule. Ning palju oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Õpetatud Eesti Seltsi esialgse sihi ning tegevuse vahel ühist. Uurida rahvakeelt, koguda muinasluulet, levitada haridust, edendada kirjandust, — see oli kummagi eeskavaks. Kui vähenõudlikult tuli siin peale hakata, osutab seegi, et mõlemad literaarsed seltsid algasid oma valgustustööd ühe ja sellesama Zschokke rahvaraamatukeste levitamisega. Või ei olnudki see ühtesattumus juhuslik? Vähemalt kirja teel sobitati mõlema asutise vahel juba varakult kontakt. Ja ei tule ka unustada, et Suomalaisen Kirjallisuuden Seura esimene sekretär ja pärastine esimees Lönnrot ning Õpetatud Eesti Seltsi esimees Faehlmann varsti Tartus pikema aja jooksul igapäev koos olid. Milliseid kavatsusi siin tehti, mihukesi ühis-eesmärke rajati, seda võime ainult aimata.

Õpetatud Eesti Selts kaldus paari aastakümne pärast küll hoopis teistele teedele. Kuid enne seda tegi ta ometi vajaliku eeltöö rahvuslikule ärkamisele ja andis sellele liikumisele ka tema kuldse kirja. Ja ei ole kahtlustki, kustpoolt tulid selleks suurimad äratused ning eeskujud.

Aastal 1835 ilmus Suomalaisen Kirjallisuuden Seura väljaandena „Kalevala" selle esialgsel kujul. Ja

mõni lühike aasta hiljem kuuleme juba, et ka Faehlmann oma esialgse „Kalevipoja" kavandi on koostanud ning seda Õpetatud Eesti Seltsis tutvustanud. Ja eks saabunud samal 1839. a. Schultz-Bertram vaimustatuna Soomest, kaasas „Kalevala" eksemplar, ja lausunud samas seltsis oma ajaloolised sõnad: andkem rahvale eepos ja histooria — ning kõik on võidetud!

Tõsi küll, alles kümme aastat hiljem määras selts lugulaulu koostajaks Kreutzwaldi ja veelgi kümme aastat hiljem võis teos ise ilmuda. Kuid kes teab, kas oleks meie rahvaeepost kavatsedes ilma Kalevala-sõna sugestioonita lõplik valik üldse langenud Kalevipoja-lugudele. Igatahes on kindel, et alles Gananderi „Mythologia fennica" ja „Kalevala" tõttu soome mütoloogilised pärimused ka Eestis rahvapärastusid. Väinämöisest sai Vanemuine, Lemminkäisest Lämmeküne, Vipusest Viboane, Ilmarisest rääkimatagi. Nagu need kitsamal maa-alal sündinud luulekujud alles „Kalevala" kaudu said omasteks kogu Soomele, nii levis „Kalevipoja" ja muu rahvusliku ärkamisaja kirjanduse kaudu nende kuuluvus ka Eestisse. Viimane liitus tihedamini selle ühisisamaaga, üldrahvuslik veretukse sai tugevamaks.

Nii näeme, kuidas Suomalaisen Kirjallisuuden Seura harrastused varsti meilgi vilja kandsid. Ja tagajärjed olid samad: mida oli „Kalevala" rahvuslikule ärkamisele Soomes, seda „Kalevipoeg" Eestis, kui ka kõik muud võrdlused kõrvale jääksid.

Kui see ärkamine meil viimaks saabus, siis oldi igatahes teadlik ühissoomelisest rahvusorientatsioonist. Selle kandjaks ei sobinud küll enam Õpetatud Eesti Selts, kuid ülesande võttiski endale palju rahvalikum asutis — Eesti Kirjameeste Selts. Ja kuis lendlesid siis sõnumikud selle asutise sünnivaludest ja esimesist sammudest Eesti ning Soome vahel! Kohe oma teisel koosolekul otsustas see selts ka ametlikult Suo-

malaisen Kirjallisuuden Seura'ga ühendusse astuda. On siiamaale säilinud Jakob Hurda südamlik kiri, milles ta tutvustab Eesti Kirjameeste Seltsi püüdeid ja tervitab Suomalaisen Kirjallisuuden Seura't „kui oma venda ja töökaaslast". Ühtlasi tekkis E. Kirjameeste Seltsis tahe kontaktis olla soome keele- ja muude teadustega, niipalju kui võimaldasid seda tookordsed jõud.

Ei tarvitse lisada, et seesama tendents on avaldunud ka E. Kirjameeste Seltsi ülesannete pärija, juba uuel sajandil asutatud Eesti Kirjanduse Seltsi töös. Veel enam, isiklik kontakt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Eesti Kirjanduse Seltsi tegelaste vahel on olnud tunduvalt elavam; ja veelgi enam, mõlemal asutisel on olnud koguni ühiseid aktiivliikmeid.

3

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura tegevus kajastab saja aasta jooksul pidevat kasvu, süvenemist ja levimist. Ta areng on olnud orgaaniline ja ühtlane, nagu soome rahva endagi oma.

Seevastu on meie kirjanduslikkude keskorganisatsioonide saatus olnud hoopis teissugune. Ka Õpetatud Eesti Selts veedab mõne aasta pärast oma sajandat sünnipäeva, kuid seltsi tegevus on suurema osa sest ajast olnud võrdlemisi võõras eestipärase kultuuri loomingule. Tänavu saab kuuskümmend aastat ka Eesti Kirjameeste Seltsi lootusrikkast rajamisest, kuid tema tegevust jatkus ainult kaheks aastakümneks, kuni Vene riigivõim selle lämmatas. Ja Eesti Kirjanduse Selts võib tuleval aastal teha alles oma veerandsajandilise mineviku kokkuvõtteid. Nii katkendiline, nii saatuslikult juhuline, täis languskohti ja lünki on olnud meie kirjandusliku kultuuri organiseeritud harrastus. Oleme palju algatanud, kuid pidanud ka poo-

leli jätma. Nii mõnigi lootuslik üritus on kadunud jäljetult nagu jõenire kõrveliiva.

Aga just neil langusajul on leidunud eemal meie puuduvate asutiste asendaja, kes on täitnud osaliseltki nende ülesandeid. Ja see pole olnud keegi muu kui Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Jälgides meie Soomesse suunduvat kultuuriorientatsiooni võib saada mulje, nagu oleks meie suguvennalisele vaimustusele reageeritud teispool lahte palju külmemalt. Kuid kuigi seal vahest tundmusküllaseid sõnu on tehtud vähem, siis on nende aset täitnud teod, millele meie ei või palju vastu panna.

Heitsime ülemal põgusa pilgu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja eesti vastavate asutiste vahekorrale saja aasta jooksul. Rõhutasime selle juures neid kaudseid äratusi, mida oleme saanud vanemalt ja stabiilsemalt töökaaslaselt. Siin aga olgu eriti esile tõstetud see osa, mida on etendanud Suomalaisen Kirjallisuuden Seura otsekoheselt meie kirjanduse ja teaduste viljelemises — meie eneste keeles ning osalt meie maa-alalgi.

Kõne on nimelt tema poolt korraldatud meie rahvaluule ja runoviisiae kogumisest, eestikeelse kirjanduse väljaandmisest ning ohvrite kandmisest eestiaineliste uurimuste teostamisel. Need peamiselt keele ja vanavaraga piiratud ettevõtted on küll kaudselt seotud soome teaduse enda huvidega, kuid vähemalt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura seisukohalt mitte ilmtingimatud. Nende teostamisel on otsustavalt kaasa kõnelnud seesama ühiskultuuri tegelik viljelemispüüd. Kui kaugele see on ulatunud, võime näha sellestki, et Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on rohkem eestikeelset kirjandust välja annud kui Eesti Kirjameeste Selts ise kogu oma kestuse ajal.

Ei ole minu kavatsuseks pakkuda tühjendavat ülevaadet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura sellesuunali-

sest tegevusest. Pean piirduma ainult selle tähtsamate momentide riivamisega. Eks koostanud Ahlqvist-Oksanen juba a. 1855 seltsi ainelisel toetusel esimese ulatuslikuma ülevaate eesti kirjandusloost, mis ilmuski seltsi väljaandena. Eks avaldanud selts a. 1866 Kreutzwaldi „Ennemuistesed jutud" eestikeelseina. Ja eks ole põhjust siin mainida ka Lönnbohm-Mustose eesti rahvaluule kogumise ja väljaandmise võimaldamist, samuti kui Oskar Kalda eesti välishõimude uurimiste toetamist ning nende tulemuste trükkiandmist. Aga veel midagi palju ulatuslikumat: ainult Suomalaisen Kirjallisuuden Seura väljaandel on võinud ilmuda Hurda „Setukeste laulude" kolm hiigelköidet. See oli ettevõte, mis meil nois oludes oleks käinud täitsa üle jõu ja millele võrdset me vaevalt praegugi võime veel vastu panna. Ühtlasi jäägu siin lähemalt arvestamata, mis Suomalaisen Kirjallisuuden Seura üldse nii varem kui hiljem on korda saatnud meie vanavara kogumise, talletamise ja uurimise alal. Tuletagem ainult veel meelde, et kord suurem osa meie rahvuslikust muinasklassikast tuli paigutada üldse tema kaitsva hoole alla, enne kui usaldati seda ta ringirännakult ümber Soome lahe jälle tagasi koju tuua.

See osa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura tegevusest on meile juba kõike muud kui võõras. Neil aladel ja neil aegadel on ta olnud nagu meie eneste kirjandusliku keskasutise tagavaraks, asetäitjaks ning abiks. Aga sellisena kuulub ta juba osalt ka meie kirjanduse- ja kultuurilukku. Kui me temast ka midagi muud ei teaks, seda ei saaks me unustada.

4

Kui Suomalaisen Kirjallisuuden Seura pidas a. 1881 oma poole sajandi juubelit, siis võttis Eesti

Kirjameeste Selts sellest osa eesti tookordse uuema luule valimiku annetamisega. See värsivormiline tervitus oli nii iseloomulik ajajärgule. Eesti rahvusliku ärkamise esihetkist oli kulunud ju alles kümmekond aastat. See oli olnud aeg täis vaimustust ja luulelist algatusindu. Laul äratas, laul ühendas, laulus sõnastati ka tuleviku eeskavad. Ja nii näeme ka sesse piduraamatusse olevat kogutud kõik, mis pakkus see aeg ülevamat ning ilusamat isamaast, emakeelest, kodukohast. Aga kõigepealt, siin oli Koidula oma seks puhuks kirjutatud värsitsüklis „Soome sild" annud luulelisema ja julgema sõnastuse Soome-Eesti ühistöö eeskavale, kui usaldati seda mõeldagi kaua aega hiljem. Siin paiskas ta lahutava riigipoliitika kiuste õhku oma unistuse vennasrahvaste ühisest isamaast, kavastas tuleviku ülesandeid ja kutsus kirglikult nende täitmisele.

Õnn sulle, sugukonna vaim,
Kes ise oma leidnud!
Sind teretades vennataim
Sull' võidujooksjaks heitnud!
Nüüd hõiska, süda, helise!
Nüüd tao, vasar, kõlise;
Nüüd, laul ja sõna, liida!

Nii vaimustusküllane — ja tõeliselt nii vähe reaalseid teostamisvõimalusi pakkunud aeg! Kuid sellest möödunud poole sajandi jooksul on Soomes siiski palju muutunud, veel enam aga Eestis. Kui Soomes riikliku iseseisvuse saavutamine tähendas viimsete välistakistuste kadumist oma kultuuri loomisel, siis tähendas see Eestis õieti alles loominguvabaduse algust. Tunneme oma maa ja rahva väiksust ning ajalooliste olude pärandit, kuid vähemalt väliselt pole ka meil enam takistusi selleks „eneseleidmise võidujooksuks", millest kõneleb Koidula. Ning meie tahtes ja julguses pole põhjust kahelda.

Aga kui on olud muutunud, siis sedamööda ka ülesanded. Ei jatku Eestiski enam ainult ühissoomelise kultuuriorientatsiooni pooldamisest, vaid seda tuleb omalt pooltki arendada ja süvendada. See ühisorientatsioon ei tähenda enam paljast suguvennalist vaimustust, vaid reaalsete vaimuväärtuste soetamist. Võime viimaste viljast alles siis täisõiguslikena osa võtta, kui oleme nende loomisel samade kohustustega kaasas olnud. Kui meie senises kultuurielus, hoolimata tõulise suuna teoreetilisest pooldamisest, tundub ometi küllalt võõraid elemente, siis ainult sellepärast, et meie praktika on puudulik olnud. On vaja rakendada ise oma jõud selle teenistusse, vaja ennast ise tunda ja teada tegevas töös. Teadusliku süvenemise ja esteetilise eneseväljenduse kaudu läheneme samm-sammult sellele eesmärgile. Nii selgitame oma olemust endile, kuid mitmekesistame ja rikastame ka ühissoomelist rahvuskultuuri.

Need on asjalikud ja kained väljavaated, nagu meie aegki. Ei saada sellepärast ka praegune eesti kirjanduslik keskasutis juhuslikult oma tervitusi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura'le kaine proosa kuues. Neis peegeldub ühelt poolt püüd teha ülevaadet meie seniseist kokkupuuteist, teiselt poolt aga aimata tuleviku ühistöö sihti ning laadi. Esimesel alal peame rõhutama ühtesoodu seda äratust, mida oleme saanud vanemalt vennalt. Teisel alal võime seni kõnelda peamiselt alles tööle rakendunud tahtest ja tungist.

Kuid nii või teisiti, meie tööväljad riivavad ka tulevikus üksteist lakkamata, ja mis tehakse nende harimiseks ühel pool, see ei jää mõjuta ka teisel. Meie keele, rahvaluule, rahvateaduse ja ajaloo uurimise lähtekohad on nii lähedalt seotud, ning meie oleviku kirjanduslikul loomingul on ühiseid jooni, hoolimata näilikust erivusest. Neid väärtusi viljeldes, nende arengu eest hoolitsedes ei saa püsida võõrana teisele.

Nende mõlemale vennasseltsile kalliste ühisväärtuste nimel saadab Eesti Kirjanduse Selts oma südamlikemad õnnesoovid Suomalaisen Kirjallisuuden Seura'le tema suurel tähtpäeval!

1931.

ISIKUNIMEDE REGISTER.

Aavik, J. (Randvere), lk. 78, 96, 98.
Adamson, A., 40.
Ahlqvist-Oksanen, A., 7, 81—83, 227.
Aho, J., 49, 186.
Aischylos, 148, 173.
Almberg-Jalava, A., 199, 207, 222.
Alver, A., 133.
Anakreon, 65.
Andersen, H. Chr., 26.
Andrejanoff, V., 168.
Ansomardi, 38.

Bergmann, J., 72.
Bernard, Claude, 70.
Blumberg, G., 170.
Boileau, N., 9.
Borenius, A. A., 165.
Bornhöhe, E., 36, 63, 73, 129.
Brandes, G., 8, 69, 70.
Brandt, F., 47.
Bürger, G. A., 106.
Byron, 128, 133, 149.

Cervantes, 49.
Coster, Ch. de, 86.

Dante, 41, 55, 127, 140.
Dumas, A., 73.

Eisen, M. J., 27, 64, 100, 109, 111, 160, 165, 171, 174.
Enno, E., 78.

Faehlmann, F. R., 33, 65, 67, 83, 84, 90, 110, 138, 188, 216, 217, 219, 223, 224.
Firdusi, 169.
Forselius, B., 211.
Freundlich, C. W., 50.
Frey, P. H., 65.

Ganander, Kr., 224.
Gläser, W., 208.
Goethe, 106, 124, 148.
Gogol, N., 192.
Gottlund, K. A., 214.
Grant-Allen, 182.
Grenzstein, A., 38.
Grimmid, ven., 26.
Gutslaff, E., 60.
Göseken, H., 60.

Hauff, W., 196.
Hearn, L., 22.
Heine, H., 52, 128.
Herder, J. G., 60, 148.
Hermann, K. A., 7, 38, 58, 68.
Hesiodos, 147—149.
Hindrey, K. A., 96.
Hirn, Y., 22.
Holberg, L., 192.
Holtz, O. R., 61, 62, 64, 66.
Homeros, 49, 52.
Horeni Mooses, 150.

Hornung, J., 211.
Hueck, A., 216, 217.
Hugo, Victor, 9, 73, 128.
Hupel, A. W., 60, 61, 212.
Hurt, J., 14, 29, 33, 40, 49, 101, 102, 225, 227.

Jakobson, C. R., 28, 37, 67, 69, 110, 117, 218.
Jakobson, Peeter, 38.
Jannsen, J. V., 36, 62, 64, 67—69, 71, 73, 75, 84, 106, 190, 194, 200, 205.
Johannes, apostel, 53, 159.
Jung, J., 27, 174, 175.
Jõgever, J., 148, 176, 179.
Jürgenstein, A., 7, 38, 68, 124.

Kallas, Aino, 8, 108, 111, 185, 190, 198.
Kallas, Oskar, 164, 227.
Kallas, Rudolf, 18.
Kampmann, M., 7, 37, 125, 141.
Kannike, Chr., 73.
Karlson, F., 38.
Karttunen, U., 32.
Kivi, Aleksis, 49, 50, 81, 192.
Knüpffer, A., 176, 178, 179.
Koidula, 11, 40, 64, 67—69, 91, 105, 108—111, 115—117, 185—208, 222, 228.
Kreutzwald, 10, 11, 23, 26, 27, 29—31, 33—37, 40, 41, 64—69, 73, 82—184, 187—190, 193, 194, 196, 207, 208, 218, 219, 224, 227.
Krohn, Julius, 81, 164.
Krohn, Kaarle, 43, 81.
Kuhlbars, F. (Villi Andi), 38, 95, 190.
Kunder, J., 64, 73, 105, 131, 190, 202.
Kurrik, J., 131, 132.
Käsu Hans, 60.
Körber, K., 139, 140.

Körber, M., 194.
Körner, Th., 192, 199.

Laakmann, H., 139, 141.
Lavisse, E., 160.
Leetberg, K., 32, 176, 177.
Lenau, N., 105, 106, 139.
Leopardi, 149.
Lessing, G. E., 148.
Lesta, R., 134.
Léouzon Le Duc, L. A., 22.
Letourneau, Ch., 72.
Liiv, Jakob, 73.
Liiv, Juhan, 37, 73.
Lipp, M., 72.
Longfellow, 149.
Lubbock, J., 182.
Luce, J. W. L., 62, 212—214, 219.
Lukianos, 148.
Luther, M., 55, 58.
Lönnbohm-Mustonen, O. A. F., 227.
Lönnrot, 29, 34, 35, 49, 82, 83, 97, 223.
Löwe, F., 104.

Macpherson, J., 127.
Maltsvet, prohvet, 56, 66.
Mannteuffel, krahv Peter, 62, 67.
Masing, O. W., 50, 130.
Methodius, Patara piiskop, 158, 159.
Metsanurk, Mait, 78.
Milton, 55.
Molière, 192.
Mooses, 52.
Müller, G., 51.

Neus, H., 32, 102.

Nietzsche, 52, 53, 55, 72, 124, 149.
Nocks, J., 110, 188.

Ohrt, F., 14, 88.
Ojansuu, H., 104.
Org, P., 101.
Ovidius, 148.

Paul, Jean, 11.
Peetrus, apostel, 156.
Peterson, Adam, 50, 71.
Peterson, Ernst, 37, 74, 75.
Peterson, Kr. J., 63, 65, 66, 71, 73, 130, 140, 188, 190.
Petrarca, 33.
Platon, 148.
Pontoppidan, H., 72.
Promet, A., 40.
Puškin, 72, 128, 133.
Pärn, J., 73.
Põpin, A., 158, 159.

Rambeau, A., 160.
Raud, Kr., 104.
Reiman, V., 7, 36, 90, 96, 97, 109, 135, 140, 211.
Reinwald, A., 50, 71, 190.
Renan, E., 182.
Richelieu, 209, 213.
Ridala, V., 37, 78.
Rosenplänter, J. H., 60, 176, 212—214.
Rosenthal, H., 205, 208.
Runeberg, J. L., 128.
Rõbnikov, P. N., 171, 172.

Saal, A., 36, 73, 129.
Saalomon, kuningas, 53, 61, 65, 155, 156.
Sander, T., 7, 26.

Sasuni David, 151.
Schiefner, A., 97.
Schiller, 37, 106.
Schirren, C., 218.
Schlegel, A. W., 8.
Schmidt, A. H., 214.
Schultz-Bertram, G., 38, 39, 170, 224.
Schwartz, J. G., 219.
Scott, W., 73.
Shakespeare, 65, 208.
Shelley, P. B., 149, 154.
Sienkiewicz, H., 73.
Sommer, J. (Suve Jaan), 62—64, 66, 67.
Spinoza, 183.
Stirner, M., 149.
Suits, G., 7, 8, 37, 78, 139, 141.

Zola, E., 9, 70.
Zschokke, H., 223.

Taavet, kuningas, 65.
Tamm, J., 73.
Tammsaare, A. H., 78.
Tihhonravov, N. S., 169.
Tischler, J., 89.
Tobias, R., 95.
Topelius-vanem, Z., 83.
Tylor, E. B., 182.
Tõnisson, J., 67.

Vergilius, 33.
Veske, M., 71, 102, 190.
Veski, J. V., 98, 100.
Vesselovski, A., 150, 152.
Vilde, E., 37, 63, 66, 68, 74, 75.
Visnapuu, H., 98.
Voltaire, 116.

Weizenberg, A., 40.
Weitzenberg, J., 50.
Wiedemann, F. J., 176.
Wiedmann, J. V., 11.
Wilde, O., 21, 57.
Willmann, R., 175.
Winkler, R. J., 65.
Witschel, J. H. W., 65, 106, 116.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00897038 8